

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Etnoloogia osakond

Hanna Muldma
NÕUKOGUDE AJA JA 1990.–2000. AASTATE REISIKOGEMUSED
BIOGRAAFILISES PERSPEKTIIVIS
Magistritöö

Juhendajad: lektor Ester Bardone
dotsent Ene Kõresaar

Tartu 2017

Olen magistritöö koostanud iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Autor: Hanna Muldma

16. mai 2017

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1. Töö teoreetiline raamistik ja mõisted.....	8
1.1. Turismi mõiste ja turismikogemuse aspektid.....	8
1.2. Nõukogude turism.....	11
1.3. Turisti kogemus turistide lugudes.....	12
2. Meetodid ja allikad.....	16
2.1. Informandid.....	16
2.2. Pool-struktureeritud intervjuud.....	18
2.3. Fotode kasutamine intervjuudes.....	21
2.4. Analüüsi metoodika.....	24
2. Nõukogude turism ja reisimisviisid aastatel 1960–1991.....	25
3.1. Reisile pääsemine.....	25
3.1.1. Reisile pääsemine töökoha ja tutvuste kaudu.....	25
3.1.2. Reisile pääsemine hobide kaudu.....	29
3.2. Organiseeritud turism.....	31
3.2.1. Ekskursioonid Nõukogude Liidu piires.....	32
3.2.2. Ekskursioonid Nõukogude Liidust välja.....	36
3.3. Mitteorganiseeritud turism.....	40
4. Turism ja reisimisviisid 1990.–2000. aastatel.....	47
4.1. Reisisihtkohtade valik.....	47
4.1.1. Sihtkoha kliima ja poliitiline olukord.....	48
4.1.2. Majanduslik seisukord ning muud põhjused.....	50
4.2. Kultuurireisid.....	51
4.3. Perereisid.....	58
4.4. Festivali- ja spordireisid.....	61
5. Reisilood.....	67
5.1. Nõukogude turisti lood.....	69
5.2. Sisseostude tegemine, toit ja majutus.....	74
5.3. Transport ja liiklus.....	79
5.4. Tervis.....	82

Kokkuvõte.....	86
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	89
Summary	98
Lisad.....	102
Lisa 1: Küsimustikud	102
Lisa 2: Ajateljed	103
Lisa 3: Fotod.....	115

Sissejuhatus

Käesolev magistr töö põhineb biograafilis-temaatilistel intervjuudel, mille kaudu uurisin 1940ndatel ja 1950ndatel sündinud informantide reisimispraktikaid lapsepõlvest kuni tänapäevani. Fookuses on puhkusereisid väljapoole Eestit, kuhu alla arvestan ka Nõukogude reisimise puhul Nõukogu Liidu vabariike. Minu magistr töö eesmärgiks on uurida reisikogemust reisimisviiside ja reisilugude kaudu.

Uurimislugu

Varasemalt on Eesti turismiuuringutes põhiliselt keskendunud Eesti siseturismile. Maaturismi on uurinud Ester Bardone (Bardone 2013) ja Maarja Kaaristo (Kaaristo 2014). Liisi Jääts, Kristel Rattus ja Ester Bardone¹ on analüüsinud Lõuna-Eesti farmide turismitalude turismipraktikaid kui etteasteid (Võsu, Rattus, Jääts, 2013). Risto Järv on koos Maarja Kaaristoga (Kaaristo, Järv 2012) uurinud aja tunnetamist Eesti maaturismis. Kristel Rattus (2007) pööras tähelepanu Karula Rahvuspargi pärandile ja sellega seonduvatele konfliktidele ning Kirsika Olev uuris oma magistr töös Tallinna giidituure (Olev 2013).

Teisalt on mitmed uurijad tähelepanu pööranud ka välisturismile. Helleka Koppeli magistr töö fookuses on Eesti seljakotiränduritest Austraalias (Koppel 2014), ning Kristel Liiv (2012) analüüsis oma magistr töös Petrone Printi reisiraamatute sarja. Risto Järv on analüüsinud seost muinasjutu ja turismireisi vahel (Järv 2010). Toomas Gross (2011) uuris Mehhiko küla Zapoteci ja küla seotust turismitööstusega. Vaid põgusalt on turismiuuringutes esil Nõukogude turism. Anu Järs (2009) on oma teadustöös huvitunud turismist Nõukogude ajal, aga ka 19.-20. sajandi argikultuurist, eriti suvitamisest, kuurorditest ja rannakultuurist. Näiteks viis Järs 2007. aastal läbi küsimuskava nr 224 “Turism nõukogude ajal I” (Järs 2007).

Käesoleva töö üheks eesmärgiks on analüüsida eestlaste välisturismi kogemust ning erinevaid reisimisviise ning ühtlasi täita tühimik Nõukogude turismi uurimises. Näiteks koostas Kerly Espenberg raamatu “Otsides Spunki: Tartu Ülikooli töötajate mälestusi reisimisest Nõukogude Liidu ajal” just ajendusel talletada Nõukogude-aegseid reisimälestusi. (Espenberg 2016: 7-8)

---

¹ Endise nimega Võsu

Eesti etnoloogia eluloolises käsitlusviisis huvitatakse mälu, ajaloo ja ajalookogemusest, kuid turisti kogemus on biograafilises meetodi kaudu käsitlemata, sest eelkõige on fookuses olnud argielu. Näiteks uuritakse 20. sajandi kultuurilisi, sotsiaalseid ja poliitilisi muutusi ning indiviidide kohanemist muutustega. (Kõresaar 2005a, Kõresaar 2003a: 66-67) Eesti etnoloogia esimene monograafiline eluloouurimus on Riina Reinvelti “Ingeri elud ja lood” (2002). Tiiu Jaago (2001) on keskendunud pärimuslikule ajaloole ning uurinud perepärimust. Ene Kõresaar on uurinud autobiograafilist minevikutõlgendust mälu aspektist (2003b, 2005b) ning Tiina Kirss (2004) on tähelepanu pööranud Eesti naiste mälestustele.

Biograafiline meetod on heaks võimaluseks uurida Nõukogude perioodi kogemust. Nõukogude koolielu on uurinud Raili Nugin ja Kirsti Jõesalu (Nugin, Jõesalu 2016) ning Nõukogudeaegset materiaalist kultuuri ning defitsiidikogemust Ene Kõresaar (Kõresaar 2003c) ning Reet Ruusmann (Ruusmann 2006). Ühtlasi on Reet Ruusmann koos Kirsti Jõesaluga tähelepanu pööranud Nõukogude aja hobitegevustele ja sotsiaalsetele võrgustikele (Jõesalu, Ruusmann 2008). Siiski ei ole eluloolise käsitlusviisi kaudu uuritud Nõukogude turismi.

Uurimuse eesmärk ja töö ülesehitus

Oluliseks uurimisküsimusteks minu magistritöös on:

- 1) Kuidas on (vanema põlvkonna) turistide reisimine eluaja jooksul muutunud? (Nõukogude ning tänapäeva reisimise erinevused, aga ka elukäigust/isiksusest sõltuvad tegurid) Kuidas on reisimisse suhtumine muutunud ning miks reisitakse?
- 2) Millised on (vanema põlvkonna) turistide reisilood? Millised teemad reisilugudest esile kerkivad ning kas need on pigem seotud ootamatuste või rutiiniga? Kuidas reisimisest mälestustes räägitakse?

Jagan oma töö viite peatükki: 1) Töö teoreetiline raamistik ja mõisted 2) Meetodid ja allikad 3) Nõukogude turism ja reisimisviisid aastatel 1960-1991 4) Turism ja reisimisviisid 1990.-2000. aastatel 5) Reisilood. Reisimisviisid eeldavad kronoloogilist lähenemist, et muudatused rohkem esile tuua. Seevastu reisilugude kaudu lähenemine annab võimaluse kultuuriteemadele keskenduda.

Esimeses peatükis avan oma töö teoreetilise raamistiku, tuues välja olulised mõisted nagu “turism”, “turist” ja “turisti kogemus” ning “turisti lood”. Samuti analüüsin Nõukogude turismi eripärasid. Ühtlasi kirjeldan, kuidas on reisimine seotud suhtlemisega, rutiini, aga ka ootamatuste ja väljakutsetega. Viimasena toon välja olulisemad punktid turisti kogemuse uurimisel turistilugude kaudu.

Teises, meetodite ja allikate, peatükis kirjeldan välitööde konteksti. Põhjendan informantide valikut ning analüüsin pool-struktureeritud intervjuude läbiviimist. Samuti kirjeldan fotode kasutamist ning ajatelje joonistamist intervjuudes. Viimasena toon lühidalt välja empiirilise materjali analüüsimise meetodi.

Kolmandas peatükis kirjeldan minu informantide Nõukogude aja reisimisviise alates 1960ndatest aastatest. Nõukogude turism oli reguleeritud Nõukogude võimu poolt, mistõttu oli reisimine raskendatud ning kindlate reeglite järgi. Peamine erinevus viimaste kümnendite turismi ja nõukogude turismi vahel on reisimisvõimaluste ja -viiside suur varieeruvus. Toon välja, kuidas oli minu informantil võimalik reisile pääseda ning eristan organiseeritud ning mitteorganiseeritud turismi. Analüüsin, millised aspektid olid Nõukogude aja reisimisele tüüpilised ning millised on minu informantide mälestustest Nõukogude turismist.

Neljandas peatükis keskendun reisimisviisidele 1990ndatel ja 2000ndatel. Kuigi 1990ndate reisimise puhul ei olnud reisimisvõimalused nii laiad, reisimiseks tuli taotleda viisa ning ka eestlaste majanduslik seis ei olnud niivõrd hea kui 2000ndatel, siis minu informantide reisimälestustes 90ndad ja 00ndate reisirid nii palju ei erinenud, mistõttu analüüsin mõlema kümnendi reise ühes peatükis. Toon välja olulised lähtekohad, mille põhjal informandid oma sihtkohad valivad ning mis on neile reisimise juures oluline. Samuti kirjeldan, missugused on minu informandid reisijatena ning milline on neile sobivaim reisimisviis.

Viiendas peatükis on kesksel kohal reisilood. Reisilugude juures on oluline, millistel teemadel reisilugusid jutustatakse. Võrdlen argikogemuse ja ootamatusega seotud lugusid ning toon välja, millised on erinevused ja ühised jooned Nõukogude turistiks ning tänapäeva turistiks olemisel.

1. Töö teoreetiline raamistik ja mõisted

Teoreetilise raamistiku loomiseks pean oluliseks välja tuua mõiste “turism” ning turismikogemuse tähtsamad aspektid nagu näiteks argipäevast eristumise ning riskid, aga ka sotsiaalsuse aspekt ning seotus argieluliste kogemustega. Kuna tähtis osa minu töös on Nõukogude-aegsel reisikogemusel, toon välja Nõukogude turismi eripärad. Kuna käesoleva töö üheks eesmärgiks on uurida reisilugusid, toon välja reisilugude uurimise olulised pidepunktid.

Ometi ei ole ükski mõiste turismis tänu mitmetasandilisusele ja interdistsiplinaarsusele täpselt määratletav ning iga uurija on leidnud endale turismi juures endale vajaliku definitsiooni. Turismi mõiste mõtestamisel on mulle eelkõige olulised Valene Smithi ning Erik Coheni tähelepanekud. Turismi argipäevast eristamisel tooksin välja Nelson Graburni ja Erik Coheni ideed. Argielulisi kogemusi rõhutavad Tim Edensor ja Orvar Löfgren. Reisilugude analüüsil sain inspiratsiooni nii Regina Bendixi kui Edward M. Bruneri mõtetest.

1.1. Turismi mõiste ja turismikogemuse aspektid

Turismiuuringud hakkasid arenema 1960ndatel (Löfgren 2012: 341). Stephanie Hom Cary toob välja, et turismi uuringutega alustamisest saadik on uurijad arutlenud ja otsinud turismile definitsiooni ja proovinud seda klassifitseerida. Kiiresti mõisteti, et turismi uurimine on ilma distsiplinaarsete piirideta, olles kombinatsioon nii antropoloogiast, sotsioloogiast, majandusest, (kunsti)ajaloost, psühholoogiast kui ka poliitikast jne. (Hom Cary 2004: 61)

Shuai Quan ja Ning Wang (2004) eristavad turismiuuringutes kahte akadeemilist perspektiivi: turunduslik/halduslik ja sotsiaalteaduslik lähenemine. Käesoleva magistr töö raames kasutan sotsiaalteaduslikku lähenemist ning käsitlen turisti kui subjekti. Sotsiaalteadusliku lähenemise (Cohen 1979, Lee & Crompton 1992, MacCannell 1973, 1976, Urry 1990 ja Van 1980) puhul on rõhk turisti kogemuse

haripunktil, mis tuleneb sihtkoha veetlustest ja mida peetakse turismi motivaatoriks. (Quan and Wang 2004: 298, 299)

Oma magistritöös lähtun turisti mõiste puhul Valene Smithi definitsioonist: “Turist on inimene, kes puhkuse ja vahelduse eesmärgil vabatahtlikult oma kodumaalt mõnda teise riiki reisib.” (Smith 1989: 1) Kasutan oma töös mõisteid turism ja reisimine sünonüümidena, kuna mõlema kultuuripraktika puhul on oluline liikumine, teekond ja viibimine ajutiselt kodust eemal ning tutvumine sihtkohaga. Väga olulised lähtepunktid on minu jaoks ka Erik Coheni välja toodud turisti rolli kuus dimensiooni, mis täpsustavad reisimise tingimusi ning toovad välja turisti rolli mitmetasandilisuse: 1) turist on ajutine reisija, kes viibib sihtkohas vähemalt 24 tundi; 2) turist on vabatahtlik reisija, kes reisib enda lõbuks; 3) turist on ringireisil, pöördudes alati alguspunkti tagasi; 4) turist on pigem pikemal reisil, lühireisil või ekskursioonil; 5) turist on harva korduval reisil, mitte ei reisi regulaarselt kohta, millega ta on juba harjunud; 6) turisti reisi eesmärk on eelkõige puhkus. (Cohen 2004: 21)

Ühe olulise aspektina turismi juures rõhutaksin argipäevast eristumist. Nii Nelson Graburni kui Erik Coheni sõnul on reisimine igapäevaelust erilisem. (Graburn 1989: 36). Nelson Graburn väidab, et turism on vajalik meelelahutuseks ja puhkuseks, muutes elu elamisväärses. (Graburn 1989: 22, 26, 36). Turism võimaldab vaheldust rutiinist, millegi uue ja teistsuguse kogemist, mida igapäevaelus ei leia. (Cohen 2004: 22) Graburn eristab “tavalist” kodus veedetud aega ja “pühalikku” kodust eemalviibimise aega, mida tunnetatakse erinevalt. Reisimine omakorda võib muutuda mingi perioodi või aja sümboliks. Näiteks markeeritakse konkreetset aastat mitte aastaarvu, vaid sel aastal aset leidnud reisiga. (Graburn 1989: 25-26) Oma töö viiendas, Reisilugude peatükis, toon välja, kuidas minu informandid reisimist läbi argipäevast eristamise tunnetavad.

Reisimise ajutisuse ja argipäevast eristumisega on seotud ka riskid ning väljakutsed uues ja argisest erinevas keskkonnas, mis paljude jaoks on üks turismireisile mineku põhjusi. (Urry 1995: 167, White & White 2004: 208) Võib öelda, et turismikogemus ilma väljakutseteta on poolik, mistõttu väljakutseid lausa otsitakse. (Cetin, Bilgihan 2016: 144, 147) Torun Elsrud väidab, et riski kogemine on võimalik kohe kui viibitakse kodust eemal ja tutvutakse millegi uuega. Mida erinevam on sihtkoha

kultuur, seda rohkem tundub ka kaalul olevat. (Elsrud 2001: 606) Riski kogemine ja tähendus sõltub kontekstist. Turistide jaoks on proovilepanekuks sisseostude tegemine, kohalik toit, liiklus, müra, transport, turvalisus, rahvastatus, turistilõksud, reeglid ja normid, keel jne (Cetin, Bilgihan 2016: 147, Ryan 2010: 40-41, Urry 1995: 188). Tänapäeval võib reisimine olla seotud ka hirmu, ohu ja ebamugavusega nii terrorismi kui kuritegude suhtes (Ryan 2010: 40-41). Kuigi väljakutsed põhjustavad pingeid ja frustratsiooni, peetakse kaost ka üheks osaks turismikogemusest ning väljakutse võib lisaks riskantsusele ning ohtlikkusele olla ühtlasi ka lõbus ja põnev. (Cetin, Bilgihan 2016: 144, 147)

Teisalt on turismi ja reisimise erilise kõrval oluline tähele panna ka selle argiseid aspekte. Näiteks võidakse reisil kogeda samu kehalisi aistinguid nagu argieluski – seedehäireid, unisust ja päikesepõletust. (Edensor 2007: 211-212) Orvar Löfgren toob välja, et reisil kulub väga palju aega ka nõ “mitte midagi tegemisele” ja leiab, et turisti kogemuste uurimisel tähelepanu pöörata ka reisimise triviaalsetele aspektidele nagu kadunud pardapäase, ebamugavad jalanõud, raske reisikott, tühi kaameraaku ja ka nõ vahepealsele ajale kui turist vaatamisväärsusi ei vaata. (Löfgren 2008: 89) Samas on John Urry väitnud, et turismireisil olles võidakse igapäevategevusi – nagu söömine – kogeda erilisemana kui oma argikeskkonnas viibides (Urry 2002: 11-13).

Turismikogemuse puhul on oluline ka selle sotsiaalne aspekt - pere ja sõprade või tuttavatega koos olemine ja elamuste jagamine muudab reisimise nauditavaks. Reisil olles ei otsita elamusi ainult vaatamisväärsustest, vaid eesmärgiks on kogeda reisikaaslastega emotsionaalset sidet ja intiimsust (Wang 1999: 364). Koos reisides kaob eraldatus, mida muidu loovad töö- ning argielu tegevused või geograafiline distant (Larsen 2008: 31, Löfgren 1999: 269) Sotsiaalne aspekt on oluline ka kohalikega suheldes, mis tuleb välja nii Nõukogude kui 1990. ja 2000. aastate reisimisviisidele pühendatud peatükkides. Perega koos olemise tähtsust reisides analüüsin 1990ndate ja 2000ndate reisimisviiside Perereiside alapeatükis.

1.2. Nõukogude turism

Eraldi turismiliigina tooksin välja Nõukogude turismi. Käesolevas magistritöös on oluline osa nii Nõukogude Liidu siseturismil kui Nõukogude Liidust välja reisimisel. Kui lääneriikides haldas turistide majutust ja turismitööstust erasektor ning riigil oli turismitööstuses pigem abistav roll, siis Nõukogude Liidu turismiarendust kontrollis ja reguleeris ainult võim (Shaw 1991: 123). Sotsialistliku turismi arendamine algas 1920ndatel, mil Nõukogude Liidu 1922. aasta töölepingu seadusse lisati puhkuse nõue. Nõukogude võim nägi turismi propageerimises võimalust puhanud töötajate kaudu kommunistliku ühiskonda tugevdada (Gorsuch 2011: 764). 1936. aastal oli juba iga Nõukogude kodaniku õigus tööst puhata (Koenker 2009: 401-402, 423).

Nõukogude turismis eristatakse organiseeritud ja mitteorganiseeritud turismi. Organiseeritud turismi puhul oli võimalus reisida ametiühingu kaudu, saades reisivautšer ehk tuusik. Tuusiku sai töökoha kaudu individuaalselt ja abielupaaridel oli seetõttu üsna võimatu ühesugust tuusikut saada. (Koenker 2009: 407, 417-418) Organiseeritud turismi eesmärgiks oli eelkõige tihe reisiprogramm, mille raames käidi vaatamas kultuurivaatamisväärtusi, muuseume, aga ka kolhoose (Gorsuch 2011: 9, 144). Derek Hall kirjeldab, et Nõukogude turistide puhul olid ka ooperi, balletti, teatri ja tsirkuse külastamine laialt levinud. Samuti oli praktiliselt iga programmi osa Moskva Kremli ja Leningradi Ermitaaži muuseumi külastamine. (Hall 1991: 33) Pärast sõda oli Nõukogude turismi kohustuslik osa just sõjameemoriaalide külastamine ning eelkõige kujunes eesmärgiks Nõukogude Liidu suursugususe näitamine ning patriootlikuse arendamine. (Gorsuch 2006: 212-213)

Mitteorganiseeritud ehk “metsik” turism oli populaarne 1920.-1930. aastatel ning seejärel taas 1960. kuni 1970. aastatel. (Koenker 2009: 411; Gorsuch 2011: 33-34). Kuigi võim õhutas endiselt reisimist tuusikutega ja gruppides, siis paljud turistid eelistasid reisida pigem individuaalselt. Gorsuch toob välja, et metsiku turismi võlu oli just nimelt mitteorganiseerituses, vastandudes tüüpilisele Nõukogude turismile (Gorsuch 2011: 34). Seega oli organiseerimata turism ainus võimalus turistil ise oma reisimisviisi, sihtkoha ja muude aspektide suhtes otsustada. (Koenker 2009: 411-412)

1960. aastatel soodustas omaette reisimist ka eraomanduses olevate autode kasv (Noack 2006: 299-300; Koenker 2009: 419).

Kui Nõukogude liiduvabariikide piires oli reisimine Nõukogude kodanikule lihtsam ning ideoloogilised eeldused ei olnud nii ranged, siis välismaale reisimise loa otsustas Nõukogude Keskkomitee Nõukogude kodanikele anda alles 1955. aastal. Nii sai turismi laiendamise eesmärgiks koostöö arendamine Nõukogude Liidu kodanike ja ida-eurooplaste vahel, aga ka Nõukogude Liidu maine parendamine. Oluline erinevus Nõukogude turisti ja Lääne turistide vahel oligi sõltumine võimust. Kui mujal maailmas sõltus välismaale reisimine finantsilistest võimalustest, siis Nõukogude turistid pidid Nõukogude võimule sooviavalduse kirjutama ja lootma, et see täidetakse. (Gorsuch 2011: 11-13, 17)

Välismaale reisimise võimalus oli limiteeritud ning nii enne reisi kui ka reisi ajal toimus turistide jälgimine ja kontrollimine. Ühtlasi oli Nõukogude Liidust välja reisides kaasa lubatud võtta vaid piiratud summa kohaliku valuutat, mistõttu võtsid turistid sisseostude tegemiseks kodust kaasa asju, mida müüa või vahetada. Reisile soovijad pidid tegema avalduse reisimiseks ning läbima bürokraatia mitmed astmed. Nõukogude kodanik pidi täitma küsimustiku oma isikliku elu, tööelu, reisikogemuse, kohta, lisades ka parteisse kuulumise ja keeleoskused ja terviseankeedi. Viimaseks otsustajaks oli Nõukogude Liidu julgeolekuteenistus KGB. Seega oli Nõukogude võimu jaoks oluline, et reisile saadetakse nende silmis “vääriline Nõukogude kodanik”, kes aitaks kaasa Nõukogude Liidule maine parendamisele. Tihti olid välismaale reisijateks pigem mehed kui naised ning ametitest insenerid, haritlased, teadlased, kirjanikud, meditsiinitöötajad. (Gorsuch 2011: 82-83, 94-95, 109-110; Gorsuch 2006: 206, 212)

1.3. Turisti kogemus turistide lugudes

Serena Volo toob välja, et kõige väljakutsuvam on uurijate jaoks olnud turisti kogemuse tähenduse ning turisti motivatsioonide ning vajaduste uurimine. Ta leiab, et turisti kogemust on raske defineerida juba ainult selletõttu, et kogemus sõltub ka indiviidi iseloomust. (Volo 2009: 114-116) Turisti kogemus on mitmetahuline ja

subjektiivne (Uriely 2005: 203). Turisti kogemuse mõiste puhul lähtun Gianna Moscardo ideest, mille järgi on turisti kogemus pidev protsess eri sündmustest ja tegudest, mis on juhitud positiivsetest ootustest ning omandab indiviidile tähenduse (Moscardo 2005: 45). McCabe toob välja, et iga turist leiab enda kogemuse unikaalse ja autentse olevat (McCabe 2005: 92).

Antropoloog Edward Bruner eristab reisikogemuses kolme mõõdet: mis tegelikult juhtus, mida kogeti (ootused, tunded, mõtted), mida reisist räägiti (sinna kuuluvad näiteks ka fotod). Kõik kolm ei ole kunagi täpselt ühesugused, kuid ometi mõjutavad nad üksteist. Bruneri arvates ongi etnograafilise analüüsi eesmärgiks välja selgitada nende kolme tahu vastastikune sõltuvus. (Bruner 2005: 19) Samal põhimõttel eristab ta kolme tüüpi narratiive: jutud enne reisi (“pretour narratives”), jutud reisi ajal (“tour narratives”) ja jutud pärast reisi (“posttour narratives”). Iga reis algab narratiiviga turisti “peas”- ootused ning kogutud informatsioon sihtkoha ja reisi kohta. Ta mainib, et turism ei paku uusi narratiive, vaid otsib uusi kohti, mille kohta vanu narratiive rääkida. (Bruner 2005: 22)

Käesoleva magistritöö huviorbiidis on just reisijärgsed lood ehk narratiivid.² Edward Bruneri arvates ei hõlma ükski lugu kogu reisi nagu seda kogeti, pigem keskendutakse teatud sündmustele ja juhtumitele, mis võivad olla nii midagi erakordset kui ka argipäevast. Lisaks sellele väidab ta, et iga loo jutustamine on erinev, sest situatsioon on erinev, mistõttu pole ükski esitus teise sarnane, alati jääb midagi rääkimata. Niisiis pole reisijärgsed lood kunagi lõpetatud, sest iga uuesti jutustamise, uue konteksti ja kuulajate puhul narratiiv muutub. Pean tähtsaks ka Bruneri välja toodud aspekti, et turisti visioon sellest, kuidas reisilt naastes ootab pere/sõpruskond lugusid, on mees ka reisi ajal, mis struktureerib reaalselt reisi. (Bruner 2005: 20, 24, 27) See osutab, et inimesed mõtlevad juba reisi ajal narratiivselt ja otsivad lugusid, mida koju kaasa viia.

Chris Ryan usub, et turisti kogemuse uurimiseks on oluline analüüsida turisti individuaalseid lugusid (Ryan 2010: 44). Ka Gianna Moscardo ning Scott McCabe leiavad, et reisilood on turisti kogemuse mõtestamisel olulise tähtsusega (Moscardo 2005: 43; McCabe 2005: 102) Gianna Moscardo väidab et inimesed struktureerivad

---

² Käsitlen lugu ja narratiivi Märt Väljataga (2011) eeskujul oma töös sünonüümsete mõistetena.

oma lugusid ning mõtlevad narratiivselt. Palju informatsiooni meies ajus on talletatud just lugudena ning loo uuesti jutustamine on naudingut pakkuv tegevus. (Moscardo 2010: 47-48)

Orvar Löfgreni arvates paelub turiste reisilugusid jutustades ühtlasi see, et turist saab ise loo autor olla. Kõik turistid soovivad oma reisimuljeid jagada nii lugude, fotode kui slaidiesitluste kaudu, kuid teiste turistide lood võivad olla tüütud. (Löfgren 1999: 73-74) Ka Luke Desforges on välja toonud, et reisijuttude juures peetakse põhiprobleemiks teiste tüütamist, mistõttu tuleb lugusid jutustamisel lugusid lühendada, ilmestada või valida ainult mõned lood (Desforges 2000: 938).

Regina Bendix väidab, et turisti mälu ja narratiivid on täidetud nii tõeliste kui ka ihaldatud kogemustega (Bendix 2002: 472). Nii Regina Bendixi kui Gianna Moscardo arvates on reisinarratiiv tõestus turisti autentsest ja erakordsest kogemusest. Narratiivi luues taastab inimene kogetud momenti. (Bendix 2002: 473-474; Moscardo 2010: 51) Lisaks sellele toob Regina Bendix välja, et halvast kogemusest võib saada väga hea loo, pakkudes ühtlasi tegelikule kogemusele kompensatsiooni. Populaarsematest turistide narratiividest toob Bendix välja õnne ja ebaõnne, kultuuride kontrastiga ja keeleliste probleemidega seotud lood (Bendix 2002: 473-474, 477). Samas vastandub Bruner väitega, et turistide lood on nii rutiinist kui ootamatustest (Bruner 2005: 20). Nii nagu eelmises alapeatükis välja toodud, võib turismikogemus sisaldada nii erakordseid kui argiseid aspekte. Käesoleva magistritöö üheks eesmärgiks ongi uurida, millised teemad turistilugudes domineerivad – kas ootamatused või rutiin.

* * *

Nii Nõukogude kui Lääne turismi puhul on oluliseks ühendavaks aspektiks reisijate ajutiselt oma keskkonnast väljas olemine, ent Nõukogude turismi eripäraks on võimu regulatsioonid ning range kontroll. Kuigi Nõukogude-aegse reisimise ning 1990.–2000. aastate reisimises leidub mitmeid erinevusi, tulevad käesolevas töös välja ka ühised reisikogemused. Ühtlasi on reisimise juures tähtis sotsiaalne aspekt – ühise reisikogemuse jagamine tugevdab (pere)suhteid. Teise tähtsa turismikogemuse aspektina tooksin välja riskid, millega turistid puutuvad kokku nii terrorismi kaudu kui ka liikluses, poodides ja söögikohtades. Samuti on reisimise puhul oluline märgata

nii igapäevaseid kui ka argipäevast eristuvaid momente, mida analüüsin selle magistritöö raames reisijärgsete turisti lugude kaudu.

2. Meetodid ja allikad

Minu uurimuse aluseks on 2015. ja 2016. aastal läbi viidud biograafilis-temaatilised intervjuud. Allikatega tutvudes vaatasin ka Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuuriloolisesse arhiivi kogutud elulugusid. Arhiivi saadetud elulugude puhul saab hea ülevaate inimeste reisimise kogemuse paigutumise kogueluloo konteksti. Siiski on arhiivimaterjalidel põhirõhk elukäigul ning reisimälestused moodustavad vaid väikese osa, keskendudes vaid Nõukogudeaegsele reisimisele, mistõttu otsustasin magistritöö raames arhiivimaterjalidest loobuda. Samuti oleks magistritöö raames olnud abi Anu Järsi 2007.aastal läbi viidud küsimuskava nr 224 “Turism nõukogude ajal I” (Järs 2007) vastustest, kuid paraku on neile ligipääsemine aastani 2018 keelatud. Ometi andis küsimusleht ideid, mida informantidelt Nõukogude turismi kohta küsida.

Esimeses alapeatükis kirjeldan lühidalt välitöö protsessi. Toon välja kasutatud meetodid: poolstruktureeritud intervjuud koos ajatelgede koostamisega ning fotode kasutamine intervjuudes. Viimase alapeatükina on fookuses käesoleva magistritöö analüüsi meetod.

2.1. Informandid

Informandid intervjuude jaoks leidsin lumepallimeetodil, rääkides sõprade ja tuttavatega. Informantide puhul oli mulle esiteks oluline nende vanus, et intervjuueeritavatel oleks piisavalt pikk perspektiiv oma elule. Intervjuude eesmärgiks oli välja tuua võrdlus erinevate eluetappide vahel ning seetõttu intervjuueerisin inimesi sünniaastatega 1932–1953. Kuigi vaid üks intervjuueeritav on sündinud aastal 1932 ning teised 1940–50ndatel, ei ole informantide reisikogemused kuigi erinevad.

Teine tähtis aspekt oli informantide suur reisimiskogemus nii Nõukogude režiimi kui Eesti Vabariigi ajal. Minu eesmärgiks oli koguda välisreiside mälestusi. Välisreiside all pean silmas Eestist väljapoole viivaid reise, sealhulgas Nõukogudeaegseid liiduvabariike. Kuna palusin informantidel alustada esimese mälestusega reisimisest ning paljud juhendusidki oma reisidest rääkimisel eluloost, siis paljudel tuli ühe eluetapina ette just tööreisid. Kuna tööreiside eesmärk on teistsugune kui puhkuse

reiside eesmärk, siis otsustasin käesolevas magistritöös analüüsida puhkusereise ning lisasime informantidega meeldejäädavamaid tööreisid vaid ajatelgedele.

Kuna olen pärit Rakverest, oli mul tutvuste kaudu informantide leidmine oma kodukohas kergem, mistõttu on kõik informandid kas Rakverest või Rakvere lähistelt pärit. Töökohtadest domineerib minu informantide seas pedagoogiamet. Üle poolte informantidest oli intervjuude tegemise ajal töötavad pensionärid ning paljud jätkavad reisimist. Reisimist soodustab ka asjaolu, et mitmel informandil elavad lapsed välismaal. Üks informantidest kirjeldas reisimist kui elustiili, teine aga kui sõltuvust:

Reisimine on narkomaania. Kes pole üldse reisinud, see ei lähegi kuhugi elus, ei tahagi. Paneb pahaks, kui hakkad talle miskit sokutama. Aga kui ühe korra ära käid, vot siis hakkab isu äratama. Nagu narkots, kui pole üldse võtnud ei taha, aga korra juba võtad, siis sõltuvuses. (Enn, s1940)

Järgnevalt toon välja informandid ning nendega tehtud intervjuud:

	Varjunimi	Sünniaeg	Amet	Intervjuu ajad
1.	Maire	1945	Pedagoog	I 29.08.2015, II 01.09.2015, III 18.06.2016
2.	Eda	1950	Juhataja	31.08.2015
3.	Liidia	1950	Pedagoog	I 02.09.2015, II 14.09.2016
4.	Anu	1947	Pedagoog	I 04.09.2015, II 04.08.2016
5.	Hugo	1944	Osakonna juhataja	I 23.09.2015, II 08.09.2016
6.	Helgi	1932	Projekteerija	24.09.2015
7.	Maarika	1949	Raamatupidaja	I 10.10.2015, II 01.07.2016
8.	Enn	1940	Agronoom	
	Miina	1942	Müüja	I 16.10.2015, II 22.06.2016
9.	Mare	1945	Ökonomist	I 17.10.2015, II 17.07.2016
10.	Malle	1953	Pedagoog	
	Ain	1952	Mehhaanik	I 24.10.2015, II 16.07.2016

2.2. Pool-struktureeritud intervjuud

Magistritöö põhineb minu kogutud empiirilisel materjalil. Valisin kvalitatiivsetest meetoditest intervjuerimise. Intervjuud võimaldavad tekstist paremini edasi anda kogemust ja emotsioone. Ühtlasi võimaldavad süvaintervjuud lugude jutustamist mitteametlikul ja mitte-struktuursel viisil. (Desforges 2000: 933)

Intervjuude läbiviimine toimus kahes etapis. Esimeses etapis, augustist kuni detsembrini 2015 viisin läbi 10 intervjuud, neist 8 olid individuaalsed ning 2 paarisintervjuud. Intervjuud kestsid keskmiselt poolteist kuni kaks tundi. Eelkõige toimusid intervjuud poolstruktureeritud küsimuskava põhjal (Lisa 1) vabas vormis. Esimese etapi intervjuusid analüüsid tundsin, et sooviksin mitmeid aspekte informantidega täpsustada ning ka mõned uued teemad püstitada, mistõttu leppisin kokku uued intervjuud. Teises etapis, juunist kuni septembrini 2016, korraldasin 8 kordusintervjuud, neist 7 olid individuaalsed ning 1 paarisintervjuu. Intervjuud kestsid tavaliselt tund või poolteist tundi, paari informandiga sai vesteldud ka kolm tundi. Salvestasin intervjuud informantide nõusolekul diktofoniga või telefoniga ja litereerisin. Intervjuude kogumahuks tuli esimese etapi intervjuudel umbes 16 tundi ning kordusintervjuudel 12 tundi. Intervjueritavate soovil kasutan magistritöös varjunimesid ja sünniaastaid, lähedaste puhul varjunimesid.

Väga oluliseks faktoriks oli teise intervjuufaasi juures see, et minu uuritavad olid minuga rohkem harjunud ning seetõttu ka avatumad. Informandid olid julgemad ja rääkisid ka reisilugusid, mis olid seotud kerge piinlikustundega või lausa hirmuga. Uurijana oli põnev jälgida uuritava ja uurija vahelise suhte arenemist. Ühtlasi märkasin kõikide teise etapi intervjuude puhul lugude kordumist. See näitab, et osad lood on informantidele olulisemad või siis rohkem mälusse kinnistunud. Samuti võib tegemist olla turisti lugude repertuaariga. Näiteks on osadel turistidel kombeks kohtuda ka pärast reise, teha slaidiettekandeid ja rääkida oma reisikogemustest. Mõned grupid kohtuvad lausa regulaarselt. (Desforges 2000: 940) Ka minu informantidest tõid näiteks Enn ja Miina välja, et on pärast reise kohtunud reisiseltskonnaga, meenutanud reisikogemusi ning vaadanud reisifotosid.

Kõik intervjuud viisin läbi informantide kodudes. Kodus intervjuerimine oli eelkõige vajalik selleks, et informandid ka reisifotosid ja suveniire näidata saaksid. Ühtlasi on kodudes võimalik jälgida märke reisimishuvist – kas seintel on raamitud reisipilte või riivil välisriikide kruuse. Tõepoolest, ilmselgeid reisimishuvi märke leidis kodudes küllaga, kas siis seinataldrikud erinevatelt maadelt või sektsioonkapiklaasi taga olevad sõrmkübarad. Ühtlasi leidis kodus suveniire, mille päritolu ei olnud niivõrd ilmne kui näiteks seinataldrikute. Nii pöörasid informandid ise tähelepanu esemetele, mis reisilt kaasa on toodud, näiteks televiisori kõrval seisev vaas.

Kuigi tegelikult olid intervjuud planeeritud individuaalselt, siis kahe informandi abikaasad soovisid samuti isealgatuslikult intervjuul osaleda. Üldjuhul keskendusin vaid ühele informandile ning kaaslaste funktsiooniks oli pigem lisamine ja mälu värskendamine. Mõne küsimuse puhul vastasid individuaalselt mõlemad abikaasad. Nii sain ka kaaslastest kui reisijatest ettekujutuse. Ühtlasi näitas paarisintervjuu, kuivõrd erinevad võivad mälestused ühest ja samast reisist olla.

Kõikide intervjuude ajal pöörasin erilist tähelepanu küsimuste sõnastusele. Riessman on kirjeldanud, kuidas uurija ei leia narratiive, vaid osaleb narratiivide loomises (Riessman 2008: 21). Uurija võimuses on kujundada sobiv õhkkond, et intervjueritav räägiks pikemaid lugusid. Sõnastades küsimused lühidalt ja konkreetselt, välistatakse pikad lood ning vastatakse samuti lühidalt. (Riessman 2008: 24) Seega proovisin ka spontaanse küsimise käigus sõnastamist jälgida. Näiteks “Mis juhtus” asemel tasub küsida “Räägi, kuidas see juhtus”, sest see eeldab pikemat lugu. (Riessman 2008: 25) Praktikas ei olnud sõnastamine alati nii lihtne ning nii märkasin pärast esimesi intervjuusid, et küsides informantidelt “Kas reisimine on muutunud?”, sain vastuseks, et “Loomulikult on reisimine muutunud”. Mõistsin, et informandi vastus oleks tunduvalt pikem olnud küsimuse “Kuidas on reisimine muutunud?” korral ning püüdsin end järgnevatel intervjuudel parandada.

Kuigi proovisin uurijana olla võimalikult tähelepanelik küsimuste sõnastamise suhtes, tuli informantidel meelde ka palju aspekte ja lugusid, mille kohta ma otseselt küsimusi ei esitanud. Alustasin iga intervjuud küsimusega “Milline on esimene mälestus välismaal reisimisest?”, kuid iga intervjuu kulges vaatamata samadele küsimustele erinevalt. Nii mitmedki informandid jätkasid lisaks esimese küsimuse

vastusele iseseisvalt järgnevate reisimälestuste rääkimisega ning eelkõige tuli iga reisi puhul meelde just sellele reisi erilised momendid. Üldiselt rääkisid informandid ise eredamaid reisilugusid, tihti kas näiteks äparduste, majutuse, liiklusega ja muu Eesti ühiskonnast erinevaga seotult ning ise palusin uuritavatel lisada, kuidas, kellega ja millal reisiti. Algsesse küsimustikku lisasin lisaintervjuude jaoks paar küsimust, näiteks kaubareiside, aga ka reisimise tähenduse kohta. Siiski oli enamik täiendusküsimusi individuaalsed, keskendudes esimestes intervjuudes välja tulnud reiside täpsustamisele.

Teise külaskäigu ajal tegime koos informantidega ka reiside ajatelje. (Lisa 2) Ajatelje eesmärgiks oli kaardistada, millal ja kuhu informandid oma eluaja jooksul siiani on reisinud. Olenevalt informandist suutsime kaardistada kas reiside täpsed aastaarvud või siis kümnendid. Ajatelje puhul palusin informandil nimetada kõige esimene reis ning sealt jätkasime juba vastavalt intervjuueeritava meenutustele. Kindlasti ei ole ajateljed täielikud, sest kõik reisid ei tulnud informantidel meelde, kuid tähtsamad reisid said ajateljele siiski märgitud. Ühtlasi sai ajateljele kantud lisaks puhkusereisidele ka tööreisid. Samas jätsime koos informantidega ajatelgedest välja Nõukogude ajale omased kaubanduslikud reisid, sest informandid ise ei pidanud poodlemise eesmärgil sõite otseselt reisideks ning otsustasin töös analüüsida vaid puhkusereise. Üks informantide paar soovis ette võtta eriti põhjaliku ajatelje koostamise ning seetõttu saatsid nemad mulle ajatelje hiljem.

Ühtlasi oli ajatelg hea võimalus mälestusi esile kutsuda. Nii meenusid informantidel mitmed reisid, millest esimesel intervjuul juttu ei tulnud. Tavaliseks kujunes ka ajatelje lõppfaasis üllatuslik moment kui informant nägi, kui palju ta on reisinud. Seega andis ajatelg hea võimaluse ka uuritavatele endile oma reisimisest ülevaate anda. Kindlasti on ajatelg ka hea viis minu kui uurija poolt informantidele midagi tagasi anda.

2.3. Fotode kasutamine intervjuudes

Tehtud intervjuude puhul on lisaks poolstruktureeritud küsimuskavale oluline ka reisipiltide näitamine. Fotosid kasutatakse intervjuudel eelkõige informandi julgustamiseks ning informatsiooni kogumiseks. Fotode vaatamine ja nendest rääkimine loovad rahustava atmosfääri, sest uuritavale langeb vähem tähelepanu ning fotod toimivad intervjuueerimisel kui kolmas pool. Samuti on fotode vaatamisel vähem silmakontakti ning uuritav pöörab vähem tähelepanu uurijale, mistõttu tunneb intervjuueeritav end vabamalt. (Tinkler 2013: 174)

Siiski võib fotode kasutamisel olla ka probleeme, näiteks uuritava jutu laiali valgumine. Isiklike fotode puhul on lihtne uurija küsimustest kõrvale kalduda. Samuti võib informantidele tunduda, et kõiki fotosid ei ole vajalik kommenteerida, sest mõni pilt tundub ilmselge. Ühtlasi panevad inimesed rääkima just neile olulised fotod. Teisalt võivad fotod olla ka nõ vaigistava efektiga, mille puhul toovad fotod esile kurvad mälestused, millest informant rääkida ei soovi. (Tinkler 2013: 175-177) Kuigi reisifotode vaatamisel tabas informante üldjuhul positiivne reaktsioon, siis informantide vanuse tõttu tuli paratamatult ette ka olukordi, kus fotodel tekkis nõ vaigistav efekt kellegi sõbra või lähedase kaotuse tõttu, kes samuti reisipiltidel oli.

Kuna reisimisest rääkimise illustreerimiseks on tavaline ka reisifotosid näitamine, siis paljudel juhtudel pakkusid minu informandid juba intervjuu keskel fotode näitamist. Penny Tinkler arvab, et tihti tulevad fotod enne meelde kui kogemus ise (Tinkler 2013: 186). Siiski palusin informantidel fotosid näidata pärast küsimuste esitamist, et intervjuu liiga fotode keskseks ei läheks. Paljud uurijad eelistavad kõigepealt intervjuu läbi viia ja seejärel koos informandiga fotosid vaadata, et vältida fotograafia liigset mõju küsimuste vastamisel (Tinkler 2013: 185). Vaid kõige vanema intervjuueeritava, 1932. aastal sündinu, puhul ei suutnud ma fotode näitamist intervjuu lõppu suunata, sest informant palus ise fotode vaatamist reise meelde tuletamiseks: *Et ikka võib natuke spikerdada?* (Helgi, s1932)

Intervjuude puhul lähenesin fotode kasutamisele erinevalt. Esimeste intervjuude puhul palusin ise küsimuste lõppedes fotosid näidata või pakkusid informandid seda ise nagu juba eespool mainitud. Teise variandina palusin informantidel juba enne

intervjuud mõned olulisemad reisifotod välja valida. Mitmel korral see ebaõnnestus ning isegi kui fotoalbumid olid välja otsitud, siis üldjuhul olulisemaid pilte välja valida ei suudetud. Ilmselt peitub põhjus reisifotode rohkuses. Pigem soovisid informandid näidata Eesti Vabariigi aegseid reisifotosid, mitte Nõukogude aja reisipilte. Üheks põhjuseks võib olla see, et Nõukogude ajal telliti fotosid reisikaaslastelt ning igapähe ei olnud fotoaparaati olemas. Alates 1990ndatest fotode tegemise protsess lihtsustus ja odavnes. Nii hakati fotosid reisel tegema ise ning reisipildid on ka parema kvaliteediga.

Erandeid leids teise külaskäigu ajal, milleks palusin välja otsida just Nõukogude aegseid reisifotosid. Kuna Nõukogude ajal tehti fotosid vähem, oli valik kitsam. Paljude teise poole intervjuude puhul vaatasime 5–10 reisipilti, mõnikord ka vähem. Piltide vähesus võimaldas informandil fotodel pikemalt peatuda ja olukorda kirjeldada. Tänu piltide vähesusele keskenduti rohkem piltide sisule, mitte ei viidanud iga pildi juures vaid konkreetsele reisile või turismiobjektile. Kolmanda variandina palusin samuti küsimuste lõppedes fotosid näidata ning pakkusin ka välja, et pildistan omakorda mõned informandi reisifotod ülesse. Esimese intervjuufaasi puhul ei olnud ma reisifotode ülesse pildistamiseks ette valmistunud. Üles pildistamisega oli võimalik rohkem mõista informantidele olulisi reise läbi selle, et informandid andsid soovitusi: *Aga noh, et see on huvitav pilt, muidugi kui tahad.* (Mare, s1945)

Fotod toovad esile aspekte, mida uurijal ei tule pähe küsida või mille informant on näiteks unustanud, sest fotode vaatamine aitab reisimisprotsessi läbi mõtestada (Tinkler 2013: 179). Reisifotode puhul tulid informantidele meelde riigid, kus nad lisaks eelmainitule veel käinud on, mis reisel juhtus, kellega nad reisisid ja muud reisimälestused. Eelkõige tulid läbi fotode meelde pigem individuaalsed aspektid. Lisaks meeldetuletamisele oli fotodel nõ tõestusefekt. Kui informandile sattus ette foto, mille olukorda ta eelnevalt intervjuus oli kirjeldanud, siis oli see võimalus tõestuseks: *Ja see on siis see mis ma rääkisin, kirik ja surnuaed üheskoos, selle ühe pere oma.* (Mare, s1945)

Kui Tinkler tõi välja, et uurija lisaküsimused on fotode vaatamisel olulised (Tinkler 2013: 186), siis praktikas ei olnud lisaküsimuste küsimine sugugi kerge. Fotode vaatamisel keskendusid informandid ikkagi fotodele ja vastasid minu küsimustele

üsna lühikeselt. Esimese intervjuufaasi puhul oli informantide fookus ka sellel, milliseid fotosid lähemalt vaadata ning mis nii tähtsad ei ole. Kordusintervjuud andsid võimaluse piltide põhjal rohkem reisi kohta teada saada.

Intervjueerimise ja fotode vaatamise käigus märkasid, et informandid nautisid fotode näitamist ja sinna juurde rääkimist. Seega oli fotodel oluline roll intervjuu õhustiku loomisel ja koostööl informandi ja intervjueeri vahel. Fotode vaatamine ja nende üle arutlemine loob suhtluse ning on sillaks usalduse kujunemisele (Tinkler 2013: 174). Näiteks mainis üks informantidest: *Pole nii ammu neid pilte vaadanud, endal ka tore vaadata.* (Anu, s1947) Samuti tundsid nii mitmedki informandid, et pilte on liiga palju: *Ma ei sunni Teid neid kõiki vaatama, et ma teen mingi valiku.* (Naerab) (Malle, s1953) Ühtlasi tuli ette palju vabandamist, kui fotod polnud albumisse pandud või olid muul moel segamini.

Reisipiltidest näitasid informandid mulle enamasti juba Eesti Vabariigi aegseid reisifotosid. Nõukogude reisimisest mainisid palju informandid, et pildid ei ole ilusad või neid ei olegi enam säilitatud. Seega tehti informantide poolt pigem valik näidata uuemaid reise. Ka üldiselt tulid intervjuudes omaalgatuslikult esile Vabariigi aegsed reised ning Nõukogude aja reise kohta pidin ma rohkem lisaküsimusi küsima. Seega võib märgata, et Vabariigi aegseid reise väärtustatakse minu informantide poolt rohkem. Teisalt võib põhjus peituda ka fotode kvaliteedis nagu eespool mainisin.

Nagu eespool mainitud, leidub inimestel kodudes üldjuhul palju reisifotosid. Levinud on nii albumid kui ka piltide arvutites hoiustamine. Informandid näitasid mulle üldjuhul fotoalbumeid või lahtisi pilte, vaid ühel intervjuul vaatasime lisaks pilte arvutist. Reisipiltidest tulid enim esile fotod vaatamisväärsustega, näiteks Pisa või Eiffeli torni ees, või kauni looduse taustal, näiteks Islandi maastik. Teisena tooksin tüüpiliste reisipiltidena välja ka eksootilised loomad ja eksootilised tegevused nagu näiteks kaamli- või elevantide, pilt koaalaga jne. Paar fotonäidet toon välja Lisas 3.

Lisaks reisipiltide näitamisele pakkumised mitmed informandid videode näitamist. Viisin vaid ühe informandiga videode vaatamise läbi, kuid kuna konkreetne video oli kokkupandud fotodest, andis see sama efekti mis fotode näitamine.

2.4. Analüüsi metoodika

Empiirika peatükkides kasutan eelkõige temaatilist analüüsi. Riessman toob välja, et kõige olulisemaks narratiivi temaatilise analüüsi juures on küsida, mida öeldakse, mitte kuidas või kellele (Kohler- Riessman 2008: 53-54). See tähendab, et oluline on materjali sisu.

Bill Gillhami soovitusel analüüsisin iga intervjuu puhul, millised on põhikategooriad ning nende allkategoriad. (Gillham 2005: 140) Gillham väidab, et intervjuu unikaalsus sõltub ka struktureeritusest, kuid ka vähem struktureeritud intervjuudel on võimalik ühe uurimisteema raames leida ühine osa. (Gillham 2005: 135) Käesoleva magistr töö jaoks läbiviidud intervjuudes kategoriseerisin teemad eelkõige minu uuritavate lugudest lähtuvana, mitte enda küsimustest. Ühtlasi tuleb järgnevalt magistr tööst välja, et kuigi intervjuud olid pool-struktureeritud ning inimeste reisimiskogemused ja seega ka mälestused on individuaalsed ja erinevad, siis analüüsi läbi selgub, et teemad ja emotsioonid on sarnased.

2. Nõukogude turism ja reisimisviisid aastatel 1960–1991

Minu informandite esimesed reisid jäävad Hruštšovi võimuaega 1953–1964. aastatel, mida iseloomustas vastupidiselt Stalini võimuaajale suuremad võimalused nii Nõukogude Liidu piires reisimisel kui ka välismaale reisimises. (Gorsuch 2011: 1) Noack toob välja, et reisimise sageduse juures ei olnud oluline palk, vaid pigem inimese töökoht, vanusegrupp, haridus ja elukoht. Reisijate seas olid just noorem ja hästi haritud sõjajärgne generatsioon. (Noack 2006: 287-288)

Toon välja, kuidas oli minu informantidel võimalik Nõukogude ajal alates 1960ndatest reisile pääseda. Seejärel toon välja alapeatükkidena organiseeritud ja organiseerimata turismi ning reisimisviisid, mis esinesid minu informantide Nõukogude-aegses reisimises.

3.1. Reisile pääsemine

Nagu Teooria peatükis välja tõin, oli Nõukogude kodanike reisimine Nõukogude võimu poolt reglementeeritud, mistõttu ei olnud reisimine nii vaba kui tänapäeval. Minu informandid tõid Nõukogude ajal reisile pääsemisvõimalustena välja ametiühingu ning ühiskondlikud organisatsioonid, mille juurde inimesed koondusid huvitegevusteks. Ühtlasi premeeriti töötajaid olenevalt institutsioonist kas tasuta transpordipiletite ning osaliselt või täielikult makstud reisisituusiku näol. Harv ei olnud ka juhus kui reisile pääses läbi tutvuse või lähedase kaaslasena. Järgnevalt kirjeldan, kuidas oli minu informantidel võimalus reisida.

3.1.1. Reisile pääsemine töökoha ja tutvuste kaudu

Eelkõige domineeris minu informantide seas töö kaudu reisimine. Töökohas korraldati kollektiivile väljasõite ning maksti osa kulutustest või kõik kulutused kinni. Näiteks Miina töötas 1980–1990ndatel Virulase vabrikus, mis pidevalt tööliste ja nende kaaslastele reise organiseeris. Töökaaslastega reisiti Tšehhoslovakkiasse, Ungarisse ja Saksamaale. Nii ütleski ta intervjuus, et ainuke võimalus Nõukogude ajal reisida oli töö kaudu:

Vene ajal saigi ikka töö kaudu (reisida), ega muidu ei saanud. (Miina, s1942)

Ka Hugo sai Nõukogude ajal reisida tänu töökohale. Alates 1970ndatest töötas Hugo 30 aastat Rakvere Lihakombinaadis ning käis aastatel 1970–1990 tööreisidel. Üliõpilasena tuletõrjes töötades reisis Hugo kolmel aastal töötajatele mõeldud tasuta rongipiletiga Nõukogude Liidu piires. Nii sai Hugo “metsikult” reisida 1960ndatel näiteks Karpaatidesse ning Kesk-Aasiasse, mida kirjeldan täpsemalt organiseerimata reisimise alapeatükis.

Aga teise, kolmanda ja neljanda kursuse ma olin tööl tuletõrjes, Tallinna tuletõrjes. Ja see oli sõjaväestatud tuletõrje, nagu see aeg seda nimetati. Ja seal oli soodustusi nii nagu on sõjaväelastele. See tähendab seda, et üks kord aastas saime üle Nõukogude Liidu tasuta siukse keskklassi piletiga sõita ja see muidugi sai ära ka kasutatud kolmel aastal. (Hugo, s1944)

Helgi töötas Nõukogude ajal projekteerimisasutuses. Helgi sõnul võimaldas reisimist just asutus, “metsikult” reisimist Helgi ette ei võtnud. Asutuse kaudu käis Helgi näiteks 1960ndatel Moskvast ja Peterburgis ning 1970ndatel Tšehhoslovakkias. Ühtlasi kirjeldas Helgi, et sihtkohti hinnati nii reisijate kui ka ametiühingute poolt erinevalt, näiteks kapitalistlikesse riikidesse pääsesid vaid parteilased ning Helgi töökaaslaste seas ei olnud Tšehhoslovakkia populaarne:

Ja siis asutus korraldas, näiteks need Moskva reisirid ja Mona-Lisa Ermitaaži ja. Ei, meil oli väärt asutus. /.../ Ühesõnaga, ühes instituudis, ühes projekteerimisasutuses ja see oli ka niisugune ka, tahtis uurida ja võimaldada hästi palju inimestel käia. Ja ma olen selles suhtes rahul, ega omal käel ei oleks läinud. Sai isegi Karjalas käia ja noh, see oli teine, ikka viidud, mitte omal käel. Ma ei ole üldse omal käel ei ole üldse reisind. Ja need tuusikud olid väga head. Ja oleks isegi Nõukogude (ajal) Pariisi saanud tuusikuga, aga ma ei olnud parteilane. (Ohkab) Ma pääsesin sellest, et ma ei olnud terve elu parteilane. Nii et kitsendusi oli, aga see, et ma sinna Tšehhi sain, see oli küll ime, sellepärast, et sinna ikka -- aga meil asutuses keegi ei tahtnud, vilets reis nende meelest, aga mulle sobis küll. See jäi mul kõige rohkem meelde. (Helgi, s1932)

Mare sai samuti alates 1970ndatest reisida tänu tööle. Ülikooli lõppedes suunati Mare Rakverre rahandusosakonda täitevkomiteesse, kus ta töötas aastatel 1967–

1974. Seejärel töötas Mare 1970ndate lõpuni ökonomistina ning 1990ndate alguseni nii Rakvere kui ka Kunda autobaasis. Nõukogude ajal reisis Mare põhiliselt 1970ndate lõpus ja 1980ndatel näiteks Krimmi, Kesk-Aasiasse, Moskvasse. Mare mäletab tuusikute jagamist töökohas selgelt. Sarnaselt Helgile mainis Mare, et reisisuusikuid jagati sihtkohast olenevalt ning seejuures vaadati nii parteisse kuulumist, aga ka rahvust ning ametikohta.

Seal oli veel niiviisi, et see pakkumine oli niisugune, et see oli lihtsalt õnnelik juhus, kui sul avanes juhus töö juurest seda tuusikut saada. /.../ Näiteks parematesse riikidesse, ütleme nagu Jugoslaavia ja sellised, seal oli nii, et saadeti parteilane, venelane ja tööline. /.../ Eelistatavalt siis venelane, kui venelast ei olnud võtta, siis ka eestlane. Ühesõnaga ei tahetud, et haritum rahvas käiks, sest see tekitas ju mingisugust pilti inimeses, kes võis teisiti mõtlema hakata. /.../ Vabariiklik ametiühing jagas neid tuusikud ettevõtetesse laiali ja ettevõtte otsustas siis kes ja kuhu kanti läheb. /.../ Minul ei olnud tollel ajal seda võimalust lihtsalt perekondlikult juba. Lapsi ei saanud ju nii pikaks ajaks üksinda koju jätta. Aga minul on siis mõned üksikud, mis õnnestus kaasa teha. Ja ega raha ka ei olnud kui aus olla. (Mare, s1945)

Mare tsitaab viitab samuti sellele, et reisijate valimisel mängis rolli sihtkoht, näiteks oli Jugoslaavia rohkem hinnatud.³ Eriti sooviti reisida Nõukogude Liidust väljapoole jäävatesse iseseisvatesse riikidesse. Kapitalistlikesse riikidesse reisimist kirjeldan kolmandas alapeatükis.

Ain on Nõukogude ajal reisinud nii organiseeritult kui ka “metsikult”. 1960ndate lõpus ja 1970ndate alguses reisi Ain sõpradega tihti hääletamise kaudu, kaugeimaks punktiks oli hääletades Kiiev. 1980ndatel sai Ain reisida töökollektiivi nõukogu esimehena Musta mere äärde kahel korral:

Ja siis saime veel niiviisi, et 50% maksis ametiühing ja mina siis töökollektiivi nõukogust maksin teise 50(%), nii et saime selle veel päris tasuta sõita. Nii et ühel

---

³ Jugoslaavia erines teistest sotsialismimaadest iseseisva sise- ja välispoliitika tõttu. Jugoslaavia juht Josip Broz Tito plaanis luua Moskvale vastukaaluks Doonau riikide föderatsiooni, samuti otsustas ta vastu võtta Marshalli plaaniga pakutud abi. Seetõttu heitis Stalin Jugoslaavia sotsialismileerist välja. Nõukogude Liit ja Jugoslaavia leppisid uuesti alles pärast Stalini surma, kuid ka siis säilitas Jugoslaavia oma poliitilise sõltumatuse. (Üldajalugu...1994: 89)

aastal käisime kaks korda Musta mere ääres. Kevadel ja sügisel. Puhkamas. See oli ka minusuguse ainukene võimalus, et sooja mere äärde pääseda. (Ain, s1952)

Tsitaadi osa *minusuguse ainukene võimalus* väljendab kaudselt seda, et Ain ei saanud kuni Eesti Vabariigi iseseisvumiseni 1991. aastal Nõukogude liiduriikidest kaugemale reisida. Ain selgitas, et tema onu oli metsavend ning Nõukogude võimu silmis ei olnud nende perekond riigile lojaalne, mistõttu Ain ja Aini perekond Nõukogude Liidust välja reisida ei saanud:

See oli, kuna ei olnud, kuidas öeldakse, ustav vist, perekond, isa pool. /.../ Aga onu oli metsavend, ei olnud sõjaväes. See pani piiri. Ja parteilane ei olnud. Nii ta oli. Aga siis ma sõitsin mööda suurt Nõukogude Liitu. (Ain, s1952)

Ka Ennu kogemus viitab töökoha tähtsusele Nõukogude reisimises. Enn on kogu oma elu töötanud põllumajanduses, 23 aastat töötas Enn kolhoosides. Kolhoosi kaudu oli Ennul võimalus reisida Gruusiasse 1970. aastal ning Kesk-Aasiasse 1983. aastal. Ühtlasi oli Enn 16 aastat maleva abikomandör, tänu millele sai ta ise ekskursioone korraldada, näiteks 1960ndatel võeti ette reis Murmanskisse. Ühtlasi sai ta 1966. aastal Komsomoli⁴ sekretärina reisida noortelaagrisse Bulgaariasse ja Rumeeniasse. Ühtlasi ilmneb tsitaadist, et reisile said just aktiivsed noored ja töötajad ning reis oli kiitus hea töö eest. Samuti võib märgata Nõukogude reisimisele olulist kollektiivsuse tähtsustamist:

See oli (19)66.aastal, ma olin komsomolisekretär ja siis tehti tasuta reis. Meil oli siis 600 inimest oli. Pikad rongid olid, üks 16 vagunit oli. Kõik komsomolid koos üle Eesti koos tervenisti. Lõbusad, laulsid ja tantsisid ja. Mustlased, kuulsad lauljad, venelasi ja mustlasi, kõik olid komsomoliaktivistid. Ja siis tasuta sõit tehti välja Eesti poolt. Kaks nädalat olime Musta mere kaldal Kuldsetel Liivadel oli rahvusvaheline noortelaager. (Enn, s1940)

Malle sai Nõukogude ajal reisida tänu koolile, erinevatele töökohtadele kui tutvuste läbi. 1970ndate alguses Tallinna Spordiinternaatkoolis õppides oli Mallel võimalus osaleda erinevates laagrites ja võistlustel üle kogu NSV Liidu. Sportlase karjäärist loobunud, kolis Malle 1975. aastal Tallinnast Kilingi-Nõmmele. 1984. aastal kolis

---

⁴ Komsomol oli Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei noorteorganisatsioon.

Malle Haljalasse ning alustas tööd Haljala põhikoolis huvijuhina, jätkates aasta pärast õppealajuhatajana. Õppealajuhataja töö võimaldas reisida Viru kolhoosi kaudu. Näiteks võeti 1984. aastal Musta mere äärde lisaks põllumeestele kaasa ka õpetajaid. Malle meenutab, kuidas ta 1980. aastal muusikaõpetajana ja kooli huvialade organiseerimise eest sai preemiareisi Jugoslaaviasse:

See oli suur asi, et selle Jugoslaavia sain. Ametiühing jagas neid tuusikuid. Seal oli veel suur olelusvõitlus. Ametiühingukomitee otsustas selle anda minule, aga üks proua leidis, et tema on seda nagu rohkem ära teenind. Ja mina olin jälle kulturnik ja siis ma olin igast asju seal korraldanud ja teinud ja olnud. Ja ametiühing andis selle mulle. Ja sellepärast oli seal niisugune väike võitlus, aga lõpp-kokkuvõttes sõitsin ikkagi mina. (Naerab) (Malle, s1953)

Maarikale võimaldas Nõukogude ajal reisimist nii tema enda kui ka abikaasa töökoht. 1969. aastal raudteel tööl olles sai Maarika tasuta rongipileti, millega otsustas ta sõita sõbrannaga Moskvasse. Tulevase abikaasa ehitustöö viis ka Maarika 1978.–1981. aastatel nii Lätti, Valgevenesesse, Ukrainasse kui ka Venemaale Kostroma oblastisse. Maarika abiellus soomlasest mehega samuti Kostroma oblastis kui paar mehe töötõttu pool aastat seal elas. Aastatel 1980–1994 elas Maarika Soomes, mistõttu omab ta ainsa informandina ka Nõukogude Eestisse reisimise kogemust.

3.1.2. Reisile pääsemine hobide kaudu

Teise tähtsa aspektina Nõukogude reisimises lisaks töökohale tootsin välja hobid, nimelt said mitmed minu informantidel Nõukogude ajal võimalik reisida oma hobi kaudu. Näiteks sai Enn 1987. aastal mälumängu võidupreemiaks Volga kruisi. Koenker on välja toonud, et kuigi alates 1950ndatest oli Nõukogude turism avanemas ning populaarseks muutusid kruisid, siis ometi olid laevareisid kallid. (Koenker 2009: 409)

Ja siis tehti meile preemiareis, Volgast sõit, 28 päeva. /../ Algul olime ühe Volga äärt pidi, tagasi tulime teist Volga äärt pidi. Kõik ilusal ajal, augustikuu. Ilmad olid väga ilusad, igal pool puhkasime, kus vähegi -- Suur laev oli, 3000 inimest peal ja üle Nõukogude Liidu koos kõik. Kruis. Nõukogude ajal tehti ka kruisi. (Enn, s1940)

Juba teismeeas tantsimisega alustanud Anu on saanud reisida eelkõige tänu tantsuoskusele. Näiteks on ta Eestit esindanud erinevatel festivalidel tantsurühma tantsijana, rahvatantsuõpetajana oma rühmaga ning külastanud tantsu kaudu saadud välismaa sõpru. 1980ndatel oli Anul võimalus esindada Eestit näiteks Karjalas, Portugalis, Iraagis. Anu kirjeldab enda reisimisvõimalusi:

Nii et tänu tantsule olen mina saanud reisida hästi palju. Hiljem on juba tulnud need tekkinud omad sõbrad, need -- aga ka läbi tantsu on tekkinud meil kõik sõbrad, sinna Taani ja, ütleme Norrasse ja. Ja siis Rootsi ja Soome ja. /.../ Ja need sõbrad on kõik alles jäänud ja tänu sellele saab ju praegugi veel käia nende juures igal pool. (Anu, s1947)

Maire on Nõukogude ajal reisida saanud nii tänu lauluoskusele kui ka õpetaja ametikohale. Koorilauljana sai Maire reisida 1960ndatel nii Musta mere äärde, Leetu kui ka Kaukaasiasse. Armeenia ja Karpaatide reiseid 1970ndate lõpus ja 1980ndate alguses said võimalikuks tänu Õpetajate haridusühingule. Rakvere Pedagoogika Kooli õpilastega käis Maire kolm korda aastatel 1980–1990 Moskvast. Sõbrannadega moodustatud kvartetiga sai Teedevalitsuse kaudu käidud 1982. aastal Gruusias ning 1986. aastal Siberis. Siiski mängisid reisile pääsemisel rolli ka tutvussidemed - ühe kvartetiliikme abikaasa töötas Teedevalitsuses ning korraldas kvarteti kaasa võtmise Gruusiasse. Kvarteti Siberi reis 1986. aastal sai toimuma tänu Teedevalitsuse ansamblikonkursi võidule, kuid konkursil osalema keelitas samuti kvartetiliikme abikaasa.

Kohe kui meil see kvartett moodustus, ja meil mõned laulud olid juba laulda, siis esimene -- esimene sõit oligi kohe Gruusiasse. /.../ See maa- või teedevalitsus, mis siin Rakveres oli. See oli -- oli kutsutud sinna mingile sõpruskohtumisele ja (sõbranna) Karin, kes siin ka laulis, ja tema mees töötas seal ja teadis, et me esineme ja laulame ja siis võttis meie kvarteti kaasa Gruusiasse. /.../ Seal olid need, ma ei tea, kas põhidelegatsioon, aga meie lihtsalt kaunistasime igal pool. Kui oli vaja, siis laulsime. (Maire, s1945)

Liidia reisinud nii tänu oma isa tööle, enda ametikohtade kaudu kui ka tänu abikaasaga loodud ansamblile. Kuna isa oli tähtsal ametipostil, võeti Liidia 1960ndatel Nõukogude Liidu reisidele kaasa ning see panigi informandi sõnul

reisimisele alusbaasi. Vastabiellunutena tegi Liidia abikaasaga ansambli, millega reisiti ja esineti Nõukogude Liiduriikides 1970ndatel–1980ndatel. Ansambelis oli basskitarrist ja trummar, abikaasa laulis ning Liidia ise mängis süntesaatorit. Abikaasa ja lastega reisiti ka Musta mere äärde. 1980ndatel oli Liidias võimalus reisida ka tänu Haridustöötajate ametiühingu grupile. 1989. aastal oli Liidia Rootsi Rahvaülikoolis kuu aega stipendiaat.

Seega on minu informantide Nõukogude aja reisikogemus sõltunud eelkõige ametikohest, aga hobidest ning tutvustest ning lihtsalt headest kokkusattumustest. Töökohas korraldati kollektiivile väljasõite ning premeeriti töötajaid tuusikutega. Mitmes intervjuus tuli välja, et reisile pääsemine ei olnud lihtne ning tekitas kollektiivis pingeid. Põhiliselt oli Nõukogude kodanikel võimalik reisida Nõukogude Liidu piires või sotsialistlikes maades. Kapitalistlikesse riikidesse kuhu pääsesid vaid parteilased ning Nõukogude võimu silmis lojaalsed kodanikud. Reisile pääsemise puhul vaadati nii parteisse kuulumist, rahvust ametikohta kui ka tööpanust. Heade tutvuste korral võeti kaasa ka töötajate lähedasi. Ühtlasi on minu informandid reisinud tänu tantsu-, laulu- või klaverimängu oskusele ning mälumänguturniiridel osalemisele.

3.2. Organiseeritud turism

Nagu teooria peatükis välja toodud, oli tüüpiline Nõukogude turismireis kindla graafiku järgi, eesmärgiks turiste harida. Anne E. Gorsuch võrdleb Nõukogude ekskursioone täiskasvanu versiooniga pioneerilaagrist: käidi söömas, toimus ekskursioon ning õhtul leidis aset “kultuurne tegevus” tantsimise ja laulmise näol (Gorsuch 2011: 34, 2006: 212). Ka minu informandid tõid välja liigse organiseerituse Nõukogude ekskursioonides:

Need (reisid) olid nii reglementeeritud, et sa ise nagu kuskile minna ei tohtinud, et võtad nüüd ette ja lähed. Ja mingi kell pidid ikkagi kõik hotellis tagasi olema. Ja grupijuht vastutas, et kõik seal tõesti olid. (Malle, s1953)

Seega ei olnud Nõukogude turistidel võimalik endale sobivaid vaatamisväärsusi või tegevusi valida. Ka täiskasvanud inimesi kontrolliti nagu õpilasi. Organiseeritud

reisidest eristan ekskursioonide Nõukogude Liidu piires ning ekskursioone Nõukogude Liidust välja. Nõukogude Liidu piires tulid minu informantide kogemuses välja ekskursioonid Moskvasse ja Leningradi, aga ka Musta mere äärde. Samuti toon näiteid Nõukogude ajale iseloomulikust ekskursiooniliigist turismirongist. Viimases alapeatükis kirjeldan, millised on minu informantide muljed Nõukogude Liidust välja poole.

3.2.1. Ekskursioonid Nõukogude Liidu piires

Eraldi ekskursioonidena Nõukogude Liidu piires tootsin välja reisid Moskvasse ja Peterburgi. Kõik minu uuritavad on käinud vähemalt korra 1960–1990. aastatel Moskvas ekskursioonil. Moskvat nähti kui Nõukogude esinduslinna, mistõttu olid Nõukogude ekskursioonid just pealinna suunatud. (Gorsuch 2011: 35). Gorsuch väidab, et Nõukogude võim võrdles Moskvat Pariisiga, kuid vastandas New Yorgiga. (Gorsuch 2011: 36) Informantide sõnul oli Moskvas käimine üsna tavaline. Näiteks Enn on Moskvat külastanud seitse korda, nii sõpradega “metsikult” kui ka kolhoosi korraldatud reisina.

Moskva oli eriti populaarne sihtkoht kooliekskursioonide organiseerimiseks. Nõukogude Liidu pealinna põhiatraksioonideks oli Üleliidulise Rahvamajanduse Saavutuste näitus VDNH, kus on käinud kõik minu informandid. Samuti külastati Lenini mausoleumi, Punast väljakut, Tretjakovi galeriid ning erinevaid muuseume.

Mare esimene reis Eestist väljapoole oli Moskva koolilõpuekskursioon 1960ndatel. Eriti vaimustus Mare Tretjakovi galeriist. Samuti ilmneb tsitaadist, et Mare on nagu teisedki informandid Moskvas mitu korda käinud. Ühtlasi väidab Mare, et Nõukogude ajal otseselt vaatamisväärsusi ei olnudki, programm oli pigem hariv. Näiteks jättis talle sügava elamuse Tretjakovi galeriis käimine:

Mina lõpetasin no, 11. klassi nagu ja see oli koolilõpuekskursioon. Noh nagu ikka (Lenini) mausoleum, Punane väljak, eksole, ajaloomuuseum. Noh, kuigi me kõndisime ka linnas ringi, aga ega tollel ajal ju neid vaatamisväärsusi (polnud) -- No ja siis oli Tretjakovi galerii, see oli tõesti väga-väga vahva. Sinna ma ei ole rohkem

Moskvas sattunud, kuigi ma olen ka pärast seda Moskvas käinud. Et see oli ikka tõeliselt, tõeliselt asi, mida tasus vaadata. (Mare, s1945)

Seega võib arvata, et kuna Nõukogude-aegsetel ekskursioonidel oli rõhk eelkõige Nõukogude ajaloo seotud objektidel, siis tagasivaatavalt ei näinud minu informandid erinevates nendes vaatamisväärsusi, vaid eelkõige Nõukogude Liidu propagandat. Nii Liidial kui ka Mairel oli võimalus Moskvas käia isaga. Liidia käis minu informantides Moskvas kõige nooremana – juba 10-aastasena, kui tema isa Üleliidulise Rahvamajanduse Saavutuste Näitusel ehk VDNH näituse konverentsil käima pidi. Maire isa oli bussijuht ning seetõttu oli tal võimalus kaasa sõita. Ühtlasi organiseeris Maire pedagoogika üliõpilastega ekskursiooni Moskvasse lausa kolmel aastal ning põhikülastuseks oli Lenini mausoleum. Tagantjärele meenutades tundub Mairele, et Moskvas käimine oli tavaline ning see ei tekitanud teravaid mälestusi:

Kui sa olid seal (Pedagoogika koolis), kui sulle anti rühm ja olid rühmajuhendaja, siis see oli kohe nagu traditsioon, et iga kord neljandal, kui see kool hakkas lõppema, neli aastat kestab (õpe). /.../ Ja siis igakord oli kohustus kohe organiseerida seda ekskursiooni Moskvasse. /.../ No need oli tavalised, nagu ikka Nõukogude Liidu piires. Ainuke elamus oli see, kui me läksime Leninit mausoleumi vaatama. /.../ Moskva nagu ikka Moskva. Mis seal ikka. (Maire, s1945)

Minu informantidest ainukesena oli Helgil tänu asutuse korraldusele võimalus käia 1959. aastal toimunud Ameerika rahvuslikul näitusel.⁵ Helgi tsitaadist ilmneb nii näituse populaarsus kui ka vastuoluline aspekt Nõukogude võimu osas. Kui Nõukogude võim soovis turismiga eelkõige näidata Nõukogude liidu uhkust ja rikkust, mida arvati olevat ning vastandati end Lääneriikidele, eriti Ameerika Ühendriikidele (Gorsuch 2011: 35), siis teisalt huvituti Lääneriikides toimuvast, sest see oli kättesaamatu.

Moskvas oli Ameerika näitus. Ja siis me hakkasime ka sõitma. Kell 5 pidime küll kohal olema, muidu me ei oleks sinna piletit saanud. /.../ Ja kõige tähtsam komponent oli seal (naerdes) COCA-COLA. Me polnud seda enne (saanud). Ja see oli jälle väga huvitav asi. Ja seal olid Ameerika majad, täitsa olid maketid kokku pandud.

---

⁵ Ameerika rahvuslik näitus ehk *American National Exhibition in Moscow* toimus 1959. aastal Moskvas Sokolniki pargis. Vt nt G. Simmsi (2007) doktoritööd “The 1959 American national exhibition in Moscow and the Soviet artistic reaction to the abstract art.”

Kahekordsed majad. Ikka üleval magamistoad ja nagu üks korralik elamine peab olema. Selline suur, meil siin pisikesed korterid ja ühiselamud ja. Nii et jälle oli suu lahti jah. (Helgi, s1932)

Lisaks Moskvale oli Nõukogude võimu poolt soositud ka teised “suure kodumaa” (ajaloolised) paigad (Gorsuch 2011: 27), millega soovis võim arendada eelkõige patriootlikust Nõukogude Liidu vastu, mida kirjeldasin teoreetilises raamistikus. Nagu ilmnes eespool Mare tsitaadist, tuli minu informantide reisilugudes välja, et kohustuslike ausammaste vaatamise ning patriootlikuse arendamise suhtuti halvustavalt.

Intervjueeritavatel oli võimalus 1960 –1980ndatel reisida nii Lätti, Armeeniasse, Karpaatidesse kui ka linnaekskursioonidele Jaltasse, Sevastopoolisse ja Taškenti. Ennul on kogemus Uhtna kolhoosi korraldatud Gruusia reisiga 1970ndatel, mille peamiseks sisuks olid ekskursioonid. Samuti oli Ennul võimalus 1964. aastal kolhoosiga käia Lätis. Nii sõidu- kui ka ööbimistingimused olid kehvad, kuid Enn ei viidanud kordagi ebameeldivatele mälestustele, vaid pigem lihtsalt nentis fakti, et muid võimalusi ei olnud ja kehvade tingimuste pärast reisile minemata ei jäänud:

(19)64.aastal, sellel ajal oli veoauto ja furgoon ja pingid sees ja siis läksime Lätti. Seal oli Jurmala. Siis oli Sigulda, Siguldat tead, kus, köisraudtee ja --- Oli Riia linn, loomaed ja vennaskalmistu seal. Ja siis oli seal Sigulda ja Jurmala rand ja see oli 1964. /... / See oli Uhtna kolhoosiga. /.../ Kolm päeva vist olime, kohapeal magasime ühes koolis. Seal Lätis Salacgrīva keskkool, seal ööd ja. (Enn, s1940)

Väga odav ja populaarne variant Nõukogude turismis oli sihtkohas rentida avalike ehitiste ruume, kus ööbida, näiteks kooli klassiruumid (Noack 2006: 285-285). Ööbimisvõimaluste pärast ei tulnud muretseda turismirongides, mille levik leidis alguse 1960ndatel (Koenker 2009: 409). Turistid reisid spetsiaalsetes turismirongides, kuhu hulka kuulus ööbimine, söök ja giid. Peatustel viidi läbi ekskursioone, matkati või külastati erinevaid turisiatraktsioone. (Koenker 2009: 410) Nõukogude turismile kohaselt oli ka turismirongide programm väga kindlalt reglementeeritud. Kõik turismirongi kogemust omavad informandid nentisid, et turismirongis ei saanud hästi magada ning tingimused olid kesised. Minu informantidest sõitis turismirongiga näiteks Hugo, kellel oli 1979. aastal võimalus reisida Karpaatidesse. Samuti külastas

1979. aastal turismirongiga Taga-Kaukaasiat ning 1983. aastal Kesk-Aasiat, Enn, kes tõi välja, et turismirongi puhul veedeti enamus reisi rongis ja seetõttu tuli harjuda pideva rongi loksumisega.

Turismirong oli, magamine-elamine oli rongis. Kui busside või lennukitega, siis on hotellides, kämpingul ja. Aga siis oli kõik rongis. Öösel sõideti, päeva aeg oli ekskursioonid. Öö läbi sõideti ja hommikuti olid bussid ees, siis sai ekskursioonidel käia, jalgismatkad. Siis seal kupeed, naride peal, nendes sai magada. Ja restoranvagonis sai süüa. Seal oli siis, hommikust õhtani oli. Magamine rongis. Kogu aeg lokutas, lõpuks harjus sellega ka ära. Päril pikad olid. Kesk-Aasia oli ligi kuu aega ja Taga-Kaukaasia oli 2 nädalat. (Enn, s1940)

Nii Mare kui Helgi mäletasid, et rongivagunid haagiti rööpavahede erinevuse tõttu vahepeal keset reisi lahti, mistõttu ei saanud reisijad tualetti kasutada. Tingimused olid turismirongides kõikidele samad, kuid reisi marsruut võis erineda. Kõik turismirongi kogemusega informandid, erandina Helgi, sõitsid turismirongiga Nõukogude Liidu piires. Mare osales kangelaslinnadele pühendatud turismirongireisil 1979. aastal:

Ühesõnaga vagunis olid broneeritud kohad, kus sa siis sõitsid, siis ööbimine kõik oligi vagunites, toitlustus oli vagunites ja siis me käisime, noh, lihtsalt niiviisi, kus olid peatused, seal siis mindi maha, vaadati. Aga see oli õnnetuseks, et minul oli -- Me saime niisuguse variandi, kus olid kangelaslinnad. Sinna jäid Sevastopol, Odessa, mis meil oli seal veel. (Mare, s1945)

Kangelaslinnadele pühendatud turismirongireis viitab taaskord selgelt Nõukogude turismi patriootlikusele ja rituaalidele, eesmärgiks näidata Nõukogude Liidu uhkust ja võimsust. Näiteks sai Venemaa mereväelinn Sevastopol kangelaslinna tiitli 1945. aastal ühes Odessa, Leningradi ja (nüüd Volgogradi nime kandva) Stalingradiga. (Qualls 2006: 163-164).⁶ Maire tsitaat näitab aga selgelt, et kuigi 70ndatel võis selline reis naudingut pakkuda, siis tagantjärele annab Mare lugu pigem poliitilise

---

⁶ Kangelaslinn on Nõukogude Liidu autiitel linnakodanikele vapruste eest Teises maailmasõjas. Lisaks väljatoodud linnadele sai kangelaslinna tiitli veel 8 linna: Kertš, Kiiev, Minsk, Moskva, Murmansk, Novorossiisk, Smolensk, Tula ning Bresti kindlus.

värvingu. Samuti tuli turismirongiga seotud mälestustes tuli esile pigem rongis veedetud aeg kui ekskursioonid, sest põhiselt möödus reis rongis.

Seega oli Nõukogude sisese organiseeritud turismi eesmärgiks turiste harida nii kultuuriliselt kui patriootiliselt. Eriti levinud olid ekskursioonid Moskvasse. Samuti on minu informantidel turismirongi kogemus. Kuigi reisingimused, näiteks transport ja majutus, olid kehvad ning palju rõhku oli reisiprogrammis pandud just Nõukogude Liidu ajaloolistele objektidele, pakkus reisimine ning kultuuriasutuste külastamine Nõukogude kodanikele vaheldust. Samuti nautisid informandid sooja kliimat. Siiski vaatasid mitmed informandid Nõukogude-aegsetele ekskursioonidele tagasi poliitiliselt ning veidi halvustavalt.

3.2.2. Ekskursioonid Nõukogude Liidust välja

Nagu 1.2. Nõukogude turismi peatükis mainitud, andis Nõukogude võim välismaale reisimiseks loa alles 1955. aastal. Seega oli ka väljaspoole Nõukogude Liitu reisimine võimu poolt reguleeritud ning reisile saamiseks tuli täita erinevad dokumendid. Pikk ettevalmistus oli oluline selleks, et kontrollida Nõukogude turisti käitumist välismaal. (Gorsuch 2011: 116) Nii on üheks suureks osaks Nõukogude välisreiside juures see, kuidas reisile saadi. Anu kirjeldas, kui ebameeldiv oli ankeetide täitmise protsess ja kuidas kunagi ei olnud reisile pääsemine garanteeritud. Samuti väidab Anu, et tantsijate grupi puhul olid tagavarapaarid ootamas. Nii ei pääsenudki Anu 1980ndate lõpus Inglismaale ning teine paar läks nende asemel:

Sest milliseid ankeete me pidime -- Oi jumal, see on ka tead -- oih, ja kas ankeet läheb läbi. Sa pidid ju terve eluloo sinna kirja panema. Kõik ja suguseltsi kohta ka. Vanemad ja kõik. See oli niisugune tegemine. See ankeedi kirjutamine, see oli kõige vastikum osa selle juures. /.../ Aga meid koputati maha ka ühe reisi pealt jah. /.../ Me olime konkursid ja kõik läbi teinud, nii palju tööd teinud. Ja paar päeva enne koputati (tantsupartner) Toivo maha.. /.../ Kõva häälega seal midagi rääkida ei tohtinud. Ja kui su peale kaebus tuli, siis sa järgmine kord enam kuskile ei saanud, see oli selge. Igas kollektiivis olid siis ju nuhid. /.../ Aga tagavarapaarid olid kohe Tallinnas olemas, kes ootasid, kui keegi ära langeb, kohe järgmine sai. (Anu, s 1947)

Läände reisimise kriteeriumiteks oli “puhas minevik”, poliitilised või isiklikud sidemed. Kasuks tuli ka eelnev ilma intsidentideta reisimine läände või altkäemaks (pudeli näol). Lisaks küsimustikule küsitleti potentsiaalse reisija tööandjat või komsomoli liikmeid. Ühtlasi oli oluline turisti hea tervis ning vestlusoskus erinevatel teemadel. Nõukogude kodanikest sai 1956. aastal välismaale reisida 561 000, 1970. aastal juba 1,8 miljonit ning 1985. aastal lausa 4,5 miljonit inimest. (Shaw 1991: 119, 137, Koenker 2009: 411, Gorsuch 2011: 5)

Einoh, muidugi olid need Leedud ja Lätid ja, mis olid niisugused tavalised ja Venemaad ja. Ja, jah, rohkem ei. Sest lihtsalt siis ei saanud välja. See oli suur asi, kes sai Bulgaariasse, see oli ikka kõva sõna tooaeg. (Anu, s1947)

Kõige tavalisemateks sihtkohtadeks Nõukogude turistidele kujunesid sotsialistlikud riigid. 1963. aastal reisis üle 50 000 Nõukogude elaniku Nõukogude Liidu ametliku reisibüroo Inturist ja ametiühingu organisatsioonide kaudu Ida-Euroopasse. (Gorsuch 2006: 206; 2011: 187)⁷

Minu informantide seas oli populaarne sihtkoht väljapoole Nõukogude Liitu Tšehhoslovakkia. Näiteks Maire sai Valga komsomolikomitee organiseeritud reisile Tšehhoslovakkiasse 1970. aastal tänu Otepää keskkooli sekretärile, kes Maire reisile kaasa kutsus. Maire mäletab Nõukogude Liidust välja saamise tunnet, aga ka seda, et ekskursiooni põhirõhuks oli “Praha kevade”⁸ tagajärjed:

Ja see oli just pärast seda, kui oli see, (19)68. Oli see Praha revolutsioon või ülestõus, kus see tulistamine ja esimene vastuhakk Nõukogude režiimile üldse. Ja siis kuidas meile näidati keset linna olid majad, mis olid kuuliauke veel täis. Ja neid ei restaureeritudki, vaid need jäeti vaatamisväärsuseks, et vaata, mis võib teha üks süsteem. /.../ Ja kui seisime seal mingil sillal -- Kui selge ilmaga, siis pidi nägema sealt sillalt Austriat. Ja siis see on ka meelde jäänud, kui me seal õhkasime, et “Aah,

---

⁷ Ida-Euroopa on siinkohal poliitiline termin, tähendades sotsialismiblokki. Sotsialismileeri kuulusid Euroopas järgnevad riigid: Nõukogude Liit, Poola, Jugoslaavia, Rumeenia, Saksa Demokraatlik Vabariik, Tšehhoslovakkia, Ungari, Bulgaaria ja Albaania. (Üldajalugu... 1994: 89)

⁸ Praha kevad oli liberaliseerimisperiood Tšehhoslovakkias 1968. aastal, mille jooksul kuulutas Tšehhoslovakkia Kommunistliku partei uus juhtkond välja reformid, mis sisaldasid näiteks tsensuuri tühistamist ning plaanimajanduse täiustamist turusmajanduslike reeglitega. NSV Liidu väed tungisid 21. augustil 1968 Tšehhoslovakkiasse ning surusid rahutused maha, sest nägid sündmustes Prahas halba mõju teistele sotsialistlikele riikidele.

vaata seal 60km kaugusel on kuskil Austria - kui sinna saaks!” /.../ See Tšehhi reis oli hästi tore juba selles mõttes, et sa lähed esimest korda sellest Nõukogude Liidust välja, näed, et mis seal toimub ja kõik see Praha tuleb silme ette. (Maire, s1945)

Teiseks oluliseks sihtkohaks väljaspool Nõukogude Liitu tuli intervjuudes välja Bulgaaria. Näiteks õnnestus Bulgaariasse reisida Ennul, kelle noortelaagris osalemist kirjeldasin Reisile pääsemise alapeatükis. Samuti on Bulgaariasse reisimise kogemus Liidial ja Mallel. Liidia sai ametiühingu esimehena preemiareisi 1977. aastal ning see oli tema esimene kogemus välismaal. Ta mäletab reisist eelkõige turismigrupi ranget jälgimist:

Aga meil oli nuhk kaasas muidugi, seda me nägime kohe. Meil oli neid kaks, KGB agente, see muidugi väga häiris. Natukene pani muigama, aga natukene ikkagi pani ka muretsema. Ei olnud eriti meeldiv, kui igal pool nina pidi oldi juures. /.../ Ja siis me ei tohtind sööma ka ju minna eraldi. Vaid meid korjati nii-öelda kokku, grupp pidi kokku saama, et noh, ülelugemine. Ja siis läksime sööma. Ja siis sakslased istusid ka seal ja näitasid näpuga, ütlesid (vene keeles) “stada”, kari, loomakari. Jube, jube alandav. Juba vastik ikka mõelda tegelikult, et ülejäänud ka pidasid sind ekssole karjaks. Ja kui sa tahtsid eralduda, siis no see pole lihtsalt võimalik. Sind ei lasta ära lihtsalt, jube. (Liidia, s 1950)

Liidia mäletab Nõukogude Liidust välja reisides alandust ja piinlikustunnet, millega seotud lugusid analüüsin täpsemalt Reisimuljete peatükis. Malle mäletab, kuidas 1980.aasta Jugoslaavia reisirõõmu oli kohustuslik lauluõhtu ning pidu oli meeleolukas. Seevastu Malle tsitaat 1975. aasta Bulgaaria⁹ reisist on ilmikas just seetõttu, et näitab hästi, kuidas Nõukogude Liidust välja poole organiseeritud ekskursioon järgis nõukogude ekskursiooni mudelit:

Esimene mälestus on aastast 1975 kui mul oli ÖNN ja RÕÕM reisirõõmu Bulgaariasse, esimene välisreis. Ja noh, kõige hea ja ilusa kõrval on sealt meelde jäänud ka see, et mis tahes, noh, ta oli ju, loetakse, loeti teda ju tol ajal 16. liiduvabariigiks. Nii et ta oli väga niisugune Nõukogude meelne ja siis kõikide ausammaste juures. /.../ Giid meil siis pani selle (pärja) ja nõudis, et me igakord bussist välja tuleks. Ja see tekitas

---

⁹ Bulgaaria oli Euroopa vaeseim kommunistlik riik, mistõttu prooviti Nõukogude Liidule meele järgi olla. 1960ndatel kaalus Bulgaaria juhtkond ka Nõukogude liiduvabariigi koosseisu astumist ning Bulgaariat hakati kutsuma 16. liiduvabariigiks.

meis loomulikult viha. Ei tahtnud me sealt välja tulla halva ilmaga, ega ei tahtnud ka oma taskurahast selle pärja jaoks, kuhu iganes Lenini ausamba jalamile, seda panna, ohverdada. Aga noh, esimene välisreis, üks ikka seda head ole ka palju meeles. Linna purskkaevud siis tollal, need värvilised ja muusikaga. (Malle, s1953)

Nii meenusid Malle esimesena isegi Nõukogude Liidust välja saades range kontroll, ausammaste juures käimine ning alles seejärel mainis, et tegelikult on reisis ka häid mälestusi. Seega töid Liidia ja Malle mõlemad esile just negatiivseid mälestusi, kuigi samas rõhutasid mõlemad, et reisis on meeles ka ilusaid momente. Mõlemal informandil oli Nõukogude Liidust välja saamisega rohkem õnne kui mõnel teisel informandil. Näiteks õnnestus Mallel käia ka 1980. aastal Jugoslaavias, mis oli preemiaks hea töö eest kultuuriametnikuna. Liidia abikaasa tädi elas Torontos ning koos käidi 1990. aastal tädil külas. Samuti kasutas Liidia ametiühingu esimehe eeliseid ning käis 1981. aastal Saksa Demokraatlikus Vabariigis:

Kui me käisime Ida-Saksamaal, siis oli niisugune grupp, kus mina olin grupijuht ja minu grupis oli 2 inimest. (Naerab) Ja grupijuht olin ma selle tõttu, et ma olin ametiühingu esimees ja teiseks, et ma valdasin saksa keelt. Ja kaks kolleegi olid siis minu grupis. Ja niimoodi me siis läksime siit. Ja see oli hästi kihvt reis. Me läksime siit Berliini, muidugi Ida-Berliini, selge, siis ei saanudki (Lääne-Berliini). Siis oli Dresden, Weimar, Halle ja Leipzig. Need viis paika. (Liidia, s1950)

Anul oli võimalus Nõukogude Liidust välja reisida tänu rahvatantsuharrastusele ning osalemisele tantsufestivalidel. Anu oli ainuke minu informantidest, kes pääses Nõukogude ajal “eksootilistesse” kohtadesse nagu näiteks Sri Lankale 1981, Portugali 1982 ja Iraaki 1987. aastal:

Ja minul nagu noh vedas, et mul õnnestus (Eesti) kultuurigrupiga käia Sri Lankal, siis mul õnnestus käia Portugalis ja kultuurigrupiga ma käisin Iraagis. See oli siis Eesti kultuurigrupid. Ja et sinna saada, muidugi me pidime tegema kohutavalt palju tööd. Palju konkursse oli. /.../ Noh, ütleme pärast Bulgaariat minna kohe Sri Lankale, et see oli ikka niisugune üllatus. /.../ Muidugi meie tantsud tekitasid igasugust poleemikat seal, sest seal oli hästi palju neid buddha munkasid. Käisid meie kontserdil ja mõningate tantsude juures nad siis katsid oma silmad kinni. Eriti siis kui me tantsisime vanaisa polkat, seal on üks niisugune koht, kus poisid tõstavad

tüdrukud ülesse, nii et tagumikud tõusevad ülesse. /.../ Siis järgmine kontsert paluti, et me selle tantsu välja jätaksime. Aga noh, me ei jätnud. (Naerab) (Anu, s1947)

Samuti näitab Anu tsitaat selgelt, kuidas reisimälestused on seotud ameti või hobiga ja reisi eesmärgiga. Kuna Anu on eluaeg tegelenud rahvatantsuga, on talle reiside puhul oluline just tantsimine. Näiteks mainis Anu vaid põgusalt, et Sri Lankale pääsemine oli väga eksootiline ning seal oli väga kuum, kuid kirjeldas seevastu pikalt kohalike reaktsiooni eestlaste esitatud tantsule, sest reisi eesmärgiks oli just esinemine ning elamuseks eestlaste esinemise vastukaja. Kuna festivalireisidel on mitmed minu informandid käinud ka alates Eesti taasiseseisvumisest, analüüsin festivalireise neljandas peatükis.

Nii oli sarnaselt Nõukogude Liidu piires reisimisele ka Nõukogude Liidust väljapoole reisisid tavaline range kontroll reisijate üle ning nõukogudelikud elamused mälestussammaste külastamise näol. Reisilugudest Nõukogude Liidust välja jäi lisaks uue kultuuri kogemisele kõlama eelkõige see, et oli võimalus üldse Nõukogude Liidust välja pääseda. Samuti täheldasin, et eelkõige soovisid informandid jagada negatiivseid kogemusi seoses ankeedi täitmise, nuhkide ning kontrolliga reisijate üle. Võimu kontrolli ja paberimajanduse puudumise tõttu nautisid minu informandid just mitteorganiseeritud turismi, mida analüüsin juba järgmises alapeatükis.

3.3. Mitteorganiseeritud turism

Käesoleva magistritöö tarbeks kogutud intervjuudes tuli välja, et enamus informantidel on mitteorganiseeritud turismi kogemus ainult Nõukogude Liidu siseselt. Mitteorganiseeritud turismi väljendile lisaks kasutasid intervjuueeritavad ka “metsiku” turismi terminit. Intervjuudes tuli esile mitmeid erinevaid “metsiku” reisimise viise. Gorsuch toob välja, et metsiku turismi võlu oli just nimelt mitteorganiseerituses, vastandudes tüüpilisele nõukogude turismile (Gorsuch 2011: 34). Nii nagu Teooria peatükis osutasin, oli metsik turism ainus võimalus turistil ise oma reisimisviisi, sihtkoha ja muude aspektide üle otsustada.

Christian Noack paneb kahtluse alla, kas metsikult reisinud turistil oli lõõgastavam puhkus kui turistidel, kellel oli ametiühingu poolt reis organiseeritud. Noacki sõnul ei

esinenud metsikute ja organiseeritud reisi tingimuste vahel suuri erinevusi. Mõlemat tüüpi turistid sõid Nõukogude ajale omast samasugust toitu ning transpordijärjekordades olid koos nii metsikud kui ka organiseeritud turistid. Ainsaks boonuseks peab Noack organiseeritud reisi puhul eraldatud randa, samas tunnistades, et ka metsikud turistid võisid sinna pääseda. Isegi organiseeritud turismireiside puhul ei olnud viisakad tingimused ööbimiskohas garanteeritud. Kõige suuremaks vaheks metsiku ja organiseeritud turismi vahel oli reisi hind. Kui organiseeritud reisi puhul maksis turist vaid tuusiku eest, kuhu olid kõik kulutused sisse arvestatud, siis metsik turist sai sama hinna eest vaid ööbimise. (Noack 2006: 302) Kuigi Noacki tähelepanekud on olulised, arvan, et minu intervjueeritavatele oli oluline valikuvabadus, isegi kui lõpuks oli reis väga sarnane organiseeritud reisile.

Meesinformantide kogemustes tulid esile nii “metsikud” matkad ning hääletamine ehk autostop. Naisinformandid kirjeldasid iseorganiseeritud autoreise perega. Tegelikult ei olnud mainitud reisimisviisid reserveeritud vaid kindlast soost isikutele, minu intervjueeritavate puhul oli selline jaotus juhuslik. Ühiseks jooneks oli tutvuste kaudu reisimine. Näiteks saadi tuttavaks sanatooriumites või sihtkohas kohalikega tutvudes hakati kirjateel suhtlema ning kutsuti vastastikku külla.

Hugo oli informantidest ainuke, kes 1960ndatel üliõpilasena metsikult, seljakott seljas, sõbraga Kamtšatkal ja Karpaatides matkamas käis. Hugo vastandabki selgelt metsikut turismi turismigrupiga reisimisele. See tähendab, et Hugole oli oluline, et reisimine oli individuaalne ja turisti enda organiseeritud. Teine tähtis aspekt oli väike seltskond - kaks kuni neli inimest, kes reisi vältel võisid liituda ka suurema grupiga, kuid enamasti reisiti eraldi:

Aga muidugi need Nõukogude Liidu või Vene aegsed reisid, need olid enamikel juhtudel nõndanimetatud metsikud reisid, korra olime kahekesi Kamtšatkal käisime, aga Altais käisime kolmekesi, tudengid. Ja reeglina nendel juhtudel alati leidus seltskond, kellega sai teatud reisi osa või matka koos käia. /.../ Vähemalt korra olime geoloogidega käisime. /.../ Ja siis oli ka neid, kus mingi turismigrupiga sai liituda. Ilma millegi urinata. Seal Altais tegime -- paar päeva oli paadiretk selle matka sees. Ja meid võeti sinna kampa. Ja ei öelnud keegi midagi. Ei küsitud meie käest tasu ega midagi. Selles mõttes oli nagu huvitav. (Hugo, s1944)

Samuti tuli intervjuudes välja, et Nõukogude ajal tegutses ka matkaklubi, mis korraldas matkasid nii Nõukogude Liidu piires kui ka välja poole. Minu informantide puhul esines organiseeritud matkamist ainult Eesti piires. Ühtlasi kirjeldas Hugo täpselt, kuidas metsikult matkamine välja nägi. Nii söök, riided kui ka telk oli kogu matka vältel seljakotiga kaasas.

Matkatoit oli raudselt kaasas. See oli ikka seljakotis ja sel ajal need seljakotid nii mugavad ei olnud. /.../ Seal oli reeglina neid konserve ja kuivaineid ja siis erinevad pudruained ja kuivikut. Seda kraami oli päris palju, nii et seljakott oli matka alguses ikka oma 30 kilo ringis. /.../ Muidugi seal olid ka magamisriided ja telgid ja küllaldaselt hulk riideid. /.../ Siis oli nagu selgitus selline, et riideid peab olema nii palju kaasas, et kui kõik selga ajada, siis igaljuhul enam külm ei ole. (Hugo, s1944)

Samamoodi tuli ainult meesinformantide reisimälestustest välja reisimisviis autostop. Tegemist on reguleeritud hääletamisega, kuid Hugo ja Ain ise kasutasid väga rangelt just auto-stopi terminit. Hääletajatele jagati Matkaklubide poolt talonge, mida autojuhtidele hääletajate peale võtmise korral anti. Autojuhid omakorda said piisavalt talonge kogudes võita erinevaid preemiaid.¹⁰ Kaugeimaiks punktiks, kuhu Ain on 1960ndatel hääletanud, on Kiiev, kus käidi ära kahe nädalaga. Ain kirjeldab:

Oli siukene asi, et oli autoklubi ja see müüs talonge. Paljud autojuhid olid teadlikud sellest, tähendab Baltikumi omad. /.../ Parimate (autojuhtide) vahel loositi külmkapid ja televiisorid ja. Meil oli siukene kaart, kus oli stop- märk peal. Oli alati kaasas. /.../ Küll sai kastis sõidetud, küll sai loomadega koos oldud. Esimene aasta, see oli (19)67. aastal, ma olin 15-aastane. Käisime sõpradega Palangas. Järgmine aasta võtsime ette juba Kiievi. Kui läksime Baltikumist välja siis keegi neid talonge ei tahtnud enam. (Ain, s1952)

Kui Hugole tähendab metsik turism omal käel matkamist, siis Enn andis oma sõnakasutusega mõista, et tema jaoks on metsik reisimine eelkõige ise organiseeritud reis:

Kaks meest, kaks naist. Niimoodi läksime. Ja siis olime metsikult seal kellegi juures. Sotšis on need rannaäärsed majad, need üüritakse välja puhkajatele. Ise magavad

---

¹⁰ Vt näiteks M.Hämäläinen (2011) artiklit Maalehes “Autostopiga mööda ilma- nii viidi turism massidesse”.

puukuurides suvel, sest nii soe kliima on. Teevad endale raha niimoodi. See oli sellel ajal kõik odav. /.../ Kuu aega Sotšis elasime. Aga seal siis kohapeal sai ekskursioone teha, siia-sinna. Käisime Gagra ja Rizza järvel ja. (Enn, s1940)

Samas kasutas Enn intervjuus mõistet “päris metsik”, mis tähendab reisi oma isikliku transpordiga. Näiteks toob Enn hoopis abikaasa kunagise reisi. Ka teistes intervjuudes oli tavaline jagada oma lähedaste reisimälestusi kui endal parasjagu kogemus puudus. Enn kirjeldab “päris metsikut” reisi:

No see päris metsik oli päris niimoodi, et oma autoga läksid. Telgid kaasas ja kuskil telkides ja niimoodi. Metsikult niimoodi ei ole käinud. Aga (abikaasa) Miina käis küll. Tema esimesest abielust kui ta noor oli. Oma mehega ja veel üks paarikene. Nemand käisid küll seal Krimmis väljas ja kus kohas nad veel käisid, seal niimoodi Nõukogude (Liidu) lõuna osas, oma isiklike autodega. Mina pole oma autoga käinud. (Enn, s1940)

Märkasin intervjuudes, et naisinformandid ei kasutanud terminit “metsik turism” kordagi, kuid siiski ilmnes ka naiste puhul iseseisvat reisimisviisi. Väga levinud oli ka tutvuste kaudu “metsik” reisimine. Minu informantidest ainukesena pääses tutvuste kaudu Nõukogude Liidust välja Liidia. Nimelt sai Liidia 1970ndatel kursusekaaslastega Krimmis käies endale poolakatest peretuttavad, kellega hiljemgi läbi käidi ning koos perega Poolas külastati. Teise tutvumiskohana tuli välja sanatoorium. Nii kirjeldab Malle, kuidas tema ema sai tuttavaks venelannaga, kellele mitmeid kordi ka külla sõideti:

Ja ema käis Jessentukis sanatooriumis kahel aastal. Ja sai seal tuttavaks ühe Moskva prouaga, proua Ljudmillaga, kes oli meie peretuttav aastaid ja aastaid. Ema oli temaga kirjavahetuses, ema ei osanud vene keelt peaaegu üldse mitte. /.../ Ta käis kas kahel või isegi kolmel aastal. Ja selle Ljudmillaga sai ta (seal tuttavaks), pidas kirjavahetust siis niimoodi. Üks naabritädi meil oskas vene keelt. Ja see tõlkis ema kirju siis. /.../ Vot niimoodi pidasid nemand aastaid kirjavahetust. Ja siis oli niimoodi, et meie sõitsime siis Moskvasse neile külla koos ema ja isaga. (Malle, s1953)

1970ndatel perega Kaukaasias sanatooriumis käinud Liidia toob välja, kuidas ööbis tütrega privaatmajutuses, sest vaid abikaasa sai sanatooriumis koha. Ühtlasi on Liidia

kogemuses oluline see, kuidas läbi hea suhtluse oli võimalik sanatooriumi kohvikusse siiski pääseda. Liidia reisiloos on Nõukogude defitsiidi tõttu olulisel kohal kohv:

Ja siis ühe korra oli niimoodi, et abikaasa oli sanatooriumis. Ja meie läksime tütrekaasa. /.../ Siis oli seal niimoodi, et tädikased üürisid seal välja oma kortereid. Ja meie olime seal sanatooriumi kõrval kohe, saime ühe tädikese juurde. Ja siis, kuna Jaak käis kogu aeg seal ravil, siis meie Pillega hulkusime ringi. Ja siis ma mäletan, et oli teatrinäitlejate ja artistide, oli artistide sanatoorium või puhkekodu, see oli täiesti mere kaldal. Seal oli meeletult hea kohv. Aaah, ja me saime sinna sisse. Ja me saime seal ühe Ostankino, see teletorn, mis on seal Moskvas, Ostankino ühe telereporteriga tuttavaks. Ja see lasi meid jälle iga päev sisse. (Liidia, s1950)

Liidia kogemus on ka hea näide sellest, kuidas pere ja lastega reisimine ei olnud Nõukogude ajal soositud isegi kui Nõukogude võim propageeris reisimist kui kollektiivset tegevust. Ka vähem meditsiinilise suunitlusega spaad ja sanatooriumid olid mõeldud puhkuseks ja vaikuses olemiseks. Lisaks laste kisale-kärade nähti neid ka kui viirushaiguste sissetoojaid. (Koenker 2009: 414-415, Gorsuch 2011: 33)

Noack toob välja, et miljonid puhkajad külastasid Musta mere ja Läänemere äärseid randu. Mitmed sanatooriumid ja turismibaasid kaebasid, et väga paljud turistid ja patsiendid läksid mere äärde lihtsalt randa naudisklema. Pääs randa ei olnud aga sugugi lihtne. Prestižsed sanatooriumid ja hotellid võimaldasid eraldatud rannaala ainult oma külalistele ning parimad puhkamise alad olid reserveeritud vaid privileegitutele. Metsikult reisijad pidid kas rannal puhkamise koha pärast väga vara randa minema või siis eraldatud alale nõ sisse tungima. (Noack 2006: 296, 298)

Seega oligi organiseerimata turism ainus võimalus perega koos reisimiseks. Ühtlasi esines metsiku ja organiseeritud reisi kombineerimist. Näiteks kirjeldas Maire, kuidas ta sai 1978. aastal preemiaks tuusiku Trakai kuurortisse, kuid transpordi pidid nad perega organiseerima ise. Kuna Maire perel autot ei olnud, laenati see Maire onult:

Käisime neljakesi, lapsed olid väikesed. Mulle anti siis puhkusetuusik mingiks preemiaks, aga ma ei mäleta, mis ma nii head tegin. (Naerab). Et siis saime Leetu. Ja siis seal, Trakai on niisugune koht, niisugune kuurort koht oli vanasti, väga kuum koht. Ja siis olime seal järve ääres, ümber järve oli siukene suvemaja ehitatud ja

olime, kas oli 10 päeva või, võimalus sõita. See reis oli väljamakstud, et magamiskohad. Aga no ise pidid kohale sõitma. Meie laenasime auto, vana sapakas, meil ei olnud, aga minu onunaisel või onul oli. (Maire, s1945)

Seega olid organiseerimata turismi võludeks Nõukogude turisti silmis just valikuvabadus nii reisimisviisi, sihtkoha kui ka reisiseltskonna suhtes. Minu informantide reisimisviisidest tulid välja matkamine, hääletamine, kellelegi lähedasele või tuttavale külla reisimine. Kui muidu Nõukogude võimu silmis lastega reisimine kohane ei olnud, siis “metsik” turism andis võimaluse ka lastega reisida. Mitmed informandid kombineerisid nii “metsikut” kui organiseeritud turismi – näiteks saadi ametiühingult tuusik, kuid transport organiseeriti ise.

* * *

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Nõukogude Liidu reisimises alates 1960ndatest eristusid selgelt organiseeritud ja organiseerimata turism. Nii organiseeritud kui organiseerimata reisimise puhul oli reisile pääsemiseks oluline eelkõige oluline ametikoht, aga ka hobid ning tutvused. Ühtlasi kirjeldasid informandid, kuidas töö kaudu tuusikute ning reisipreemiade jagamine tekitas kollektiivis pingeid ning reisile pääsemine sõltus sihtkohtadest. Näiteks olid reisisihtkohtadena hinnatumad kapitalistlikud riigid, kuid sinna pääsesid eelkõige parteilased.

Nõukogude organiseeritud reisirid olid üldjuhul ekskursioonid ning valitses range kontroll reisijate üle. Kõik minu informandid on käinud ekskursioonil Moskvast ning Nõukogude ajal oli kõige populaarsem just Üleliidulise Rahvamajanduse Saavutuste Näituse külastamine. Eriline reisimisviis oli Nõukogude ajale omane turismirong, mille puhul veedeti enamus reisirid rongis sõites ning käidi ka ekskursioonidel. Nii nagu Teooria peatükis välja tõin, oli ekskursioonide eesmärgiks eelkõige Nõukogude kodanike harimine nii kultuuriliselt kui patriootiliselt. Tagasivaatavalt väljendasid informandid negatiivseid emotsioone just Nõukogude propaganda suhtes.

Nõukogude Liidust välja saamine ei olnud kõikidele minu informantidele võimalik. Välismaale reisijatele oli Nõukogude võim seadnud veel rangema kontrolli kui Nõukogude piires reisijatele. Eelkõige mäletasid minu informandid tunnet välismaale

pääsemisest. Samuti tulid esile negatiivsed reisimälestused nagu näiteks reisile saamise protsessi koos ankeedi täitmisega ning nuhkide tegevust.

“Metsiku turismi” puhul esinesid erinevused naisinformantide ja meesinformantide vahel just sellepolest, et meesinformandid omasid matkamise ning hääletamise kogemust. Naisinformantide seas tulid esile pigem perereisid autoga. Kuna Nõukogude võim ei soosinud lastega reisimist ning tuusikuid peredele ei antud, oli “metsik” turism ainus võimalus peredele reisimiseks. Nii mindi kaasa näiteks Musta mere äärde kogu perega isegi kui ainult pereisa oli sanatooriumituusik. Organiseerimata turismi puhul pidasid minu informandid oluliseks just võimalust ise valida erinevate reisimisviiside kui ka reisikaaslaste ning sihtkoha suhtes.

4. Turism ja reisimisviisid 1990.–2000. aastatel

1990.–2000. aastate reisimise puhul analüüsin informantide reisisihtkohtade põhjendusi ning seejärel erinevaid reisimisviise. Analüüsin 1990. ja 2000. aastate reisilugusid koos seetõttu, et oma reisimälestustes minu informandid neid ei eristanud. Reisisihtkohtade valikut põhjendasid informandid eelkõige poliitilise olukorra ja kliimaga sihtkohas, enda majandusliku seisuga ning teiste soovidega nagu näiteks lähedase soovitusel.

1990.–2000. aastate reisidest joonistusid intervjuudes enim välja kultuurireisid. Kõigepealt kirjeldan reisifirma kaudu organiseeritud kultuurireise koos giidiga ning seejärel toon välja iseseisvalt organiseeritud kultuurireisid. Mõlemat tüüpi kultuurireiside eesmärgiks on külastada kohalike vaatamisväärsusi, muuseume, aga ka lihtsalt tutvuda sihtkoha looduse, kommete ja atmosfääriga.

Kultuurireisidest eristan eesmärgi tõttu festivalireisid. Informandid on festivalireisidel käinud eelkõige eesmärgiga Eestit esindada, suhelda ja säilitada kontakt kohalike kultuurigruppidega ning seejuures tutvuda kultuuriga. Samuti on paljudele minu informantidele oluline reisida just koos oma perega, mistõttu toon eraldi peatükina välja perereisid.

4.1. Reisisihtkohtade valik

Nagu eelmises peatükis välja toodud, reguleeris Nõukogude turismi võim ning reisid organiseeriti eelkõige läbi tuusikute ja määravaks ei olnud individuaalsed säästud või sissetulek (Gorsuch, Koenker 2006: 4). Seevastu mõjutavad vabas ühikonnas reisi sihtkoha valikut ja kõiki reisiotsuseid turisti vanus, sugu, haritus, amet, iseloom, motivatsioon, väärtused, huvid, traditsioonid ja lähedased. Samuti on sihtkoha valikul oluline füüsiline keskkond (kliima; hotell), sotsiaalne keskkond (nt reisiseltskond), reisimise hooajalisus, aja surve, tuju (Reisinger 2009: 308, 313).

Intervjuudest ilmnes, et informantidele on sihtkoha valikul eelkõige oluline poliitiline olukord ja ohutus, kliima ja loodus ning rahalised võimalused. Samuti esineb

olenevalt informantidest ka muid põhjusi nagu näiteks sõbra soovitus või lihtsalt juhus. Järgnevalt jaotan alapeatükid vastavalt sihtkohast tulenevatele põhjustele nagu poliitiline olukord ja kliima ning informandist endast tulenevatele põhjustele nagu majanduslik seisukord ning teised põhjused.

4.1.1. Sihtkoha kliima ja poliitiline olukord

Reisingeri sõnul eelistavad paljud turistid sihtkohti, mis pakuvad geograafiliselt teistsugust keskkonda või hoopis erinevat elustiili. Näiteks põhjajärelapsed eelistavad reisida Lõuna-Euroopasse, et nautida soojemat kliimat, meelelahutust ning vaheldust rutiinist ja organiseeritud elustiilist. (Reisinger 2009: 298) Ka minu intervjuudes tuli välja just kliima suur roll reisisihtkoha valikul. Olenevalt isiklikest eelistustest ja harjumustest leidis minu informantide seas nii soojalembesid kui põhjamaiseid inimesi.

Aga et ikkagi tahaks sooja minna ja samas üle nädala me ei saa ju jälle olla, siis hakkab jälle kool ja. Ja siis võtsime siis, ma ei tea, 6. kord selle Egiptuse. Noh lihtsalt, mitte reisi pärast, vaid et ikkagi puhata ja päikest saada. Selles mõttes on eriti Sharm El Sheik kindla peale väljaminek. Sel ajal on alati seal vesi täitsa normaalselt, üle 20 kraadi, õhutemperatuur seal 25 kuni 30. (Malle, s1953)

Kui informat on ühe sihtkohaga väga hästi kursis, siis kaalub selle üle just sihtkoha kliima, mitte uude riiki reisimise kogemus. Teisalt ei välista näiteks Egiptus oma suuruse tõttu ka uute kohtade leidmist. Soojale maale ei minda aga ainult päevitama. Soe kliima on hea vaheldus Eesti kliimale ka siis, kui eesmärgiks on sihtkoha kultuuriga tutvumine.

Täiesti vastandlikud soojalembusele on põhjamaisust armastavad intervjuueeritavad. Anu toob välja, et teda ei huvita puhkusereisid ja ranna ääres peesitamine seetõttu, et ta keha ei kannata kuumust. Mare toob põhjamaisuse puhul välja kaks poolt, neist üks on huvi ja teine tervis:

Aga Island on mulle eluaeg meeldinud. Ühesõnaga, ma olen nagu põhjamaine inimene. Norra, Rootsi, Soome ja. Soomes ma olen ühtepidi Vaasas ära käinud ja teistpidi Lapimaal ära käinud. Nii et sisuliselt nagu läbisõitnud mõlemalt poolt

Soome. /.../ Mina näiteks ei ole kuuma taluv inimene, mul on vererõhk kõrge ja sellega peab ka nagu arvestama. (Mare, s1945)

Üheks oluliseks faktoriks intervjuueeritavatele on pensionärieas saanud sihtkoha kaugus. Maarika tõi välja, et eelistab lennureise, mis ei kesta üle 3 tunni. Mare rääkis, et eelistab viimastel aastatel kehvema tervisele tõttu lühemaid reise. Näiteks käis ta 2014. aastal Gotlandil ja 2015. aastal Kopenhaagenis. Lisaks kaugusele seostab Anu sooja kliimaga kaugteid katastroofidega, mistõttu need tunduvad talle ohtlikud:

Näiteks soojale maale ma kuskile minna ei taha. Ei. Mind ei tõmba. Kuhu -- kui ma mõtlen neid, tsunaamisid ja kõiki asju, absoluutselt ma ei taha. Ei Aafrikasse ega kuskile niisugusesse riiki ma ei taha minna. (Anu, s1947)

Palju rõhutasid intervjuueeritavad sihtkoha valikul ohtutust ja riikide poliitilist olukorda. Kindlasti on sellise temaatika ilmnemisel oluline intervjuueerimise aeg. Viisin intervjuud läbi augustist kuni detsembrini 2015. aastal ning juunist septembrini 2016. aastal, mil üle kogu maailma olid sagedased terrorirünnakud ja rahutused.¹¹ Seetõttu tõi mõni informant välja, et ei julge enam üldse reisida, kui siis ainult naaberriikidesse.

Me käisime sellel ajal kui oli ikka rahulik. Nüüd ei tahagi enam välja minna, Türgis nüüd rahutused ja alles sai 100 inimest surma, pommid ja terroristid ja. Ja islamiriik. Paar aastat tagasi oli ju Tuneesias ja Marokos ja /.../ Kus rahvast on palju, sinna ära mine. Egiptuses hotellist ära välja mine. (Enn, s1940)

Teisalt mainis Eda 2015. aasta augustis tehtud intervjuus, et vaatamata Egiptuse poliitilisele olukorrale saab 2016. aasta märtsis Egiptuse reis siiski toimuma, kuna reisi eest on juba makstud. Kuigi ka Eesti Välisministeeriumi kodulehel¹² on üleval soovitused, mis kohti turistina vältida, seal hulgas ka Egiptus, oli Eda reisi tõttu valmis riskima.¹³

---

¹¹ Näiteks 2015. aasta kevadel toimusid rahutused Egiptuses. Märtsis 2016 põhjustasid enesetaputerroristid plahvatusi Brüsselis ning juulis 2016 sõitis Nice's veoauto rahvamassi hulka.

¹² Välisministeeriumi kodulehel antakse soovitusi reisile minekuks ning kirjeldatakse riikide kaupa sihtkoha olukorda. Vt nt Egiptuse riigi kirjeldust: <http://www.vm.ee/et/riigid/egiptus>.

¹³ Vt Konstantinos Drakose ja Ali M. Kutani (2003) analüüsi terrorismi mõjudest sihtkoha valikul "Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries".

4.1.2. Majanduslik seisukord ning muud põhjused

Lisaks sihtkohaga seotud aspektidele nagu kliima, kaugus ja turvalisus, töid mitmed informandid reisisihtkohtade valikul olulise faktorina välja majandusliku seisu. Anu leidis, et kui teistes riikides hakatakse pensionieas rohkem reisima, siis eesti pensioniga sellist võimalust ei ole. Reisi planeerides tuleb arvestada nii sihtriigi kauguse, toidu- kui ka väljasõitude lisakulutustega. Seega paneb sihtkoha valikul suured piirangud ette sissetulek, mida mainisid peaaegu kõik informandid.

Mitmed intervjueeritavad mainisid, et koguvad reisi jaoks pikalt raha. Seega on informantidele oluline pikk planeerimine. Samuti mainis mõni informant, et väldib kõrghooaegu, sest just siis on reiside hinnad kõige kallimad. Ka on reisisid oluline piisava raha olemasolek, vastasel juhul ei ole reis nii nauditav.

Tahame olla ikka kohapeal niiviisi, et mitte ma iga senti pean seal lugema. Raha peab olema nii palju, et seal võid end inimesena tunda. (Ain, s1952)

John Urry on välja toonud, et tänapäeva turistid on erinevate pilkude ja kohtade kogujad (ing k *collectors of gazes*), mis tähendab, et nad ei ole huvitatud sama koha külastamisest igal aastal. (Urry 1995: 138) Nii Hugo kui Enn töid välja, et reisi valikul saab oluliseks ka see, et sihtkohad peavad olema erinevad ning ei tohi korduda:

Lihtsalt et kõik riigid läbi käia. See on nagu hobi, et kes kogub marke ja kes kogub kruuse, meie taldrikuid ja siis -- Euroopa ikka on läbi käidud. (Enn, s1940)

Mitmed informandid ei osanud iga reisisihtkoha valikut põhjendada, ilmnes, et mõnikord võib see olla ka juhuslik. Kui on võimalik kuhugi reisida, siis on reisihuvilised nõus võimalusest kinni haarama:

Ja siis noh, Sardiinia ja Korsika, need lihtsalt sattusid juhuslikult. /.../ Aga sinna Mainau saarele ma sattusin -- see oli tegelikult Maalehe reis. Ja kuna mu tütar teab, et kuna me olime Tõnuga niisugused reisijad, siis ta tuli, et "Kuule, vaata, niisugune huvitav reis." Ja sinna ei tehta väga sageli neid reise, et selles mõttes oli ta tõesti hästi huvitav. (Mare, s1945)

Niisiis ei pruugi reisisihtkoht alati olla informandi enda valik, vaid seotud mõne pereliikme või sõbra valikutega. Perereise kirjeldan täpsemalt perereiside alapeatükis, kuid siinkohal tooksin välja, et nii Maire kui ka Maarika viimaste aastate reiseid on teoks saanud läbi tütre initsiatiivi. Maarikale tegi tütar vanemate pulmaaastapäeva puhul kingituseks reisi Samoa saarele. Maire käis tütraga aga nädalalõpureisil Irimaal. Odava lennukipileti näol head võimalust ära kasutades ei andnud tütar emale praktiliselt võimalustki keelduda:

Irimaal me käisime kahekesi Kerstiniga. Ja see tuli välk-sõit sinna, sest -- mina olin Norras ja ma mäletan, Kerstin ütleb, et "Ema, üks euro on pilet." Ma ütlesin, et mis sa räägid, 1 euro. Aga noh, sinna juurde tulevad need lennuvälja maksud. Aga et lähme. Ma ütlesin, et mis jama sa ajad. Võttis piletid ja läksime. See oli nädala algul ja neljapäevast (läksime) ja esmaspäeval tulime siis tagasi. (Maire, s1945)

Jagasin sihtkoha valikul põhjused kahte gruppi: sihtkohast tulenevad põhjused nagu kliima ja poliitiline olukord ning informantidest tulenevad põhjused nagu majanduslik seis ning muud põhjused. Sihtkoha kliima valimisel oli kahte tüüpi inimesi: osad eelistavad põhjamaiseid maid, teised sooja kliimaga riike. Informandid põhjendasid seda nii isikliku huvi kui ka keha vajadustega. Pensionäridena on viimastel aastatel oluliseks ka sihtkoha kaugus. Pigem eelistavad informandid kas Eesti siseseid reise, Eesti lähedasi riike või paaritunnise lennu kaugusel olevaid sihtkohti. Samuti selgus, et reisisihtkoht võib olla ka pereliikme või sõbra valik. Näiteks on mitme informandi viimaste aastate reiseid just laste planeeritud. Järgnevas alapeatükis tulevad analüüsile kultuurreiseid, mis on informantide teadlik valik tutvuda sihtkoha kultuuriga.

4.2. Kultuurreiseid

Minu informantide reisimisviisina nii 1990ndatel kui ka 2000ndatel on põhiliselt olnud kultuurreis. Melanie K. Smith väidab, et kultuuriturism on lisaks vaatamisele ka kogemine. Vaatamisväärsuste ja muuseumite kõrval huvituvad kultuurituristid kultuuri kogemuslikest aspektidest. Smith toob välja laiaulatusliku kultuuriturismi tüpologia, mis kõik tema arvates kultuurreise alla kuuluvad: pärandikohad, visuaalse kunsti paigad, festivalid ja muud spetsiaalsed üritused (näiteks karnevalid), religioossed paigad, maakohad (näiteks farmid, rahvuspargid), põliselanike

kogukonnad ja traditsioonid, kunst ja käsitöö, keel, kokakunst, tööstuste külastused, modernne popkultuur (näiteks muusika, sisseostude tegemine) ja veel paljud muud. Seega on kultuurireisi raske määratleda, sest kultuur on lai mõiste. (Smith 2003: 30-31)

Minu intervjuudest tuli välja kultuuriga tutvumine eelkõige vaatamisväärsuste ning muuseumite näol, aga ka argikultuuri kaudu, näiteks jalutamine, sisseostude tegemine, kohvikutes ja kontserditel käimine. Ühtlasi on minu informantide reisisid olnud oluline looduskaunite kohtadega tutvumine. Kultuurireiside programm sõltub eelkõige sellest, kas reisile minnakse iseseisvalt või turismifirmaga. Mõlemal juhul on ekskursioonid tihti ühendatud paari päevitamispäevaga. Enn kirjeldab ennast eeskätt kultuurituristina ja vastandab end passiivsele puhkusereisijale:

Meil on puhtalt kultuurireisid. Puhkusereise pole olnud. /.../ Kultuurireis on kõva tempo peal, muudkui käi ja sõida. Huvitav, väga palju näed. Selle riigi kõige ilusamad kohad näed ära. Giidid räägivad ja. Siuke asi on põhiline. (Enn, s1940)

Enn toob välja, et kultuurireisidel on programm tihe, et jõuaks võimalikult palju näha. Tsitaadist ilmneb, et Ennule on tihe programm meelt mööda ning ta soovibki sihtkohas näha võimalikult palju. Ühtlasi tuleb välja, et Enn ei seosta kultuurireise puhkamisega.¹⁴ Ka Hugo tsitaadis ilmneb suhtumine, et reisimine on raske:

“Turism on parim puhkus, aga puhkus on parem kui turism” /.../ Ei ole see reisil olek sugugi kerge. Kodus on palju kergem olla. Tavaliselt päev on väga täis topitud. Terve päev, pikad õhtud ja. See on nigu -- väsitav, aga mõnus. (Hugo, s1944)

Kultuurireiside puhul toodi ühe olulise motiveeriva tegurina välja uudishimu teiste kultuuride, rahvaste ja maade vastu. Hugo tunnistab, et kõike reisil nähtut ja kuuldot meelde jätta on võimatu, kuid siiski saab uudishimu kasvõi korraks rahuldatud. Ta seob uudishimu olemasolu just kindlat tüüpi reisimisega – kultuuriekskursioonidega:

---

¹⁴ Vrdl I. Jaaguse (2010) magistr töö “Puhkus kui kultuurinähtus: individuaalsete puhkusetõlgenduste analüüs”.

Vot see sõltub inimese uudishimust. Ja (naerab) ma arvan, et need kes suvatsevad või istuvad, vedelevad rannas, nendel ei ole seda uudishimu. Uudishimu on see: tutvuda, näha, kuulda. (Hugo, s1944)

Eda toob seevastu välja, et omades kultuurireiside kogemust, eelistab ta nüüd vanemas eas mere ääres peesitamist. Seega sõltuvad reisimisviisid ka vanusest. Eda kirjeldab ekskursioone negatiivselt, ise naerdes. Ühtlasi ilmneb tsitaadis turiste halvustav sõna “lambakari”. Eda kasutatud sõna “pead” ja “kohustuslik” viitavad sellele, et turistidele ei anta valiku vabadust ning ekskursioonidel käies on osa aspekte sunniviisilised:

Kus me olime viimati -- ja ekskursioonidel sul tassitakse -- Giid tassib sind teatud punkti, siis sa pead sealt seda ostma ja siin on peatus, sa pead seda ostma. Ja siin tehakse nahka ja siin tehakse ehteid ja siin tehakse lõhna ja. Need on ju kõik kohustuslikud projektid, mis nad seal peavad ära tegema. Siis meie nagu lambakari käime aga järgi ja imestame suu lahti “aiaiai”. Ja siis pead ostma ka veel. (Naerab) (Eda, s1950)

Teisalt leiavad mitmed minu informandid turismifirma kaudu reisisid palju positiivset, mistõttu reisitakse põhiliselt leiavad turismifirma kaudu kultuurireisidel käies informandid Siiski eelistavad mitmed minu informantidest kultuurireisidel käia turismifirma kaudu. Pakettreise valitakse just turvalisuse pärast – võõras keskkonnas olles ei pea siis liialt muretsema ning turistid tunnevad end ohtutult ning vabalt, nautides uudsust. (vrđl Wickens 2002: 843) Eesti turismifirmade kaudu leitakse endale sobiv sihtkoht ning pakett. Kogu reis koos hotelli ja programmiga on organiseeritud firma poolt. Tähtis osa on reisikogemuse kujundamisel sealjuures giidil, kes ekskursioone läbi viib.

Kuna paljud informandid on kogenud reisijad, on igapähele tekkinud lemmikturismifirma ja/või giid. Malle ja Ain tõid välja, et suur osa nende reisidest saab teoks tänu giid Katrinile, kellega on reisitud mitmeid kordi. Nimelt on Mallel ja Ainil tekkinud kindel seltskond, kes Katriniga reisivad ning kellega ühiseid reise planeeritakse. Malle ja Ain kirjeldavad giidi ning ühist reisi planeerimist:

M: No viimased reisirid on Katrin nüüd välja pakkunud. See giid, kellest me rääkisime. Tema on välja pakkunud selle, et tundes seltskonda, et see ei ole väga noor seltskond. Teades ka, et rahakotid ei ole kellelgi väga pungil. Et need viimased, ütleme selle Tai-Kambodža teistkorda, Horvaatia, need on nagu tema välja pakutud. (Malle, s1953)

A: Nii et kui üks reis lõpeb, siis noh, on väikene siuke vestlus, et kuhu järgmine kord minna. Ja siis arutame seda ja siis paneme mingisugused plaanid paika. /.../ No Horvaatias oli ta käinud ikka kümneid ja kümneid kordi. Sellepärast tal ka see keel nii selge oli ja teadis, kuhu meid viia ja sealt edasi siis Bosnia-Hertsogoviinasse ja. (Ain, s1952)

Ka lühemaid reise võtavad informandid ette reisifirma kaudu ning giidiga. Mare käis 2010. aastal lapselapsega Peterburis ning tsitaadis on tunda, et giid on vajalik nii turvatunde tekitamiseks kui ka selleks, et saada kohaliku kultuuri kohta olulist informatsiooni oma emakeeles:

Peterburg on praegu ikka VÄGA ilus. Nii et minu see vanim lapselaps ütles, et "Vanaema, ma tahan siia ükskord tagasi tulla", ta on TÕESTI huvitav. Ja noh, nii palju KULTUURI, nii palju AJALUGU ja ta on ikka hoopis midagi muud kui siis kui mina lapsepõlves seal käisin või nooruspõlves käisin. /.../ Giid ikka kaasas. Ei. No vene keelt muidugi valdaks ekssole, aga ega sa ei oska neid kohti niimoodi üles otsida ekssole. Aga mina inglise keeles ei ole nii kõva käpp. Ma ennast maha müüa muidugi ei lase, aga kui sa tahad ikka maast ja ilmast midagi kuulda, siis on hirmus hea kui eestikeelne giid räägib, nii et selles mõttes. (Mare, s1945)

Mitmetel minu informantidel on kogemusi ka bussireisidega. Enn ja Miina on kõige rohkem turismifirmaga bussireisidel käinud. Paljud nende bussireisid on olnud mitmeid-mitmeid riike hõlmavad ja kestnud kolm nädalat või 23 päeva. Koos on reisitud turismifirma ja bussiga näiteks nii Euroopa 14 riigi tuuril 2002. aastal, aga ka Marokos 2010. aastal. Enn kirjeldab bussisõitu naerdes:

Aga siis see Tuneesia, sai laevadega minna, bussiga Itaaliasse, sealt laevaga sinna Tuneesiasse. Siis jälle laevaga Malta, Sitsiilia. Kõik oli laevaga vahepeal. Laevareisid. Buss oli peal, raamlaev. Marokosse läksime ka puhtalt bussiga. Ja siis tagasi teel giid ütles, et ainult lollid sõidavad bussiga Aafrikasse (Naerab). Sinna

võiks ikka lennukiga minna. Mingi 13 ja pool tuhat kilomeetrit tuli. See oli hirmus sõitmine. (Enn, s1940)

Ka Maarika, Maire ning Anu omavad bussireisi kogemust. Maire ning Anu kogemused bussireisidega on seotud festivalil esinemisega. Maarika käis vennanaisega bussireisil 2014. aastal ning tsitaadist võib järeldada, et vastupidiselt Ennu emotsioonidele, oli Maarikale bussisõit pikk ja võib-olla isegi tüütu:

2014 käisin, ah see oli see igavene pikk reis, bussireis oli. /.../ Eesti- Läti- Leedu- Poola- Tšehhi- Prantsusmaa- Austria- Nice- Monaco- Itaalia- Milano- Prantsusmaa. Et oli see kõik ja siis tulime selle ringiga tagasi. (Maarika, s1949)

Vastupidiselt Maarikale kirjeldab Maire 1993. aasta bussireisi kogemust Prantsusmaa folkloorifestivalile positiivselt, tuues bussiga sõitmise eeliseks selle, et sihtriiki näeb rohkem kui lennukiga lennates:

Tegelikult on bussiga ka huvitav sõita. Selles mõttes, et sa näed rohkem. Kui sa lennukiga lähed, et siis sa näed lihtsalt niisugust ülevalt, eksle. Oled suts kohal. Aga et kui sa bussiga lähed, siis sa vaatad. (Maire, s1945)

Ühise reisimisviisina nii Nõukogude ajal kui ka alates Eesti Vabariigi iseseisvumisest 1991. aastal tuli intervjuudes välja kruiisireis.¹⁵ Minu informantidest on kruiisidel käinud nii Maarika, Liidia, Helgi kui ka Enn. Ennul on Volga kruiisilaeva kogemus 1987. aastast ning Gotlandi kruiisist 2000ndatel. Helgi käis 200ndatel Ahvenamaa kruiisil. Maarika käis Hispaania ja Madeira kruiisil aastal 2012 ning Liidial on kruiisikogemus Veneetsia, Korfu, Mükoni, Santorini ja Dubrovniku kruiisikogemus 2013. aastast. Liidia kirjeldas vaimustunult 2009. aasta Itaalia-kruiisi:

Kruiisid on ju mugavad selles mõttes, et sinu eest on kõik ära tehtud. Sa lähed sinna reisile, sul on imeilus kajut. /.../ Ja näed juba, kuidas hakkavad jälle need ilusad Capri mäed tulema ja vaatad sealt hommikusöögilauast välja ja siis lähed laevast ja võtad veel päikest seal laevatekil ja. /.../ Ja lõpuks, lähed siis maale muidugi. Ja siis 5-6 tundi. No ainuke miinus on see, et võiks kauem olla. /.../ Ja kui siis on see õhtusöök -- viimane kord nagu oli meil /.../ Et lauas oli üks šveitslane ja austraallane,

---

¹⁵ Kruiisireisi puhul on majutus laevas ning olenevalt programmist ja sihtkohtade valikust tehakse peatusi ning käiakse ekskursioonidel.

kes olid paar, vanemad inimesed. /.../ me õhtusööke juba ootasime, et saame nendega jälle suhelda ja küsida, kuidas läks päev ja mida toredat. Ja muidugi, pärast neid õhtusööke siis on programm laevas, mis on ka väga tasemel. /.../ Et tunned ennast korra, et "Ooo! Sellist luksust ma olen väärt!" (Liidia, s1950)

Liidia keskendus oma reisiloo puhul pigem kruisilaevas viibimise kogemusele kui sihtkoha külastamisele, mis näitab, et laeval viibimise kogemus omaette oluline osa turismikogemusest. Kruis on hea näide sellest, kuidas turismi peetakse vabamaks, lihtsamaks, spontaansemaks ja autentsemaks ning romantiliseks elustiiliks, mis laseb inimestel hoida distantsi igapäevaelust. (Wang 1999: 360) Seega mängibki kruisi valikul rolli see, et turistil on võimalik elada ajutiselt luksuslikku eluviisi, mida igapäevaselt ei koge.

Pooled informandid leidsid vastupidiselt ainult turismifirmaga reisijatele, et reisivad kultuurireisidel meeleldi kas täiesti iseseisvalt või kombineerivad oma reisi läbi büroo, näiteks lennukipiletid soetavad sealt, aga sihtkohas reisivad ikkagi grupist eraldi. Reisinger toob välja, et reisi eeltöö on muutnud lihtsamaks. Interneti ligipääsuga inimesel on võimalik vaadata sihtkohtade kohta, võrrelda hindasid, otsida hinnaalandusi, kontrollida hooajalisust jne. (Reisinger 2009: 300)

Liidia organiseerib kõik reisid algusest lõpuni ise. Liidia otsib Internetis nii erinevaid odavlende kui kasutab planeerimisel ka lehekülge Trip.ee¹⁶. Kuna mainitud lehekülg on väga informatsioonirohke ning sealne otsimine on ajakulukas, võib järeldada, et Liidia kaalub põhjalikult, kuhu reisida. Samuti on internetis sobiva sihtkoha, lennu ja hotelli otsimine regulaarne tegevus, mitte ühekordne juhus. Liidia mainis korduvalt, et talle meeldib reise organiseerida ning meeleldi töötaks ta isegi reisikonsultandi ametikohal, planeerides erinevaid reispakette. Liidia põhjendab, miks ta soovib reisida iseseisvalt ning milline on parim reisiseltskond:

Ja üleüldse ei meeldi mulle turismigrupiga käia, sellepärast, et seal on seda ootamist ja kellegi probleeme lahendades, no see ei ole huvitav. Et kui sa -- muidugi kahekesi on ka natuke -- Võiks olla seltskonda, kõige optimaalsem oleks ikkagi 4kesi. /.../ Aga oioi, plaane on ikka nii palju, et see on -- Siit ma pean siis emale ütlema, et jaa, sul

---

¹⁶ Trip.ee (www.trip.ee) on Eesti reisiportaal, kus reisijad vahendavad reisiinfot ja reiskogemusi.

oli õigus, et tütar on mustlane. Et vahel mul on niisugune tunne, et stop, stop, stop, et tule sealt arvutist ära ja ära nüüd enam vaata. (Liidia, s1950)

Ühtlasi tuleb tsitaadist välja oluline aspekt Liidia ema suhtumisest reisimisse. Liidia kirjeldas, kuidas tema ema ei soovinud reisida ja ei mõistnud tütre reisipisikut. Samuti on Liidia puhul oluline mainida, et ta naudib võõrkeeltes suhtlemist, osates nii vene, inglise kui ka saksa keelt, mistõttu ei vaja ta ka keeleliselt giidi abi ja naudib iseseisvat organiseerimist ja sihtkohas ringi käimist. Üldiselt rõhutasid iseseisvad kultuurireisijad erinevalt reisifirmaga reisijatest turismi juures rohkem lõõgastumist, argimõttest vabanemist ning sihtkoha kultuuri nautimist.

Maire hindab samuti iseseisvalt reisimist, kuid tema eest organiseerib reisi alati tema tütar. Maire jaoks on individuaalselt reisimine oluline just vabaduse tõttu. Ta peab ennast reisidel pigem nautlejaks ja leiab, et oma tempos on kõige parem sihtkohta avastada. Ka Liidia arvates on oluline omas tempos kulgemine ning nautlemine. Maire kirjeldab, kuidas grupireisid on liiga tiheda programmiga ja pealiskaudsed:

See suure seltskonnaga ekskursioon ei anna nii palju kui sa lähed ja käid individuaalselt. Sellepärast, et siis on nagu kaos, minul tekib vähemalt, paljudele meeldib selline. Sa ei suuda lihtsalt rääkida seal kõigiga, jälgida ja meelde jätta ja kõike endasse koguda. Tuiskad läbi sellest miljööst ja kõigest. /../ Et sa valid selle koha, kuhu sa tahad minna. Sa valid selle aja ja tempo, sul ei ole aja peale -- Kas sa molutad seal muuseumis terve päeva või pool päeva. Ja ei ole, et tehke nüüd kiiresti, kell 3 peame seal olema. Siis minul tekib vähemalt täiesti kaos. (Maire, s1945)

Ka Maarika, kes on rohkem reisinud iseseisvalt kui turismifirmaga, kirjeldab, et ka talle on olulised vaatamisväärsused, kuid ekskursioonidel käiakse reisil olles tavaliselt paaril päeval. Põhjus, miks Maarika turismifirmaga väga palju ei reisi, peitub ka selles, et ta ei ole ajaloo huviline ning eelistab ise linna avastada. Ka Malle ja Ain naudivad ise reiside planeerimist. Tihti ostavad nad Eesti turismifirma kaudu lennukipileti ja majutuse ning avastavad sihtkohta ise või kohalike Vene firmade kaudu. Malle ja Ain on käinud Egiptuses erinevaid turismifirmasid ja iseavastamist kombineerides kuus korda. Neist paar korda avastati Egiptust ning teised korrad kasutati Egiptust ööbimispaigana ning sõideti sealt Jordaaniasse, Iisraeli, Katarri ja Indoneesiasse:

Egiptusesse me läheme nüüd vist kuuendat korda. /.../ Me oleme reisinud sealt vene gruppidega, sest see on oluliselt odavam kui võtta Iisrael siit. Et me kasutasime seda Sharm El Sheiki vahemaandumisena. /.../ Sest need reisirid, mis meie turismifirmad kohapeal pakuvad on ikka kallid. Me oleme siis võtnud nendelt (turismi)firmadelt ainult lennuki, hotelli koos hommikusöögiga. Ja siis toimetame ise. (Malle, s1953)

Minu informantide reisimisviisina nii 1990ndatel kui ka 2000ndatel on põhiliselt olnud kultuurireis. Seega on informantidele reisil olulised vaatamisväärsused, muuseumid ning loodus, aga ka sihtkoha avastamine argikultuuri, näiteks muusika ja kohvikute, kaudu. Kultuurireiside programm sõltub eelkõige sellest, kas reisile minnakse iseseisvalt või turismifirmaga. Bussireiside puhul oli informantide seas erinevaid arvamusi – mõni leidis need olevat väsitavad, üks informantide paar aga eelistabki põhiliselt bussireise. Turismifirmade organiseeritud reiside puhul tulid mälestustes esile reisi tihe programm ning tempo. Väga tähtsaks reisi õnnestumisel peetakse giidi kompetentsust. Paaril informandil on kogemus ka kruiisilaevadega, mis oli ühtlasi ühiseks reisimisviisiks nii Nõukogude ajal kui ka 1990.–2000. aastatel. Kruiisi eripäraks on pikaajaline viibimine laevas, aga ka luksuslikku eluviisi nautimine. Pooled informandid leidsid, et reisivad ka kultuurireisidel meeleldi täiesti iseseisvalt või kombineerivad oma reisi läbi büroo ja sihtkohas reisivad grupist eraldi. Iseseisvalt reisimise positiivseteks poolteks tõid informandid eelkõige vabaduse kohustustest, omas tempos liikumise ning nautimise. Üks informant naudib ka just ise reisi planeerimist. Samuti korraldavad mitmetele informantidele reise nende lapsed, millest täpsemalt juba järgmises alapeatükis.

4.3. Perereisid

Oluline vahe võrreldes Nõukogude aja reisimisega on ka pere sõpruskonna tähtsustamine. Mitmete informantide perede puhul on tegemist on hargmaiste peredega. Seega tuli välja oluline side reisimise ja suhtlemise vahel, mida kirjeldasin ka Teooria peatükis. Nimelt toovad nii Orvar Löfgren kui ka Jonas Larsen välja, et turismipraktikate juures on oluline ka sotsiaalsus. Koos reisides ei ole pere eraldatud töö, igapäevaelu tegevuste või geograafilise distantse kaudu ning see muudab reisimise nauditavaks. (Larsen 2008: 31, Löfgren 1999: 269) Samuti pöörab

turismistööstus rohkem tähelepanu perekonna ühistele vajadustele, et pere saaks koos reisida ja koos tegutseda. Näiteks mõeldakse hotellides ja reisipakettides rohkem ühistegevustele nagu erinevad mängud, sportimisvõimalused jne. (Reisinger 2009: 14)

Kolmel informandil – Liidial, Mairel ja Maarikal elavad lapsed välismaal, mistõttu organiseerivad informandid iseseisvalt ka regulaarseid külaskäike. Maire tütar alates 1993. aastast Norras ning seal sündisid ka Maire lapselapsed. Samuti kolis 2005. aastal Norra Maire poeg. Seetõttu sõidab Maire praktiliselt igaks suveks Norrasse. Lisaks suvepuhkusele külastab ta lapsi veel vähemalt korra aastas. Ühtlasi elab Maire õde Ameerikas ning 1999. aasta suvel käis Maire pojaga õel külas. Liidia tütar on elanud nii Londonis kui Dubais. Maarika tütar elab välismaal alates 2004. aastast, nii Araabia Ühendemiraatides kui ka Saudi Araabias.

Ja tütar töötab praegugi Saudi Araabias ja siis ma olen Saudi Araabias tal kaks korda külas. /.../ Aga Dubais ma olen juba seitse korda käinud. Ja mitte nüüd sellepärast, et ta mulle nii hirmsasti meeldib, miks ei meeldigi, ta on ilus puhas linn ja kõik, aga lihtsalt, et tütreaga kokku saada. (Maarika, s1949)

Kuigi ka laste külastamise puhul on oluline kultuuriga tutvumine, siis suuremas osas on selliste reiside eesmärgiks siiski lähedastega koosolemine ning reisisihtkoht nii suurt tähendust ei oma. Maire kirjeldab Portugali reisi puhul lisaks nautlemisele pikalt seda seda, kui lõbus oli mikrobusis oma perega koos sõita – jutustada, veini juua, nalja teha ja naerda:

Kui me Portugalis olime ja siis rentisime selle auto, eksole või bussi. Ja siis me hakkasime reisima nii. Et ühest kohast sõitsime, kuhu pidime jõudma. Vahepeal need vahepeatused, lähed välja, käid vetsus või seal jälle mingi bensiinijaama koht või see või teine. Või vaatad seda, istud jälle peale, sõidad edasi, võtad veini. (Naerab) Ja on lõbus seal autos, kõik teevad nalja. See viimane kord oli meil see mikrobus siukene, kus me saime (perega) koos olla. Ja noh, igäüks ütleb mingi naljaka lause, siis kõik naeravad ja nii edasi. Siis on just lõbus olla koos ja tore. (Maire, s1945)

Tsitaadist ilmneb kui oluline on Mairele koos olemine oma perega. Kuigi Maire käib Norras tihti ning ka lapsed ning lapselapsed külastavad teda Eestis sageli, on üheks tähtsaks osaks koos reisil käimine ning seeläbi teineteise seltskonna nautimine.

Oluliseks peab Maire ka seda, et pere ei oldud eraldatud ka autodega. Mikrobussi eeliseks on see, et kogu pere oleks kogu sõidu vältel koos.

Samuti tuli intervjuudes välja lastelastega reisimise olulisus. Eespoolt tõin näite Marest, kes käis lapselapsega kultuurireisil Peterburis. Samuti tõid Malle ja Ain välja, et 2015. aasta Horvaatia reisile võeti kaasa Malle lapselaps. Maarika mainis, et ootab lapselapsi, et saaks välismaale lõbustusparki minna ning üksinda reisimine talle ei meeldi, rõhutades taaskord lähedastega koos reisimise tähtsust:

Reisida tasub kui on kellega reisida. See on üks põhiline. Hea seltskond peab olema või sugulased või keegi. Minust ei oleks üksinda reisijat. (Maarika, s1949)

Nagu eespool mainitud, on ka Maarika tütar emale reise korraldanud. Näiteks avanes Maarikal harukordne võimalus käia 2009. aastal Samoa saarel tänu tütrele ja tema töökaaslasele. Minu informantide seas oli Maarika ainuke, kes oli käinud nii kaugel eksootilisel reisil. Tütar organiseeris kogu reisi, emaga konsulteerimata. Et Maarika jaoks oli Samoa reis väga erilise tähtsusega, viitas intervjuu jooksul ka pidev tagasitulemine Samoa reisimälestuste juurde.

Siis muidugi tütreaga, tütre töökaaslasega, et olen Samoa saarel käinud. Tema töökaaslane oli seal Samoa saarelt pärit ja siis see Yunis siis kutsus kõiki meid külla, mind ja minu meest ja tütar, siis olime seal üle kuu aja. /.../ Ega sinna palju neid turismireise ei tehta ka. Aga meie läksime nagu omal käel. Tüdrukud (tütar ja tütre töökaaslane) ise olid pand kogu selle -- me olime ju kuu aega, et me ei istund seal toas kogu aeg. Et me siis kõik need saared käisime läbi seal. (Maarika, s1949)

Seega oli Samoa reisi puhul lisaks kaugusele ja eksootilisusele eriline ka see, et õõbiti kohalikus peres ning ka saart tutvustasid kohalikud. Samamoodi on Soomet kohaliku Soome pere kaudu avastanud Anu. Läbi tantsufestivalide sai Anu tuttavaks soomlannaga, kelle perega läbi käima hakati. Kuna peretuttavatel on samuti lapsed, oli Anul oma perega kombeks neil Soomes külas käia.

Perega koos reisimise puhul tõi Liidia välja ka teise aspekti. Nimelt on reisimine ka ühiste mälestuste loomine. Ühtlasi tooksin välja selle, et Liidia arvates lisab reisimine

elule vürtsi, millest võib järeldada, et Liidiale on reisimine oluline rutiinist vabanemiseks:

Aga samaaegselt jälle, eks see ikkagi lisab elule vürtsi ja hasarti. No ja mulle eriti võib-olla praegu uues suhtes (naerab) Kerdiga seda, et meil tekib nagu, et kuna me elame eraldi, et meil tekib nagu ühine minevik ka, mis on minu arvates väga oluline. /.../ Ühist minevikku on ju nii vähe. Aga siis kui sinna minevikku mahuvad need niisugused lõputult kihvtid reisid ja toredad olemised, siis see loob selle oleviku ka hoopis teiseks. Et Kert helistab mulle ja ütleb nii, et “Ma tulen nädalavahetusel külla, mul on juba Itaalia veinid varutud.” Ma ütlesin, et “Ohoh, ma võtan kohe Itaalia pildid välja, teeme Itaalia õhtu, et mis ma juurde ostan?” (Liidia, s1950)

Seega on perereiside puhul oluline koosolemise nautimine ning ühiste mälestuste loomine, mitte sihtkoht ja selle vaatamisväärsused. Kolmel informandil elavad lapsed välismaal, mistõttu on üheks reisimisviisiks külaskäigud laste juurde. Ühtlasi korraldavad mitmete informantide lapsed perereise, kuhu kaasatakse ka vanemad. Reisil ei ole pere eraldatud igapäevaelu tegevuste ja geograafilise distantssi kaudu. Perereisidest täiesti erineva eesmärgiga on festivali- ja spordireisid, mida analüüsin järgmises alapeatükis.

4.4. Festivali- ja spordireisid

Nagu Nõukogude reisimisviiside peatükis mainisin, on üheks oluliseks reisimisviisiks minu uuritavate seas nii Nõukogude ajal kui ka alates 1991. aastast festivalide ning spordiürituste kaudu reisimine. See tähendab, et informandid on ise sportlasena, treenerina, tantsijana, lauljana või muusikuna festivalidel või spordiüritustel osalenud ning eesmärgiks on Eesti esindamine. Enn tõi intervjuus välja olulise erinevuse Nõukogude festivalireiside ja 1990.- 2000. aastate festivali- ja spordireiside vahel:

Riik aitas sellel (Nõukogude) ajal kultuuri väga palju. Nüüd ei aita midagi. Nüüd on kõik oma teha. Sponsoreid ei ole, siis sa ei saa teha ei kultuuri ega sporti. /.../ Aga Nõukogude aeg olid suured kultuurisummad, mis Moskvast tulid. (Enn, s1940)

Nii toob Enn välja ka positiivse poole Nõukogude reisimises. Ka Malle ja Ain, kes on käinud nii festivali- kui spordireisidel pidasid oluliseks seda, et riik maksis vabaajategevused kinni, kuid nüüd sõltub kõik enda finantsilistest võimalustest. Aini sõber oli Eesti Noortekoondise peatreener, mistõttu oli Ainil võimalus koondise direktori ning abitreenerina võistlustel kaasas käia Sotšis, Minskis, Šiaulais ja Lätis. Tegelikult töötas Ain samal ajal küll Põhja kõrgepinge võrkudes kapitaalosakonna põllumajandussektori juhina, kuid vajaduselt saadeti Spordikomiteest vabastus. Ain kirjeldab oma ülesandeid ning reisile pääsemist:

Tuli ministrite nõukogu juurest asuva, spordikomiteest tuli kiri meie direktorile: "Vabastada seltsimees see ja see selle ajani koos palga säilimisega. Et ta sõidab koondisega sinna ja tänna ja kolmandasse kohta." Seal olid mul omad päevarahad kõik. Ja lapsed ei pidanud maksma selle eest mitte midagi. No nii palju kui taskuraha kaasa anti. /.../ No minu asi oli seal majutus, toitlustus organiseerida. Transport kohapeal. Aga kui võistlused lahti läksid või treeningud olid, siis vahepeal oli mul ka vaba aega. Siis sai näha üht-teist. Muidugi mure oli ka, sest seal oli 25-30 last ja vahest olime kahekesi. /.../ Ja siis olin vahepeal abitreener ka, sest suur staadion, ei jõua kõiki hoomata, siin olla, seal olla. Siis jagasime ära. Reinul olid jooksud, mul olid heitjad ja tõukjad ja siuksed. (Ain, s1953)

Ka Malle käis grupi õpilastega 1970ndatel kaks korda Leedus korvpallurite festivalil esinemas. Seega on minu informantide festivali- ja spordireisid omalt poolt seotud nii kultuuri kui ka õpetamisega ja järelvalvega. Nagu Nõukogude reisile pääsemise alapeatükis kirjeldasin, oli Mallel ühtlasi võimalus 1970ndate alguses Tallinna Spordiinternaatkoolis õppides osaleda erinevates laagrites ja võistlustel üle kogu NSV Liidu. 1990ndatel ja 2000ndatel on Malle saatnud klaveril ja jauramiga rahvatantsurühma:

Ma olen aastaid klaverdanud rahvatantsusegarühma Segapidi. Nendel on ka rahvusvaheline litsents ehk siis õigus Eestit esindada. /.../ Aga nendega sai ka reisitud mööda festivale. Et Sitsiilia oli seal ja Ungari, Indoneesia, Egiptus, üks kord Ismailias. /.../ Jah, et siis nendega on ka olnud siis koos, no väga toredad reisid. Just selles mõttes, et ei ole turismireisid, vaid et sul on ASJA sinna. Ja need festivalid on olnud väga vahvad ja niisugused suured rahvusvahelised festivalid. (Malle, s1953)

Festivalireisidel on käinud Malle, Maire ja Anu. Kõikidel informantidel on kogemusi just Eesti esindamise ja tutvustamisega kultuuripäevade või kultuurfestivalide raames. Anule on festivalireis praktiliselt ainus reisimisviis nii nooruspõlves kui hilisemas eas, sest nagu eespool kirjeldasin, on Anu tegelenud elu aeg tantsimise ning tantsu õpetamisega. Maire on festivalireisidel käinud nooruspõlves ja tänu sõbrannadega moodustatud kvartetile. Festivalidel ja kontsertidel esinedes oli informantidel alati ka vaba aega ning tihti korraldati tantsijatele ja lauljatele sihtkohas ekskursioone. Anu meenutab 1997. aasta Jaapani festivalireisi:

Jaapanis oli ka ülemaailmne tantsufestival, me käisime seal jah. Ja seal oli --huvitav oli muidugi seal näha kõiki, kõiki, teisi osalejaid seal. Niivõrd erinevad ju kõik. Jah, ja me olime põhiliselt Tokyos. Tokyos oli see festival jah. Ja kontserte oli ka meil palju. /.../ Vabal ajal me ise käisime ja sõitsime ringi ka. Et käisime vaatamas neid uhkeid neid Jaapani maju, kus katused on ülesse poole. /.../ Muidugi ekskursioonidel on saanud iga kord käia. Et ega see nii ei ole olnud, et noh, et lähme ja ainult oleme seal festivalil. Ikka on olnud organiseeritud meile käimist ka, et me saame ringi vaadata, tutvuda seal selle kohaliku linnaga. (Anu, s1947)

Nii nagu giidiga turismireisid, tõi ka Maire välja, et festivalireisid on nii muljete rikkuse kui ka tiheda programmi tõttu väga väsitavad. Oluline osa festivalireisidest on ka kohaliku grupiga suhtlemine. Tihti õõbitakse kohalikes kodudes ning veedetakse ka õhtuti pärast esinemisi koos aega. 1991. aastal Taani folkloorifestivalil käies mäletab Maire, kuidas jäi pärast esinemist kohe bussi istudes magama. Tema poeg, kes oli festivalile kaasa võetud, äratas ema ülesse:

Ja oli meil jälle esinemine ära ja bankett oli lõppenud. Tulime ära sealt ja buss ootas. Pidime ööbimiskohtadesse minema. Ja ma olin NII väsinud. Niiet ma ei tea, kas ma jõudsin võib-olla esimeste seas bussi ja nii kui ma bussi istusin, Kristo oli juba seal minu kõrval ka, nii ma jäin otsekohe magama. Buss polnud veel sõitmagi hakanud ja siis Kristo ajas mind ülesse ja siis siamaani ta demonstreerib, kuidas mina, nii kui ma istusin, nii ma magasin. Ja see suur rahvariide müts, see käis igale poole (Naerab), nii hea vaadata. Emotsioone on nii palju ja neid rääkimisi. Ja mis veel raskeks tegi sellel perioodil, et ega siis keelt ju tundsid väga vähe. Kui sa keelt pead kogu aeg kuulama nii pingsalt, et siis lihtsalt väsitab see ära ka. (Maire, s1945)

Seega on festivalireiside juures oluline ka esinemisega kaasnev pingeline ja omakorda pingelane. Suur vastutus oli ka Anul, kellel on lisaks erinevatele kultuurfestivalidele kogemus ka Moskva Olümpiamängudel, kus Eestit esindamas käidi. Anu kirjeldas peo suursugusust ja rahvahulka:

Aga no mis oli väga huvitav asi, millest ma kindlasti mööda ei saa minna, oli see 1980. (aasta) Moskva olümpiamängud, kus me käisime. /.../ Seal oli tegelikult niimoodi, et igast liiduvabariigist võeti 200 tantsijat. Kui meie paneme oma (tantsu)peod kokku nädalaga, siis Moskvast pandi see pidu kokku kuu ajaga. Nii et noh, see oli niisugune huvitav, palju rahvast oli seal koos. Kõik liiduvabariigid olid seal. /.../ Tollel ajal see oli ikka jälle suur asi, et said sinna minna Eestit esindama. /.../ Need vene peod on nii suured, pompoossed, et noh, niisuguseid asju kuskil mujal maailmas pole -- mis seal kõik ära tehakse kui tookord. Aga vahest olid proovid ju niimoodi, et me läksime väljakule ja istusime tundide viisi ja mitte midagi ei toimunud. Ja siis öeldi, et minge minema ja tulge jälle pärast lõunat tagasi. Ja nii me siis seal "kuivasime" terve kuu aega jah. No aga pidu sai paika. (Anu, s1947)

Anu kirjelduses oli oluline ka see, et Eesti esindamine oli tähtis roll. Siinkohal on oluline mainida, et kuna olen ise samuti tantsupidudel osalenud ning intervjuueeritav oli sellest teadlik, võis informant välja tuua ilmestava võrdluse Eesti tantsupidudega just selleks, et mulle Moskva Olümpiamänge paremini edasi anda.

Seega võib festivali- ning spordireiside kohta välja tuua, et nende reiside eesmärgiks oli Eesti esindamine. Kuna mitmed minu informandid on pedagoogid ning seotud kas laulu, tantsimise ning spordiga, on see andnud võimaluse festivalidel ja kontserditel esinemise kaudu reisida. Oluliseks vaheks Nõukogude ning 1990ndate ja 2000ndate festivali- ning spordireiside puhul tõid informandid välja selle, et Nõukogude Liidus maksis riik vabaajategevused kinni, kuid nüüd peavad kultuurfestivali huvilised ise endale finantsilised vahendid leidma. Informandid peavad festivalireise toredaks vahelduseks tavalistele kultuurreisidele, aga ka väsitavaks, sest vastutus on suur ning lisaks esinemistele tutvutakse siiski ka kultuuriga, mistõttu on programm väsitav.

* * *

Kokkuvõtvalt tooksin välja, et põhiliselt on minu informandid kultuureisijad, mistõttu on neile reisirõõm just sihtkoha kultuur: muuseumid, vaatamisväärsused, loodus, aga ka kohalike eluga tutvumine läbi argieluliste aspektide nagu linnas jalutamine, kohvikutes istumine ning sisseostude tegemine. Eelkõige tuli reisimisviisides erinevus selles, kas reisirõõm turismifirmaga või iseseisvalt. Kuigi intervjuueeritavad tõid Nõukogude reisirõõm ja tänapäeva reisirõõm suureks erinevuseks just vabaduse ja laia valiku võimaluse, siis ometi on paljud informandid alates Eesti taasiseisvumisest eelistanud reisirõõm turismifirmaga ja giidiga. Giidil on oluline osa turvatunde tekitamisel, seda just keele tõttu. Turismifirma kaudu organiseeritud reisirõõmdest on minu informantidel kogemust nii bussireisirõõm kui kruisireisirõõm. Kruisireisirõõm on ühtlasi ühiseks reisirõõmviisiks nii Nõukogude reisirõõm kui ka 1990ndate ja 2000ndate reisirõõm. Siiski leidub ka informante, kelle jaoks on reisirõõmigruppiga reisirõõm liiga tempokas ning eesmärk on ka sihtkoha miljööd nautida, mistõttu organiseeritakse reisirõõm ise.

Väga oluliseks on minu informantide jaoks saanud alates 1991. aastast just pereisirõõm. Kuna kolmel informandil elavad lapsed välismaal, külastavad informandid lapsi regulaarselt. Selliste reisirõõmde eesmärgiks ongi just lähedastega koosolemine ning sihtkoha kultuuriga tutvumisel on väike osa. Ühtlasi on informantide tütreid korraldanud reisirõõm mujale riikidesse, kuid ka sel puhul on oluline nautida ühiseid hetki ning seeläbi luua ühiseid mälestusi.

Ühise reisirõõmviisina nii Nõukogude ajal kui ka alates Eesti taasiseisvumisest 1991. aastal on festivalireisirõõm. Kuna mitmed minu informandid on pedagoogid ning tegelevad kas laulu, tantsimise või klaverimänguga, on see andnud võimaluse festivalidel ja kontserditel esinemise kaudu reisirõõm. Samuti on festivalid andnud võimaluse tutvuda kohalikega lähemalt kui tavalisel reisirõõm. Ühtlasi on mitmed informandid käinud erinevatel spordiüritustel Nõukogude Liidu vabariikides, mis on samuti Eesti esindamisega seotud. Ka festivalireisirõõm on võimalik sihtkohaga tutvuda ning programmi tiheduse tõttu tõid informandid välja festivalide väsitavuse.

Seoses 1990ndate ja 2000ndate reisidega tuli intervjuudes esile ka reisimise tähendus. Näiteks on mõne informandi jaoks just reisimise puhul oluline suhtlus, olenevalt isiksusest, kas perega või hoopis kohalikega, teisele jälle on reisimise puhul maailmapildi avardamine ja teise kultuuri õppimine. Samuti peavad minu informandid reisimise puhul oluliseks argipäevast eraldumist ning pidev reisimine on neile kui elustiil.

5. Reisilood

Nagu sissejuhatuses ning teooria peatükis mainisin, on käesoleva magistritöö huviorbiidis turisti lood. Intervjuude jooksul panin tähele, kuidas uuritavad elavnesid ja olid tänulikud, et neil on kuulaja. Üks informantidest oli lausa imestunud, et soovin uurida just reisimälestusi, sest tema ise teiste reisilugusid ning -pilte tavaliselt vaadata ei soovi ning peab neid tüütuks. See tõestab Teooria peatükis välja toodud Luke Desforgese ja Orvar Löfgreni ideed, et iga turist soovib oma reisimälestusi jagada, kuid teiste turistide muljete kuulamine nii lihtne ei ole (Desforges 2000: 938; Löfgren 1999: 73-74).

Kuna kõikide informantide puhul oli tegemist palju reisinud inimestega, oli reisilugusid väga suur hulk. Nagu välitöö peatükis mainisin, märkasid teises intervjuufaasis, et osad lood kordusid. Kuna teine intervjuufaas toimus pea aasta aega hiljem, siis ei pruukinud informandid mäletada, mida nad juba jutustanud olid või on osad reisilood moodustanud juba nii-öelda repertuaari, mida kõikidele rääkida. Samas tuli mitmel puhul intervjuudes ette, et ühelt reisi kirjelduselt mindi paari lause järel üle juba teise reisi jutustamisele. Selline jutustamisviis võib olla tingitud intervjuu situatsioonist või juhusest, aga võib viidata ka sellele, et osad turistid ei oma reisilugude repertuaari. Näiteks Ennu ja Miina paarisintervjuu puhul märkasid, et erinevaid mälestusi tuli siit-sealt ning teineteist täiendati pidevalt, kuid tihti pikkade kirjelduste ja reisilugudeni ei jõutud.

Teises intervjuufaasis lootsin informantidelt teada saada ka reisinarratiivide ringluse kohta. Moscardo väidab, et turisti kogemuste põhjal kujuneb välja narratiivide ring-turismitööstus genereerib sihtkohtade kohta narratiivid, turistid valivad sihtkoha nende narratiivide põhjal ning annavad need narratiivid omakorda edasi oma kogemustest rääkides. Tegemist ei ole siiski suletud ringiga, sest erinevad narratiivid ja kogemused vahetavad kohti, asenduvad uutega jne. Moscardo rõhutab korduvalt, kuivõrd mõjutavad reisi sihtkoht, turundus, riigi representatsioon, teiste turistide ja perekonnaliikmete jutud turistide narratiivi, mida koju jõudes räägitakse. (Moscardo 2010: 46) Ometi vastasid intervjuueeritavad küsimusele “Kas olete valinud reisi sihtkoha sõprade-tuttavate juttude või soovitude põhjal?”, et otsustavad

reisisihtkohtade ja reisistiilide valikute üle enda huvide järgi ning käesolevas töös ma narratiivide ringluse teemat ei kajasta. Ühtlasi võib informantide vastuste puhul eeldada, et turisminarratiivide mõju jääb enamasti ebateadlikuks.

Edasise uurimisvõimalusena näeksin ka reisilugude rääkimise viiside analüüsimist. Ka reisilugude puhul kasutatakse laiemaid narratiivseid praktikaid, et oma kogemus paremini esile tuua. Näiteks Maire hakkas 1986. aasta Siberireisi kirjeldades laulma laulu “Suur Siberimaa”. Ning Põhja-Norra looduse kirjeldamiseks kasutas Enn Juhan Liivi luuletust “Sügise”. Fotode vaatamisel rääkis Helgi anekdooti Pisa tornist ja Eesti poliitikust Juhan Partsist:

See on see Pisa torn siin. (Juhan) Parts oli ka vaadanud ja öelnud, et ega nii väga viltu ei olegi. (Naerab) (Helgi, s1932)

Minu informantide Nõukogude reisikogemuses tulid eelkõige esile teemad reisi korraldusliku poolega (nuhid reisel, raha vahetus, grupist eraldumine), üleüldine nõukogude turisti spetsiifika tunnetamine ning Nõukogude Liidust välja saamise muljed. Samas olid hilisema perioodi reisilugudes olulisel kohal keele, kommete ja erinevate rahvuste temaatika, aga ka kindla sihtkoha, eriti Portugali ning Norra, kiitmine. Ühine nii Nõukogude kui ka 1990ndate ja 2000ndate reisimismälestustele on teemad nagu loodus, kliima, transport ja liiklus, majutus ja kohalikud. Samuti märkasin, et reisimisest rääkides tulevad ühtlasi esile ka päevakajalised teemad nagu ühiskond, majandus, haridus ja poliitika. Reisilugudes võrreldi näiteks Eesti ühiskonda teiste riikidega.

Käesoleva peatüki üheks eesmärgiks lisaks reisimälestuste temaatikale on teada saada, kas turistilugudes domineerivad ootamatused või argielulised kogemused. Samuti analüüsin, kas Regina Bendixi väide, et halvast kogemusest võib saada kaasahaarava loo, mis pakub ühtlasi kompensatsiooni (Bendix 2002: 473-474), vastab tõele.

Kategoriseerisin teemad lähtuvalt uurimisküsimustest alapeatükkide kaupa. Esmalt kirjeldan Nõukogude turisti lugusid, sest need on seotud vaid spetsiifiliselt Nõukogude-aegse reisikogemusega. Seejärel kirjeldan nii 1990.-2000. aastate kui ka Nõukogude turismi reisilugusid ning analüüsin, kas esil on pigem argieluline

kogemus või ootamatus. Erinevatest teemadest tulid eriti esile sisseostude tegemine, toit ja majutus; transport ja liiklus; tervis.

5.1. Nõukogude turisti lood

Nii nagu Nõukogude reisimisviisi peatükis välja tuli, on Nõukogude reisikogemus ja 1990. ning 2000. aastate reisikogemused eriti erinevad reisijate range kontrolli ning valiku võimaluste pärast. Ka reisilugude poolest eristusid osad teemad, mis ilmnesisid ainult Nõukogude turistiks olemisega. Eelkõige on Nõukogude reisikogemused seotud riskide, ebameeldivuse, piinlikuse ja hirmuga.

Teooria peatükis tõin välja reisimisega seotud riskid ja väljakutsed. Kuigi intervjuueeritavad ise ei maininud oma reisimälestustes otseselt sõnu “väljakutse” ja “risk”, siis Nõukogude turismi puhul ilmnesisid lood, mille aluseks olid nii teadlikud ja mitteteadlikud riskid.

Nõukogude turist pidi olema kogu aeg valvel, et mitte reisil kaasas oleva nuhi arvates midagi valesti teha. Nõukogude võimu arvates mitte sobilik käitumine, näiteks reisil välismaalastega suhtlemine, võis tähendada välismaale saamise keeldu. Malle kirjeldab, kuidas 1980. aastal Jugoslaavias ühe saare peale sõites oli laeval erinevaid rahvusi. Kuna välismaalased soovisid Mallega suhelda, võttis ta nendega suheldes riski, sest leidis, et oleks veider vestluskaaslasti ignoreerida:

Ja kuklas istus ikka hirm ka jah. Ja siis see välismaalastega suhtlemine oli keelatud. /.../ Sakslased tulid rääkima ja tahtsid ju suhelda. /.../ No ma ei osanud teisiti käituda kui inimene tuleb, istub mu kõrvale ja tahab minuga suhelda. Mis ma siis teen? Tõusen püsti ja lähen ära? Samas, kuklas tagus kogu aeg, et see nuhk on kuskil siin. Ja mida ta pärast minu kohta kirjutab või ütleb või mis aruande ta teeb. Kas ma üldse enam pääsen välismaale. /.../ Sa olid Nõukogude turist ja seda sa ei tohtinud tegelikult hetkekski unustada. (Malle, s1953)

Lisaks välismaalastega suhtlemisele ei olnud Nõukogude turistidele sobilik oma grupist eralduda. Inimestele, kes pigem kohalikega kui reisigrupiga seltsisid, vaadati viltu. Samuti olid grupi põlualused omaette õhtul välja minejad. Samuti ei olnud

soovitatav reisisihtkohas sõprade või tuttavatega kokkusaamine. (Gorsuch 2011: 91-92, 2006: 216) Minu informandid tõid mitmeid lugusid sellest, kuidas mõnel reisil siiski grupist eraldumisega riskiti. Näiteks käis Liidia 1977. aastal Bulgaarias ning sai kohe aru, kes reisikaaslastest nuhk oli. Nii otsustas Liidia koos paari inimesega grupist eemalduda:

Ja siis oli üks isa ja tütar, hästi kihvtid, Tallinnast olid. Ja nemad ka löid meiega kampa. Ja meil see nuhk käis kogu aeg sabas, nii kaua kuni see mees ütles, et -- /.../ Ja ütles, et: “Kuulge jätke meid rahule. Et me ei lähe siit mitte kuhugi ja te ei pea meil kaasas käima igal pool.” Nii et me olime seal põlu all neljakesi. (Liidia, s1950)

Ühtlasi meenutas Liidia samalt reisilt, kuidas oli vaimustunud Bulgaaria hotelli administratsioonis pakutavast Kreeka reisist, kuid hotellidirektoriga rääkides selgus, et Nõukogude kodanikuna ei ole võimalik Liidial seda reisipaketti osta. Liidia mäletab alandust ja piinlikust nii enda kui hotellidirektori puhul:

Ja siis vaatasin seal hotellis neid kuulutusi, et Kreekasse ja Türki ja tegelikult noh väga odava raha eest. Ja küsisin hotellidirektorilt, kellega mul siuke hea klapp tekkis, et ma tahaks minna. Ta ütles, et “Sa ei saa”. Ma ütlesin, et “Miks ma ei saa, et kui siin on?!” – Et “Sa oled Nõukogude Liidust.” Vot see oli ebameeldiv. Ja siis teine ebameeldiv asi oli see, et meid korjati nagu grupp kokku. Meil ei lastud niimoodi, et minge nüüd ja tulge sööma. Ei, me pidime rivistuma ja kõik koos minema. Ja siis ma kuulsin, kuidas sakslased ütlesid vene keeles “stada”. “Stada” tähendab (vene keeles) kari, loomakari. Et vot see oli ebameeldiv. (Liidia, s1950)

Lisaks hotellidirektoriga juhtunud intsidendile oli Liidia jaoks ebameeldiv sakslaste reaktsioon Nõukogude turistidele. Ka teistes reisilugudes tuli esile Nõukogude Liidu halb maine. Mitmed informandid mäletasid hoiatust, et Nõukogude Liidust välja sõites võidakse eestlastesse kui Nõukogude kodanikesse halvasti suhtuda. Malle mäletab, kuidas 1980. aasta Jugoslaavia reisil hoiatati, et eestlaste grupi bussi võidakse kividega pilduma hakata. 1985. aastal Tšehhoslovakkia festivalist on Anul mälestused eestlastele rusikate näitamisest:

(19)85 oli siis meil see Tšehhi-Slovakkia. See oli kaks nädalat see festival, nii et nädal aega olime Tšehhis ja nädal aega Slovakkias. Et aga vot, ma mäletan, seal oli

niimoodi, et me sõitsime kahe bussiga sinna. Siis need punased Ikaruse bussid, küll meile näidati rusikaid. Oi kui palju meie rusikaid näidati, sest oli teada, et venelased tulid. (Anu, s1947)

Lisaks Nõukogude reisijate kontrollile ning Nõukogude Liidu halvale mainele oli Nõukogude Liidust välja reisimise lugude juures oluline teema kohaliku raha kaasa võtmine. Nagu Teooria peatükis välja tõin, oli Nõukogude kodanikele lubatud vaid väike summa kohalikku valuutat, millest ei jätkunud sisseostude tegemiseks, mistõttu võeti üldjuhul siiski suurem summa kaasa või võeti reisile kaasa asju maha müümiseks. (Gorsuch 2011: 94-95). Kõik minu informandid omavad kogemust lubatust suurema rahasumma kaasavõtmises või asjade vastu raha vahetamises sihtkohas. Malle imestab tagantjärele, et ta julges rohkem raha kaasa võtta. Hirmu ületas soov lastele reisilt midagi kaasa viia:

Ja raha oli ju LÕPMATULT vähe. Aa, siis mul tuleb meelde, kas see oligi äkki Bulgaaria reis. Esimene reis. Issand, kas ma tõesti siis nii julge võisin olla. Ju ma siis olin. Kaasa võis võtta 30 rubla, need olid 10 rublased rahad. Ja ma mäletan, et me siis seal kupees seal 4 inimesega võtsime. Mul oli siis 60 (rubla) kaasas ikkagi. Ju siis keegi soovitas. Et hotellis saab vahetada. /.../ Ma mäletan, et rongi akna pealt läks siukene peenikene liist läbi. Ja me kangutasime selle liistu lahti. Tegime need 10 rublased niimoodi peenikeseks ja panime sinna liistu peale ritta. Et noh, ikka hirm oli. Ja kui kohale jõudsime, siis õngitsesime sealt jälle välja. /.../ Ja see oli ka ikkagi hirm. Et tollis võetakse lahti, liidetakse kokku, et aga kust said. Kuidas sul oli võimalik nii palju osta. No aga õnneks kõik läks hästi. (Malle, s1953)

Ain kirjeldas, kuidas rohkema raha üleviimiseks keerati raha lindikassetide sisse, film võeti enne välja ning raha keerati keskele. Anu jutustas, kuidas reis Soome pidi 1990ndate alguses ära jääma, sest õpilastel ei olnud võimalik reisi eest maksta. Anu sõbranna sõpruskoolist mõtles välja plaani, mis ka ellu viidi ning reis sai siiski toimuda:

Bussijuht peitis ju need kristallikastid sinna bussi alla kuskile. /.../ Jaa, sest soomlased kutsusid meid ju sinna külla. Ja mina ütlesin Arjale, et me ei saa tulla, et kõigil lastel raha ei ole. /.../ Ja siis helistab mulle: “Tead, osta kristalli kaasa ja me müüme seal maha.” /.../ Tal olid sõbrannad juba kirjas, kes mida tahtis. Ja meie siis viisime, ma

ei tea, mitu kastitüit. Igatahes meil oli see kristall odav ja soomlased ju ostsid kolmekordse hinnaga, nii et me saime jah hulga raha sealt. (Anu, s1947)

Maire mäletas, kuidas 1970ndatel Tšehhoslovakkias käies soovitati talle enne reisi kaasa osta kohviubasid ja viina, mida raha vastu vahetada. Anu kirjeldas, kuidas 1980date alguses Portugali ja ja Sri Lanka kultuurifestivalidel müüs maha soojaveespiraalid, triikraua ja fotoaparaadi, et poegadele osta püksid ning sandaletid. Ostlemisest aga pikemalt järgmises alapeatükis.

Nõukogude turisti reisikogemusena tulid esile ka piinlikud juhtumid. Autoriteedid olid mures Nõukogude turisti “mitte-kultuurse” käitumise pärast. Nimelt ei teadnud Nõukogude kodanikud tihti elementaarseid käitumisreegleid, näiteks nagu “mida tuleks teha sidruniga, mis kalaroa kõrvale oli pandud”. Samuti paistsid Nõukogude turistid silma oma riietuse poolest, mis peegeldasid defitsiiti ja stiilipuudust. Näiteks ei olnud Nõukogude kodanikel võimalus osta ujumisriideid. (Gorsuch 2006: 222-223, Gorsuch 2011: 101-102)

Ka Liidia tõi välja, et 1977. aastal Bulgaaria rannas käies oli tal piinlik koos grupiga päevitada, sest Nõukogude kodanikud olid aluspesus, mitte ujumisriidetes. Teisedki minu informandid tõid omaalgatuslikult välja selle, kuidas Nõukogude turisti oli tõepoolest lihtne ära tunda.

Aga mul üks töökaaslane käis Ungaris Nõukogude ajal. Ja olid Balatoni järve ääres, võtsid päikest. Ja oli ka endale paremad ujumispüksid saanud. /.../ Pall oli tulnud nende juurde, rääkisid eesti keelt. (Töökaaslane) oli visanud palli tagasi ja (palli omanik) oli öeldud, et “Spasibo” (vene k “aitäh”). “Kurat, et millest ta aru sai, et ma olen Nõukogude Liidust.” Ja siis tulid ühisele otsusele, et PRILLID olid. (Naerab) /.../ Et need olid need just, mujal maailmas olid juba moodsamad. Temal olid need sarvesti -- või kuidas neid kutsutakse. Et ainuke asi, et prillid reetsid. (Ain, s1952)

Ühtlasi on tsitaadis oluline see, et kuigi enamasti on reisilugude keskmes jutustaja ise, siis märkasin, et mõnikord on turisti kogemuse edastamisel olulised ka näiteks sõprade ja pereliikmete reisikogemused. Ühtlasi võib sõprade või tuttavate loo edasi rääkimine näidata üleüldist nõukogude turisti kogemuse repertuaari, mis ei ole ainult enesekeskne.

Minu informantidest mainis igauks vähemalt ühe piinliku loo Nõukogude turistist olemisest. See näitab, et nende jaoks oli Nõukogude turistiks olemine paljudes reisil ette tulnud olukordades piinlik ja mõnele informandile lausa alandav. Näiteks Malle meenutas 1980. aasta Jugoslaavia reisi, kus reisiti paralleelselt vene grupiga ning kui Malle grupis oli kõigil korralikud kohvrid, siis sellel grupid olid papist ja vineerist kohvrid ning teises käes sibulavõrk. Malle mäletab, et “HÄBI tahtis ära tappa” kui pidi nendega kokku puutuma. Samas tõi Malle välja, et piinlikkus kaaskodanike pärast jätkus ka Eesti Vabariigi taasiseseisvumise algusaastatel, kus kõik kombes ei olnud veel meieni jõudnud. Nimelt käidi Eesti taasiseseisvumise aastal 1991 Soomes ning laevas otsustati süüa Rootsi lauas:

Kui siis Eesti inimene seda küllust seal (Rootsi lauas) laeva peal nägi, siis kadus (naerdes) igasugune häbitunne ära. No häbi tahtis ära tappa. Mul on nii meeles, kuidas üks koorimees, siuke väikest kasvu mees, no ta oli ilmselt --, (tõstis) kõike seda sinki ja vorsti ja kala. Ja kui ta selle taldriku siis -- Ta ei paistanud ise selle kuhja alt enam väljagi. See oli LIHTSALT kohutav. (Malle, s1953)

Lisaks Nõukogude kodanike kommetega seotud piinlikusele tulid mitmes naisinformandi reisiloos esil ebamugavad reisikogemused seoses tabudega. Nii Liidia kui Mare elamused olid seotud seksi ja seksuaalsusega, kuid Nõukogude võimu jaoks oli seks tabu (vrdl Gorsuch 2011: 152-153). Oluline on seejuures märkida, et nii Liidia kui Mare jagasid oma lugu minuga teises intervjuufaasis. See näitab, et informandid olid minuga avatumad. Nii kirjeldas Liidia oma Ida-Saksamaa reisi kohkuma panevat teatrielamust 1980. aastal:

Üks kord me läksime teatrisse. /.../ Me ei saanud üldse aru. /.../ Ja see oli pornotükk faktiliselt. Aga Nõukogude Liidust läksime ju, eksole. Me ei olnud midagi niukest näinud. /.../ Ja siis me küsisime sealt hotellist, et no huvitav ja Ida-Saksamaa. Ta ütles, et jah, meil on nüüd läinud niisugune maania lahti, et kõik mis on läänes, on nii “in”. Ja sellised (teatri)tükid müüvad hirmsasti. Seal ei olnud mitte midagi muud, puhas seks lihtsalt. Terve kaks vaatust. Ja see, ma ütleks, et see oli ikkagi robustne ja see oli kole. (Naerab) /.../ Ja siis tuli välja, et nad ikka vaatavad neid kanaleid ka, televisioonist, nad püüavad need läänekanalid kinni. Siis on see, kui kõik võimendub eksole, kui midagi on endal puudu, siis see kõik võimendub naljakalt. (Liidia, s1950)

Mare käis 1981. aastal ametiühingu kaudu Jugoslaavias ning meestöökaaslased meelitasid Mare koos teise töökaaslasega ühel õhtul stripibaari:

Aga see oli ainukene kord, kui ma olen käinud ühes stripibaaris. (Naerab) /.../ Ja siis, ausalt öeldes ka, see pidi olema mingi pornofilm, eksole. Üks taat oli meiega koos, mul oli üks toakaaslane, no noor tüdruk, kellega nad siis kutsusid, et lähme tüdrukud, et tulge, lähme. No me läksime. Ja siis kui me välja tulime, siis need mehed ise ka itsitasid. Et see oli nagu läbi lukuaugu millegi jälgimine. No täiesti süütu lugu. Aga meil loeti seda kohe hard-pornoks, eksole. Et vot siuksed patud mul hinge peal. (Naerab) Aga nalja sai nabani. (Mare, s1945)

Nõukogude turisti kogemust võib näha kui konflikti reisijate range kontrolli ning piinlikuse tõttu. Liisi Laineste (2008) on oma doktoritöös “Post-socialist jokes in Estonia: continuity and change” analüüsinud ühe võimalusena huumorit kui konflikti lahendamist. Seega võib arvata, et Nõukogude turismist eneseiroonilises võtmes jutustamine humoorikate juhtumistena aitab lahendada inimese jaoks alandavat kogemust.

5.2. Sisseostude tegemine, toit ja majutus

Käesolevasse peatükki koondasin mõned argisemad teemad, mis reisilugudes välja tulid. Minu informantidest hakkasid sisseostudest isealgatuslikult rääkima pigem naised. Meesinformantide käest pidin poodlemise kohta eraldi küsima. Eriti tuli tarbimise puhul esile suveniiride ostmine. Ühtlasi tuli intervjuudes esile toitude ja majutuse temaatika. Teooria peatükis välja toodud John Urry väide, et turismireisil olles võidakse igapäevategevusi kogeda erilisemana kui oma argikeskkonnas viibides (Urry 2002: 11- 13), pidas minu intervjuude puhul paika. Informandid soovisid jagada just sihtkohale tüüpilisi, kuid turistidele harjumatu toiduelamusi. Ühtlasi tuli välja võrdlus üksluise nõukogude-aegsete reiside toiduga. Samuti võrdlesid informandid Nõukogude turismi ekstreemseid majutustingimusi 1990. – ja 2000. aastate puhaste ja korralike majutustingimustega.

Nõukogude turismi puhul oli reisil sisseostude tegemine oluline Nõukogude Liidus oleva defitsiidi tõttu. Nagu eelmises alapeatükis selgub, kuigi informandid ise

rõhutasid eelkõige, et soovisid asju osta lastele, oli igapähele detailselt meeles ka endale soetatud asjad. Mare rääkis piinliku loo, kuidas tema suurimaks sooviks 1980. aastatel oli kuldketi, sest kõigil tema töökaaslastel oli see olemas ning temal ainukesena mitte. Tagantjärele tobeda soovina tundunud Marele on meeles mälestus, kuidas ta abikaasaga 1981. aastal Rostov-on-Doni ekskursioonil endale kuldketi soetas. Lõbus tsitaat ilmestab hästi Nõukogude ühiskonnas valitseva defitsiiti ja sellega kaasnevat ihaldust materiaalse väärtuste järele:

See on lihtsalt nii naljakas lugu, et ajab ennast naerma siamaani. Minu tuttavatel kõikidel olid kuldketid kaelas. See oli see aeg, kui Eestimaal ei olnud kulda kusagil osta. See on siuke kujukas näide -- Aga minu tutvusringkonnas olid kõigil naistel kuldketid, ISVER kuidas ma tahtsin ka seda saada. Ja siis oligi Rostov-on-Donis, kõnnime linnas seal. Ja läheme siis seal, no lihtsalt, et kullapood. Astume sisse. Seal on müüa kuldketi, eks ole. Isver, no ei saa ju sellest loobuda. Abikaasaga lugesime, panime viimased rahad kokku, ostsin selle kuldketi ära. (Naerab) (Mare, s1945)

Kuigi poodlemine võib olla tähtis osa turistide reisikogemusest, siis minu informantide seas on 1990ndate ja 2000ndate reisel poodides käimine pigem väike osa. Anu kirjeldab, et ka tavaelus ei meeldi talle poodides käia ning veel vähem reisel. Samuti tuli Anu puhul esile suhtumine, mille tõin välja ka Helgi puhul, et reisikogemus on väärtuslikum materiaalsest. Seega on ka Anule näiteks esemete ostmisest olulisem ennast vaimselt arendada ning saada uus reisikogemus. Samas on igale reisile omane suveniiride ostmine, mida võib samuti vaadelda kui osa poodlemisest. Nii nagu meetodite peatükis mainisin, näitasid informandid mulle intervjuude jooksul suveniire ning need olid heaks meenutamishendiks. Mare on avastanud sõrmkübarate kogumise võlu. Miina ja Ennu koduseinu kaunistavad seinataldrikud. (Lisa 3) Samuti on seinataldrikuid reisilt mälestuseks ostnud Hugo.

Mitmed sisseostudega seotud reisilugude temaatika oligi suveniiride otsimine, aga ka teatud tüüpi suveniiride kogumise algus. Malle kirjeldab, et neil on abikaasaga reisel kombeks turul käia või mälestuseks suveniire osta. Malle ja Ain on spontaanselt ostnud nii praktilisi kui ka seotud asju, näiteks osteti Taist fotograafi tehtud pilt ja elevanti väljaheidetest tehtud pildiraam (Lisa 3), aga ka Dubaist lusikaid. Kõige tähtsamaks peavad nad aga reisel kaasa ostetud kruuse, millele on elutoas eraldi riivli, et need ära mahuksid. Malle kirjeldas Kambodža reisel kruusi otsimist ning

mainib olulist fakti, et suveniiride ostmine on turismikaubanduses tavaline, mistõttu on turistid suveniiride leidmisega turmistööstuses alles alustavas riigis hädas:

Kus me seda kruusi otsisime? Kambodžas, mis ei ole ju tegelikult üldse veel -- Nad on ju värskelt oma turismindusega alustanud ja neil siukest tüüpilist turismikaubandust ei ole ka üldse välja kujunenud veel. Ja siis me olime juba peaaegu, et õnnetud seal. Aga siis see Vene firma, kes meie (giidi) Katrinit nagu vastu võttis. /.../ Siis seal oli jälle üks Slava, kes meie mure siis omaks võttis. Ja ühelt ekskursioonilt tulles, järgmine päev, oli tal juba selge, kust seda kruusi saab. /.../ Istusime tuk-tuki peale ja näitas meile selle kunstipoe kätte siis seal. Me saime selle kruusi lõpuks. Et ise me ei oleks osanud otsida ega leida. (Malle, s1953)

Tarbimise kõrval tuli ühe olulise teemana intervjuude reisimälestustes välja erinevate toitade temaatika. Võrreldi Nõukogude turismile omaseid toite ning 1990ndatel ja 2000ndatel proovitud sööke. Mare kirjeldas, kuidas Nõukogude “metsikute” reise tüüpiliseks söögiks oli võileivad ja lõkkel tehtud tee. Helgi kirjeldas Nõukogude turismibaaside üksluiset toitu:

Issand, see toit, mis turismibaasides pakuti, iga päev oli tatar, pudru ja kotlet. Tatar ja kotlet. Vat seal muud asja vist üldse teha ei osata. (Helgi, s1932)

Ühtlasi mäletab Mare, kuidas 1970ndatel Taškendis lõunasöögil käies üks grupikaaslane liiga oma toidu peal teravaid maitseaineid kasutas ning seda pärast süüa ei suutnud. Kuna Eestis neid maitseaineid ei olnud, siis ei olnudki turistidel teadmist maitseainete kasutamisest:

Eestis ei olnud siis üldse maitseaineid ju, hea kui pipart, loorberit said, muudest rääkimata. (Naerab) Ühesõnaga, toit tõstetakse taldrikusse ja siis need maitseained olid laua peal. /.../ Aga siis tollel ajal kasutati väljendit punane pipar ja too vaene papi ei teadnud, et see nii õudsalt vingene on. Kui sa oleksid teda pärast näinud, ta nii piinles, et mine lolliks (naerab), sest me ei olnud ju sellist asja üldse näinud, eks ole. /.../ Et noh nüüd tänapäeval oled juba käinud, siis tead, kus mis, mitte et tead mis kuskil süüakse, aga ikkagi orienteerud asjades. (Mare, s1945)

Ühtlasi võib Mare lugu näha ka kui uue kogemuse kaudu õppimise aspekti. Ka hilisemate reisikogemuste puhul tuli välja sihtkohale tüüpiline kokakunst ja informantidele uue õppimine. Näiteks rõhutasid informandid, et reiside juures on oluline ka uute toitude maitsmine, näiteks Maarika ja Mare proovivad alati kohalikku kala. Ühtlasi kirjeldas Mare toiduelamust 2008. aasta Islandi reisilt, kus ta hailiha maitses. Malle ja Ain kirjeldasid intervjuus pikalt, missuguseid eksootilisi toite nad on erinevates sihtkohtades proovinud:

No igasuguseid eksootilisi toite oleme muidugi ka püüdnud ikkagi. /.../ Hiidkrevetid. Mulle üldse krevetid ja siuksed asjad meeldivad. /.../ Igasuguseid putukaid. Väga head on -- Kambodžasse läksime. See firmajuht oli ise meie bussis. Pidas tee ääres kinni, kus seal ka fritüüris olid pandud igasugused putukad. /.../ No mõned olid ausalt öeldes paremad kui pähklid, grillitud seal. Aga ühe sain, see oli siuke, lutika maitsega. Aga üldiselt konni sõime, madu sõime. Grillitud madu. (Malle, s1953)

Uute maitsete proovimine reisidel tõestab, et reisil olles suhtutakse teistsugusesse ja uude erinevalt kui kodus olles. Turistid võtavad vabatahtlikult endale väljakutseid. Samas leidis ka erandeid. Näiteks kirjeldas Eda, kuidas Bangkoki restoranis sõi ta ikkagi kodumaist toitu:

Bangkokis oli see rahvuste restoran. Hästi suur, mitmekordne. Arva ära, et läksin otsisin midagi eksootilist, mida süüa. Ikka läksid sinna, kus olid kartulid ja. (Naerab) Ikka kodutoitu võtma. Neid krabisid ja niukseid, need mulle ei maitse. (Eda, s1950)

Ühe teemana tuli välja ka (majutus)tingimuste erinevused Nõukogude reisimise ja 1990ndate ning 2000ndate reisimises. Informandid tõid välja kui kehv majutus oli Nõukogude ajal. Toad ei olnud kena välimusega ning pesemisvõimalused oli halvad. Nõukogude turistid ööbisid üldjuhul lihtsates majutusasutustes, mille ruumid võisid olla külmad ja hommikusöök kehv (Gorsuch 2011: 143-144). Helgi kirjeldab üleüldisi Nõukogude reiside pesemistingimusi:

Siis need majutuspaigad olid niisugused, et sooja vett üldse ei olnud. Siis siuke üks külmaruum oli, jooksid siuksed kraanid või. Ja siis külma veega käisime ennast pesemas. No issand, jääkülm vesi. Püha rist. No olen ikka elanud ka. No ei kujuta ju tänapäeval enam ette. Ja siis pandi veel pahaks. Me olime eestlased ja me vist

rohkem solgutasime ja siis koristaja oli väga pahane meie peale (naerab). No mis teha. Nii et niisugune oli ehk. (Helgi, s1932)

Anul on kogemus Tšehhoslovakkia reisirühma ühiselamus ööbimisest. Tantsijaid oli palju ja kõik korraga veepuuduse ja dušide vähesuse tõttu pesta ei saanud. Nii korraldati pesemiseks järjekord, mis kestis kogu öö. Nii heitis Anu vahepeal magama ning tema pesemiskorra ajaks ajas eelmine pesija ta ülesse. Anu toob tabava võrdluse, et 1990ndate ja 2000ndate reiside puhul selliseid kogemusi ei ole olnud, sest ööbitakse hotellides või ka kohalike tantsijate kodudes, mistõttu saab ennast “inimesena tunda”.

Kuna minu informantidel on ekstreemsed kogemused Nõukogude majutustingimustest, oskavad nad väärtustada tänapäeva hotelle. Maire kirjeldas vaimustunult 2005. aasta Portugali reisi ööbimiskohta. Maire mäletab detailselt kardinaid, patju, voodit ja kogu sisustust:

Niisugune tore hotell, hommikust õhtuni võisid sa seal süüa ja olla. Ja mis oli eriti veel huvitav niisugune, et see hotelliruum oli hästi suur, mis oli meil tellitud. Kahest toast koosnes. /.../ Ja mis oli huvitav, mis mulle väga meeldis, ma mõtlesin, et siin võiks Eestis ka kasutada niisuguseid asju. Akna eesriided olid niisugused rasked ja tuult mitte läbilaskvad. /.../ Aga millised voodid olid: korralikult tehtud, nii et nagu mingisuguse kunstimaitsega olid seal padjad pandud ja ma ei tea, mingisugused värgid veel. Ja teine ruum oli niisugune puhketuba. (Maire, s1945)

Käesolevas alapeatükis analüüsisin reisilugudes esinevatest teemadest sisse ostude tegemist, toidu temaatikat ja majutust. Kõikide teemade põhjal nõustun Bruneri väitega, et turistide lood sisaldavad ka reisi argielulisi kogemusi (2005: 20). Siiski tõid informandid ka näiteks söömise puhul välja pigem eksootilise, igapäevast erineva toidu proovimise. Lisaks esinesid ka mõned argielulisele keskenduvad, kuid siiski ootamatusega seotud humoorikad lood Nõukogude-aegsest majutustingimustest, defitsiidist ning 1990.–2000. aastate reiside puhul suveniiri otsimisest.

5.3. Transport ja liiklus

Kitsad teed ja üldine liiklus nii mägedes kui erinevates linnades oli minu informantide seas väga populaarne reisimälestus. Kuigi transport ja liiklus on seotud ka igapäeva aspektidega, kus toodi esile just lõunamaade kaootilist argipäeva liiklust, siis eelkõige tulid lugedes välja ootamatud reisirahvad seoses lennukitega, bussidega, mägedes sõitmisega ning ootamatute loodusjõududega.

Mitmed informandid tõid lennukiga reisimise puhul välja peaaegu lennust maha jäämise kogemuse. Näiteks jäi Maarika 1980ndatel peaaegu Tallinna lennult maha kui pidi Kiievis lennujaama vahetama. Sarnaseid lugusid leidis ka 1990.–2000. aastate reisidest. Ühtlasi kirjeldas Maarika, kuidas ta 1979. aastal abikaasa ajutise töö tõttu Valgevenes käis ning tagasituleku piletit Tallinnasse ei ostnud. Nii oleks ta pidanud mitu päeva lennukipiletit ootama, kuid tähelepanelik jalgpallur aitas Maarika hädast välja:

Ma siis tulin Valgevenest või kuskilt. Jälle piletit ei olnud ja siis istu ja oota päevade viisi. Ja keegi meesterahvas nagu kuulis, et ma läksin küsisin (lennu)piletit, öeldi, et ei ole ühtegi. Aga siis need meesterahvad tulid minu juurde ja ütlesid, et: “Kas sa tahad Tallinnasse?” Ma ütlesin, et “Jaa!”. – “Meie oleme jalgpallimeeskond, ja meil on õigus võtta medõde kaasa. Mängime, et sa oled meie medõde.” Ja läksid ostsid šokolaadikarbi, läksime selle juhataja juurde ja siis mind registreeriti nigu selle jalgpallimeeskonna medõeks, siis ma sain Tallinnasse. (Maarika, s1949)

Nõukogude ajal ei olnud Helgi loo järgi lennujaamades nii range kontroll kui tänapäeval. Helgi kirjeldas, kuidas 1970ndatel Moskvast käies jääd Tallinna tagasilennule peaaegu hiljaks. Loo puänt oli aga hoopis see, et lennukis starti oodates selgus, et Helgi istub lennukis, mis stardib Tallinna asemel Vilniusesse:

Tagasi hakkasime tulema, jäime lennukile hiljaks. Mõtlesime, et nüüd oleme küll maha jäänud. Ei olnud midagi. Jõudsime, ootasime veel, siis aeti meid lennukisse. Ja istusime juba lennukis. Aga mina olen siukene, ma hakkasin küsima: “Kas me sõidame ikka Tallinnasse?”. Stjuardess ajas silmad suureks, ütleb: “KUIDAS?! VILNIUSESSE sõidame!”. ISSAND, siis aeti jälle meid lennukist maha, hakkasime

jälle uuesti ootama. Aga õnneks meie lennuk ootas. /.../ Nii et huvitavad seiklused, pärast muidugi oli nalja palju. (Naerab) (Helgi, s1932)

Erakordne lugu oli teisel intervjuul rääkida Maarikal, kes lendas beebiotel ja väikse tütreaga 1979. aastal Riist Tallinnasse kui samal lennukipardal oli kaaperdaja. Piloot andis olukorrast sõjaväele teada ning lahendas olukorra Pärnu sõjaväe lennuväljale maandudes ning kuulutas, et jõuti Rootsi, mille peale kaaperdaja lennukist väljus ning ta vahistati:

Ja tead, meil oli see kaaperdaja oli lennuki peal. See lasi, see tahtis meid õhku lasta, see tahtis Rootsi minna. Seda näitas televiisoris vähe aega tagasi. Need, mis olid need. Meid oli ainult 10 inimest. Ja siis ta läks ja see stuardjess pani ukse kinni. Ja siis ta tulistas seal (ust). Tütar oli mul ka. /.../ Siis vaata Vene aeg oli kui kaaperdati neid lennukeid, taheti Rootsi minna. Ta tahtis Rootsi sõita. /.../ Aga kuidas ta läbi pääses? Asi oli niimoodi, et tal oli niisugune kaasaskantav makk. Ja selle maki sees ta oli võtnud patareid ära ja pannud selle püstoli sinna sisse. (Maarika, s1949)

Lisaks lendamisega seotud reisilugudele tuli välja mitmeid mälestusi bussireisidega seoses. Staažikate bussireisidel osalejatena on Ennul ja Miinal on kogemus bussi katki minemisega. Näiteks 2010. aastal Maroko reisil võttis bussijuht niivõrd kehva kütust, et buss vajab remonti ning reisijad pidid üle poole päeva ootama. Samuti tuli intervjuus välja lugu 2009. aasta reisist Tuneesiasse kui juba esimesel reisipäeval Poolas buss põlema läks. Enn ise kasutab samuti lugu kokku võttes sõna “äpardus”:

Ja siis esimesel päeval Poolas, enne esimest ööd, läks buss põlema. Vastu tulid rekkamehed, need siis tulekustutajatega kustutasid. Edasi sõita ei saanud, tuli üks teine väike buss. Viisid meid lähedale hotelli. Ja siis olime seal hotellis terve öö ja päeva. Ootasime, millal uus buss tuleb. Aga siis oli vaja --Hispaanias, Itaalias läks ainult üks kord nädalas (laev) sinna Tuneesiasse. Nii et siis tuli kiirustada, et sellele laevale jõuda. Siis sõitsime kuidagi 30-40 tundi jutti, terve päeva, terve öö ka. Õnneks jõudsime ilusasti laeva peale. Nii et on igast äpardusi ka olnud. (Enn, s1940)

Ka Hugol on kogemus liiklusega seotud ootamatusest kui 1997. aastal Norras laevale jõudmiseks pidi turismibuss läbima remondis oleva tunneli. Väga oluline on märgata

ka seda, et Hugo rõhutas lisaks põhiloolle seda, mis eespoolgi välja toodud, kuidas turismifirmaga käies oli programm tihe:

Esimene reis Norrasse. /.../ Väga pikad maad ja palju taheti läbi käia ja siis mingi tunneli kaudu pidi jõudma laevale. Ja siis tuli välja, et tunnel on remondis. Ja muud teed ei ole. (Naerab). /.../ Aga siis giid jooksis sinna tunneli teise otsa. No, ma arvan, üks poole kilomeetrine võis olla. Ja leppis kokku remondimeestega, et meid lasti läbi sealt. Ja siis oli vaja heameelt nendele meestele. Mul oli siis viski olemas, saime niimoodi ära tänatud. Jõudsime. (Hugo, s1944)

Kahel informandil on kogemus ka loodusjõududega seotud riskidega. Mairel on mälestus, kuidas 1967. aastal Gruusias Musta mere ääres sõpruskontserditel käies oli mägedes sõitmine suure vihma tõttu ohtlik ning mägedest tagasi jõudes olid nende telgid üleujutatud. Sõit oli niivõrd ohtlik, et Maire mainib, et bussi kuristikku kukkumisest palju puudu ei jäänud. Samas ei rääkinud Maire lugu sugugi negatiivselt, vaid pigem rahulikult ja vahepeal naerdes:

Meid viidi ekskursioonile, Krasnaja Poljana, 2000m üle merepinna, see on selline eestlaste kogukond. Aga need lõunamaa bussijuhid on ju igavesed kihutajad. Hullumaja, mis seal toimub. /.../ Sinna jõudsime ilusasti, aga kui hakkasime tagasi tulema, siis raadiosaatjatega teadvustati, et kohutav paduvihm on all olnud ja et üldse ei tea, kas telkidest midagi järele on jäänud. Ja osa teed on paduvihmaga ära viidud ja need rahnud on kukkunud teele, aga hakake liikuma. Ja siis vaatamata libedusele see ikkagi kihutas ja siis ükskord oli moment, kus käis niisugune piduri krigin. Mõtlesime, et nüüd on lõpp. Aga õnneks ta sai ikka pidurdada. /.../ Ja me ei kukkund kuristikku, muidu ma ei istuks siin su vastas. Aga põhjuseks oli see, et sealt poolt tuli (veo)auto, ja meie tulime siit poolt. Aga veoauto kihutas veel hullemini. /.../ Aga kui me alla jõudsime siis seal oli ainult vesi igal pool, kus meil telgid olid. Aga ühed naabrid olid siis korjanud asju kokku. (Maire, s1945)

Liidial on kogemus üleujutusega kui rongijaamast ei väljunud rongid üleujutuse tõttu Salzburgi. Liidia kirjeldab, kuidas talle rongijaama kassapidaja pahaselt ütles, et ronge Salzburgi üleujutuse tõttu ei sõida, kuid lahendus leiti siiski:

Ja siis vastab see kassapidaja, et “Mis Salzburgi?! Kas te siis ei tea, mis on?”. Ma ütlesin, et “Mis siis on?” – “Üleujutus!”. Ja pani selle kassaluugi tigidalt kinni. /.../ Kert ütleb, et “Kuule, aga sõidame Šveitsi siit”. /.../ Ma ütlesin, et miks mitte, et võiks ju minna siis. /.../ Ja meil on pandud Mozarti-Straussi kontserdipiletid, õieti ära ostetud juba. Esiteks need piletid me kaotame, väga kallid piletid ja meil jääb nägemata. /.../ Ma ütlesin, et tead, Kert, mul ei ole veel elus olnud niisugust olukorda, kus tõesti ei saa, et terve elu on niisugusi “actioneid” olnud ja ALATI on mingi lahendus tulnud. /.../ Lähme tagasi raudteejaama. Ja siis hüüab seesama tütarlaps seal reisibüroos, et tulge siia, teate, ma saladuskatte all ütlen, et teine rong ümberistumistega pidi minema Salzburgi. /.../ Läksin teise kassasse ja sealt siis kassapidaja küsib, et kas te peate sinna Salzburgi jõudma. Ma ütlesin ja. Ütles, et nojah, ma annan, aga et see on riskiga seotud. Ma ütlesin, et ja, me teame kõik. Nii, saime pileti, jõudsime suurepäraselt Salzburgi. (Liidia, s1950)

Tsitaadis on oluline osa Liidia kirjeldusel, kus ta kinnitab elukaaslasele, et nad leiavad olukorrale lahenduse. Panin tähele, et tänu suurele reisimiskogemusele on minu informantide seas suhtumine, et ka äpardustele vaatama saadakse kõigega hakkama. Eelkõige on selline suhtumine informantidel, kes on iseseisvalt reisinud. Turismifirmaga reisisid toetatakse rohkem grupile ja giidile, kuid samas tuleb olla ootamatuste korral kannatlikum, sest reisigrupid on tavaliselt suured.

5.4. Tervis

Ühe reisilugude kategooriana tooksin välja tervise. Mälestustes tulid esile nii vanusega seotud tervisehädad kui ka ootamatud juhtumised reisel. Eranditult kõik informandid mainisid kahetsustundega, et enam tervise tõttu nii palju reise ette võtta ei saa. Mitmed informandid rõhutasid, et valivad maja remontimise või uue mööbli ostmise asemel pigem reisimise. Ka Helgi arvas, et reisida tuleb nooruses kui veel tervis hea on. Samuti rõhutab ta, et reisikogemus on olulisem kui uhke kodu:

Ja nüüd mul oleks ju -- oleks ju (raha) kogunud ja oleks ju võinud minna, aga tervist pole. Nüüd ei ole enam mõtet. Need tuleb nooruses ära kasutada ja IKKA REISIGE. No reisimine annab nii palju inimesele, et see luksuskorterid ja need on tühiasi, aga SEE annab sulle midagi, mida sul on mälestada. (Helgi, s1932)

Ka Mare mainis, et üks põhjusi, miks enam nii palju reisida ei saa, on tervislik seisund. Ühtlasi rääkis Mare loo, kuidas 2005. aastal Sardiinia reisil oli tal ootamatu programmi muudatuse ja seetõttu vales ajal tablettide võtmise tõttu halb olla. Samuti ilmneb tsitaadis reisimise sõltuvus, mille tõin välja informante kirjeldavas osas:

Seal Sardiinial-Korsikal juhtus niiviisi, et -- /.../ Ma pean osasid (tablette) võtma enne sööki. Ja võtan need ära ja siis ta ütleb, et ei, täna hommikul me siin ei söögi. Me sõidame tunnikese ja siis sööme. Siis me sõitsime 3 tundi ja siis mul hakkas juba pea ringi käima tühja kõhu peale, eks ole. /.../ Aga kui tagasi tuled, siis mõtled, et võib-olla järgmine aasta võiks ikka veel minna. (Naerab) (Mare, s1945)

Teadlikuid terviseriske kirjeldasid ka Eda ning Maarika. Nii nagu julges Eda vaatamata terrorismiohule Egiptusesse puhkama minna, tõi Maarika välja, et 2009. aastal Samoa saarele reisis oli abikaasal juba vähk, kuid siiski võeti väljakutse vastu ning reisikäik õnnestus ilma terviseriketeta:

Vaata, abikaasa mul oli vähihaige ju. Juba siis oli kolm aastat juba või nii. Vähe juba kartsin ka nii kaugele minna, aga -- See on täpselt maakera teisel pool. Aga kui ta tahtis minna, siis ma ütlesin, et "Eks me siis lähme". Ma teadsin, et noh, tütar mul on kaasas ja (tütre töökaaslane) Yunis ja. Et kui midagi on, siis aitavad ja. Aga ei, saime ilusasti käidud. Rohud olid kaasas ja. (Maarika, s1949)

Ootamatute tervisemuredega on pidanud silmitsi vaatama nii Maire kui ka Ain. 1998. aastal Ameerikas käies reageeris Maire sääsehammustusele kolme nädalase allergiaga. Veel riskantsemaks muutis olukorra see, et arstid ei osanud Mairele ravi pakkuda:

Issand, ma mõtlen, et aga ma 10 või 15 aastat tagasi Ameerikas sain ju ka surmavalt sääselt plõksu. /.../ Grillisime õhtul ja seal oli nii palju sääski ja siis ükskord tekitas see üks sääsk mul sellise allergia, et ma ei saanud kolm nädalat õuegi minna. Nägu oli niisugune punane ja kaks korda suurem. Aga arstid ei julenud midagi teha, sest Euroopa ja Ameerika ravimid on teistsugused. Nii et iseenesest läks üle. Ei osanud pakkuda, et mis tabletti anda, need ravimid on ju erinevad. Ja siis pärast kui tagasi tulime, siis ajalehtedes kirjutati, et sel aastal suri surmavasse sääsehammustusse Ameerikas 7 inimest. No mul võib-olla ei olnud see tõug just, aga tavaline mitte, sest tavaliselt ma sääsehammustusele nii ei reageeri. (Maire, s1945)

Riskidest rääkides mainisid Ain ja Malle minu informantidest ainsatena, et reisikindlustus on väga oluline. Seda nii vanuse kui ka üleüldiste reisiriskide tõttu, aga ka näiteks pagasi kaotamise korral, mida Mallel ette on tulnud. Kindlustuse mainimine reisiloos oli tingitud ka Aini ootamatust õnnetusest reisikogemuses. Nimelt vigastas Ain enda jalga veel Eestis bussis kui oldi teel Riia lennujaama poole, et sealt lennata Dubaisse. Isegi pärast operatsiooni võttis Ain riski ning läks Mallele vaatamata ortoosis jalale Dubaisse järgi:

A: Dubaiga mul oli veel väga huvitav reis. /.../ Hakkasime -- Rakverest läksime bussi peale. Ja tegime peatuse. Hakkasin sealt taga pingi pealt minema ja astusin sinna trepi auku, mis seal on -- Ja Achilleuse täielik rebend, nii et jalg rippus niimoodi. /.../ Pärnu haigla võttis vastu. /.../ No mina jäin siis haiglasse, nemad sõitsid Riiga edasi. (Ain, s1952)

M: No suure siukse läbirääkimisega. Sest mina seisin nüüd valiku ees, kas sõita Pärnusse või reisile. Aga ta hakkas minuga riidlema, et ei, sina ikka lähed. /.../ No ja siis sõitsimegi ikkagi sinna Dubaisse ära. See oli siis neljapäev, 2. jaanuar. Ja laupäeval oli ta mul kahe kargu ja ratastooliga järel. (Malle, s1953)

Seega tulid tervise temaatikas esile nii teadlikud kui mitteteadlikud riskid. Nii käis üks informantidest oma haige abikaasaga kaugel reisil olenemata tervislikust seisundist. Ka teistele informantidele on reisimine niivõrd tähtis, et isegi ebamugavustele vaatamata võetakse reis ette. Mitteteadlikud riskid reisidel andsid aga hea võimaluse jutustada ootamatusega seotud põnev reisilugu. Vaid üks informandipaar tõi välja reisikindlustuse olulisuse. Eelkõige rõhutasid informandid, et reisiks rohkem kui tervis oleks parem.

* * *

Seega võib minu läbiviidud intervjuude põhjal väita, et turisti lugudes domineerisid pigem ootamatused kui argielulised kogemused. Samas on oluline koht reisilugudes ka argipäevalisel kogemusel, näiteks seoses söömise, majutuse ning liiklusega. Siiski tuuakse ka näiteks söömise puhul välja just erilised elamused, mida iga päev ei koge, näiteks eksootilise toidu proovimine.

Ebaõnne ja ootamatusega seotud lugude domineerimist võib põhjendada informantide sooviga välja tuua huvitavamad ja põnevamad reisilood, et mitte olla kuulajale tüütu. Oluline on siinkohal see, et kõik minu informantide jutustatud reisilood lõppesid hästi. Kuigi nii Nõukogude kui ka 1990. ja 2000. aastate reisidel on ette tulnud ebameeldivusi ja ootamatusi, näiteks seoses Nõukogude kodanike halva maine või 1990.–2000. aastate reisikogemused transpordi ja tervisega, siis jutustades mõtestavad turistid oma kogemuse ümber, vormides neist humoorikad lood, mida teistele edasi rääkida.

Samuti tulid nii nõukogude reisilugudes kui transpordi ning tervisega seotud reisilugudes välja erinevad riski tasandid. Nõukogude-aegses reisimises tuli rohkem riske võtta sellepärast, et mitmed tänapäeval endastmõistetavad asjad (näiteks reisile piisava või enama koguse raha kaasa võtmine) olid Nõukogude ajal reglementeeritud ja piiratud. 1990. ja 2000. aastate turismis kindlustavad reisi rahuliku kulgemise pakettreisid ja giidid, kuid teisalt esinevad ohud, mida varem ei olnud nagu näiteks terrorism, aga ka terviseriskid, mis on seotud informantide vanusega.

Kokkuvõte

Käesoleva magistr töö raames uurisin reisikogemust reisimisviiside ja reisilugude kaudu. Viisin läbi biograafilis-temaatilised intervjuud 1940.–1950. aastatel sündinutega, et võrrelda informantide reisimispraktikaid lapsepõlvest kuni tänapäevani. Analüüsisin kuidas on reisimine muutunud ning millised on minu informantide puhkusereisi kogemused väljapoole Eestit. Samuti arvestasin sinna alla Nõukogude reisimise puhul Nõukogu Liidu vabariike. Reisilugude puhul tõin välja, millised on tähtsamad reisimälestuste teemad ning kas need on pigem seotud ootamatuste või argielulise kogemusega.

Nõukogude Liidu reisimises alates 1960ndatest eristusid selgelt organiseeritud ja organiseerimata turism. Nii organiseeritud kui organiseerimata reisimise puhul oli reisile pääsemiseks oluline eelkõige oluline amet, aga ka tutvused ning hobid. Ühtlasi sõltus reisile pääsemine sihtkohtadest. Näiteks olid reisisihtkohtadena hinnatumad kapitalistlikud riigid. Nõukogude organiseeritud reisid olid üldjuhul ekskursioonid ning valitses range kontroll reisijate üle. Nõukogude Liidu siseste ekskursioonide eesmärgiks oli kodanikke harida ning näidata Nõukogude Liidu võimsust. Minu informandid omavad ka kogemust Nõukogude ajale omase turismirongiga, mille puhul veedeti enamus reisist rongis sõites ning käidi ekskursioonidel. Nõukogude Liidust välja saamine ei olnud kõikidele minu informantidele võimalik. Välismaale reisijatele oli Nõukogude võim seadnud veel rangema kontrolli kui Nõukogude piires reisijatele. Eelkõige mäletasid minu informandid tunnet välismaale pääsemisest. Informandid nautisid reisimise puhul vaheldust argipäevast, kuid siiski olid Nõukogude-aegsed reisimälestused valdavalt seotud nii Nõukogude propaganda kui ka reisikorraldusega.

“Metsiku turismi” puhul esines minu informantide seas nii matkamise ning hääletamise kogemust. Kuna Nõukogude võim jagas tuusikuid individuaalselt, mitte peredele, oli “metsik” turism ainus võimalus peredele reisimiseks ning nii tuli esile ka autoga perereiside mälestused. Nii mindi kaasa näiteks Musta Mere äärde kogu perega isegi kui ainult pereisal oli sanatooriumituusik. Organiseerimata turismi puhul pidasid

minu informandid oluliseks just võimalust ise valida sihtkoha, reisimisviisi, reisi tegevuste ja reisikaaslaste suhtes.

1990ndatel ja 2000ndatel on minu informandid põhiliselt olnud kultuureisijad, mistõttu on neile reisirajal oluline just sihtkoha kultuur. Kultuureiside erinevus on selles, kas reisirajatakse turismifirmaga või iseseisvalt. Turismifirmaga käies tähtsustavad informandid just giidi rolli. Giidil on oluline osa nii info edastamisel, aga ka turvatunde tekitamisel, seda just keele tõttu. Turismifirma kaudu organiseeritud reisirajadest on minu informantidel kogemust nii bussireisirajadel kui kruisireisirajadel. Kruisireisirajad on ühtlasi ühiseks reisimisviisiks nii Nõukogude turismis kui ka 1990ndate ja 2000ndate reisirajamises. Siiski leidub ka informante, kelle jaoks on turismigrupiga reisirajamine liiga tempokas ning eesmärk on ka sihtkoha miljööd nautida, mistõttu organiseeritakse reisirajad ise.

Kõik informandid mainisid intervjuudes reisikaaslase olulisust. Väga oluliseks on minu informantide jaoks saanud alates 1991. aastast just perereisid. Kuna kolmel informantil elavad lapsed välismaal, külastavad informandid lapsi regulaarselt. Selliste reisirajade eesmärgiks ongi just lähedastega koosolemine ning sihtkoha kultuuriga tutvumisel on väike osa. Seetõttu on mitmed intervjuueeritavad reisirajadele lapselapsi kaasa võtnud. Ühtlasi on informantide tütreid korraldanud reisirajad mujale riikidesse, kuid ka sel puhul on sihtkohast olulisem nautida ühiseid hetki ning seeläbi luua ühiseid mälestusi.

Lisaks kruisireisirajadele on ühiseks reisimisviisiks Nõukogude ajal ning alates Eesti taasiseseisvumisest 1991. aastal festivalireisirajad. Mitmete minu informantide jaoks on reisirajamine võimalikuks saanud tänu hobile. Informandid tegelevad kas ansambelis laulmisega, rahvatantsuga või rahvatantsu klaveril saatmisega ning on Eestit esindatud kõikjal üle maailma. Ühtlasi on mitu minu informantide käinud erinevatel spordiüritustel Nõukogude Liidu vabariikides, mis on sarnaselt festivalireisirajadega seotud Eesti esindamisega. Nii spordiüritustel kui festivalireisirajadel on võimalik sihtkohaga tutvuda ning programmi tiheduse tõttu tõid informandid välja festivalide väsitavuse. Samas annab teistsugune reisirajamise eesmärk reisirajamisele hoopis uue tähenduse ning informandid peavad sellist kogemust väga oluliseks.

Reisimuljete peatükis analüüsisin, millised olid turistilugude põhiteemad. Põhilisteks reisilugudeks kujunesid ootamatusega seotud lood. Samas tulid reisilugudes esile argipäevalised kogemused, näiteks seoses söömise, majutuse ning liiklusega. Ebaõnnega seotud lugude domineerimist võib põhjendada informantide sooviga tuua välja põnevamad reisiseigad, et mitte kuulajale tüütu olla. Samuti märkas teises intervjuufaasis, et paljud informandid kordasid mõnda reisilugu, mis võib viidata reisilugude repertuaarile. Ühtlasi oli oluline, et teises intervjuufaasis olid informandid minuga avatumad ning julgesid rääkida lugusid, mis olid seotud näiteks piinlikustundega. Kuigi reisidel on tulnud ette ka ebameeldivusi näiteks transpordi ja tervise ning Nõukogude-aegse reisi korraldusliku poolega, siis jutustades kujunesid juhtumistest lõbusad hästi lõppevad lood, andes jutustajale võimaluse kogemus ümber mõtestada.

Samuti tulid nii nõukogude reisilugudes kui transpordi ning tervise seotud reisilugudes välja erinevad riski tasandid. Nõukogude-aegses reisimises tuli rohkem riske võtta sellepärast, et mitmed tänapäeval endastmõistetavad asjad (näiteks reisile piisava või enama koguse raha kaasa võtmine) olid Nõukogude ajal reglementeeritud ja piiratud. 1990.–2000. aastate turismis kindlustavad reisi rahuliku kulgemise pakettreisid ja giidid, kuid teisalt esinevad ohud, mida varem ei olnud nagu näiteks terrorism, aga ka terviseriskid, mis on seotud informantide vanusega. Minu informandid näevad reisimist nii elustiilina kui investeeringuna iseendasse. Puhkus on informantidele eelkõige vahelduseks igapäevast ning võimalus õppida midagi uut. Samuti peetakse reisimise puhul oluliseks suhtlemist reisikaaslastega ja kohalikega.

Edasiste uurimisvõimalustena näeksin reisilugude jutustamiseviisi analüüsimist, aga ka ühe konkreetse reisimisviisi, näiteks bussireiside või kuriiside, eripärade uurimist. Ühtlasi võiks edasi uurida ka Nõukogude turismi, sest oma töös keskendusin reisimisviisidele 1960ndatest kuni 1991. aastani. Samuti näen ühe võimalusena Kerly Espenbergi koostatud raamatu “Otsides Spunki: Tartu Ülikooli töötajate mälestusi reisimisest Nõukogude Liidu ajal” eeskujul välja anda reisimälestuste raamat.

Lõpetuseks sooviksin tänada oma lähedasi toetuse eest ning juhendajaid Ester Bardonet ja Ene Kõresaart nõuannete eest. Erilised tänusoovid kõikidele minu intervjuueeritavatele, kes olid nõus minuga oma reisilugusid jagama.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Empiirilised allikad

Anu, snd 1947, intervjuu 04.09.2015, 04.08.2016 Rakvere

Eda, snd 1950, intervjuu 31.08.2015 Rakvere

Enn, snd 1940 ja Miina, snd 1942 intervjuu 16.10.2015, 22.06.2016 Rakvere

Helgi, snd 1932, intervjuu 24.09.2015 Rakvere

Hugo, snd 1944, intervjuu 23.09.2015, 08.09.2016 Rakvere

Liidia, snd 1950, intervjuu 02.09.2015, 14.09.2016 Rakvere

Maarika, snd 1949, 10.10.2015, 01.07.2016 Rakvere

Maire, snd 1945, intervjuu 29.08.2015, 01.09.2015, 18.06.2016 Rakvere

Malle, snd 1953; Ain, snd 1952, intervjuu 24.10.2015, 16.07.2016 Haljala

Mare, snd 1945, intervjuu 17.10.2015, 17.07.2016 Rakvere

Hanna Muldma 2015-2017. Välitööpäevik. Käsikiri autori valduses.

Kasutatud kirjandus ja allikad

Bardone, Ester 2013. My Farm is My Stage: A Performance Perspective on Rural Tourism and Hospitality Services in Estonia. Doktoritöö. Juhendajad Art Leete; Peeter Torop. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Kultuuriteaduste ja kunstide instituut, Etnoloogia osakond.

Bendix, Regina 2002. Capitalizing on memories past, present, and future: Observations on the intertwining of tourism and narration. – *Anthropological Theory* 2 (4): lk 469-487.

Bruner, Edward M. 2005. Introduction. – *Culture on Tour: Ethnographies of Travel*. Chicago; London: University of Chicago Press, lk 1- 29.

Cetin, Gurel, **Bilgihan**, Anil 2016. Components of cultural tourists' experiences in destinations, *Current Issues in Tourism* 19 (2), lk 137-154.

Cohen, Erik 1979. A Phenomenology of Tourist Experiences. – *Sociology* 13 (2), lk 179-201.

Cohen, Erik 2004 (1974). Who is a tourist? A conceptual Clarification. – *Contemporary tourism: Diversity and Change*. Cohen, Erik. Amsterdam: Elsevier.

Desforges, Luke 2000. Travelling the World: Identity and Travel Biography. – *Annals of Tourism Research* 27 (4), lk 929-45.

Drakos, Konstantinos; **Kutan**, Ali M. 2003. Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries. – *The Journal of Conflict Resolution* 47 (5), lk 621-641.

Edensor, Tim 2007. Mundane mobilities, performances and spaces of tourism. – *Social & Cultural Geography* 8 (2), lk 199-215.

Elsrud, Torun 2001. Risk Creation in Traveling: Backpacker Adventure Narration. – *Annals of Tourism Research* 28 (3), lk 597-617.

Espenberg, Kerly 2016. Vahel pole väljapääsu, on vaid sissepääs. – *Otsides Spunki: Tartu Ülikooli töötajate mälestusi reisimisest Nõukogude Liidu ajal*. Espenberg, Kerly (koost). Greif OÜ, lk 7-8.

Gillham, Bill 2005. *Research Interviewing: The range of techniques*. Maidenhead: Open University Press.

Gorsuch, Anne E. 2006. Time Travelers: Soviet Tourism to Eastern Europe. – *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*, Gorsuch, Anne E. and Koenker, Diane (toim). Ithaca: Cornell University Press, lk 205-226.

Gorsuch, Anne E. 2010. From Iron Curtain to Silver Screen: Imagining the West in the Khrushchec Era. – *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*, Peteri, György (toim). University of Pittsburgh Press, lk 153- 171.

Gorsuch, Anne E. 2011. *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad After Stalin*. Oxford University Press.

Gorsuch, Anne E.; **Koenker**, Diane P. 2006. Introduction. – *Turizm: the Russian and East European tourist under capitalism and socialism 2006*. Gorsuch, Anne E.; D. Koenker, Diane (toim). Ithaca: Cornell University Press, lk 1-14.

Graburn, Nelson 1989 [1977]. Tourism: The Sacred Journey. – *Hosts and Guests. Anthropology of Tourism*. Smith, Valene L (toim). Philadelphia, Pennsylvania; University of Pennsylvania Press, lk 21-36.

Gross, Toomas 2011. Divided over Tourism: Zapotec Responses to Mexico's 'Magical Villages Program'. – *Anthropological Notebooks: Slovene Anthropological Society*, 17 (3), lk 51–71.

Hall, Derek R. 1991 Tourism opportunities in Eastern Europe and the Soviet Union. – *Tourism and Economic Development in Eastern Europe and the Soviet Union*. Hall, Derek R. (toim). London, lk 29- 48.

Hom Cary, Stephanie 2004. The Tourist Moment. – *Annals of Tourism Research* 31 (1), lk 61–77.

Hämäläinen, Mariliis 2011. Autostopiga mööda ilma- nii viidi turism massidesse. – Maaleht. (<http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/elu/autostopiga-mooda-ilma-nii-viidi-turism-massidesse?id=46262939> – 30. aprill 2017)

Jaago, Tiiu 2001. Perepärimus ajaloo peegeldajana. – *Pärimuslik ajalugu*. Jaago, Tiiu (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 264-280.

Jaagus, Inga 2010. Puhkus kui kultuurinähtus: individuaalsete puhkusetõlgenduste analüüs. Magistritöö. Juhendaja Ester Bardone. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Filosoofia ja semiootika instituut, Semiootika osakond.

Jõesalu, Kirsti; Ruusmann, Reet 2008. Sotsiaalsed võrgustikud: tööelu ja defitsiidimajandus. – *Eesti Rahvakultuur*. Viires, Ants; Vunder, Ellen (toim). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 549-553.

Järs, Anu 2007. Küsimuskava nr 224 “Turism Nõukogude ajal I” (<http://vvv.erm.ee/et/Osale/Kaastoo/Kysimuslehed/Turism-noukogude-ajal-I> – 13. mai 2017).

Järs, Anu 2009. Suvituseelu ja rannakultuur nõukogude ajal. – Reis [nõukogude] läände. *Kuurortlinn Pärnu 1949-1988*. Pärnu: Pärnu Linnavalitsus, lk 109-119.

Järv, Risto 2010. Fairy Tales and Tourist Trips. – *Fabula* 51 (3–4), lk 281–294.

Kaaristo, Maarja 2014. The value of silence: mediating aural environments in Estonian rural tourism. – *Journal of Tourism and Cultural Change*, 12 (3), lk 1–13.

Kaaristo, Maarja; Järv, Risto 2012. Our clock moves at a different pace: the timescapes of identity in Estonian rural tourism. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 51, lk 109–132.

Kirss, Tiina 2004. Three generations of Estonian women: selves, lives, texts. – *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Ed by Tiina Kirss, Ene Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu: Tartu University Press, lk

112-141.

Kohler-Riessman, Catherine 2008. Thematic Analysis – *Narrative methods for the human sciences*. Los Angeles: Sage.

Koenker, Diane P. 2009. Whose Right to Rest? Contesting the Family Vacation in the Postwar Soviet Union. – *Comparative Studies in Society and History* 51 (2), lk 401-425.

Koppel, Helleka 2014. Kodus ja võõrsil ning vahepeal – Eesti seljakotirändurid Austraalias. Magistritöö. Juhendajad: Art Leete, Maarja Kaaristo. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Kultuuriteaduste ja kunstide instituut, Etnoloogia osakond.

Kõresaar, Ene 2003a. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. – Pärimus ja tõlgendus. Jaago, Tiiu (koost). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Kõresaar, Ene 2003b. Mälu, aeg, kogemus ja eluloouurija pilk. - *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Kõresaar, Ene; Anepaio, Terje (toim). *Studia Ethnologica Tartuensia* 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7-32.

Kõresaar, Ene 2003c. Hea elu normatiivsus. Nõukogudeaegse defitsiidikogemuse kujutamisest elulugudes. – *Mälu kui kultuuritegur. Etnoloogilisi perspektiive*. Ene Kõresaar, Terje Anepaio (toim). *Studia ethnologica Tartuensia* 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 150–178.

Kõresaar, Ene 2005a. Elulugu. – *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Toim Tiiu Jaago. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. (<http://argikultuur.e-uni.ee> – 15. aprill 2017)

Kõresaar, Ene 2005b. Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes. *Eesti Rahva Muuseumi Sari* 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Laineste, Liisi 2008. Post-socialist jokes in Estonia: continuity and change. Doktoritöö. Juhendajad Arvo Krikmann ja Ülo Valk, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Kultuuriteaduste ja kunstide instituut, Eesti ja võrdleva

rahvaluule õppetool.

Larsen, Jonas 2008. De-exoticizing Tourist Travel: Everyday Life and Sociality on the Move. – *Leisure Studies* 27 (1), lk 21-34.

Lee, Tae-Hee; Crompton, John 1992. Measuring novelty seeking in tourism. – *Annals of Tourism Research* 19, lk 732–751.

Liiv, Kristel 2012. Antropoloogiline vaade Petrone Printi reisiraamatute sarjale "Minu Maroko", "Minu Nepal" ja "Minu Argentina". Magistritöö. Juhendaja Ester Bardone. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Kultuuriteaduste ja kunstide instituut.

Löfgren, Orvar 1999. *On Holiday: A History of Vacationing*. Berkeley: University of California Press.

Löfgren, Orvar 2008. The Secret Lives of Tourists: Delays, Disappointments and Daydreams. – *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 8 (1), lk 85-101.

Löfgren, Orvar 2012. European Tourism.- *A Companion to the Anthropology of Europe*. Kockel, Ullrich; Nic Craith, Máiréad; Jonas Frykman, Jonas (toim). Blackwell Publishing Ltd, lk 339-354.

MacCannell, Dean 1973. Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. – *American Journal of Sociology* 79 (3), lk 589–603.

MacCannell, Dean 1976. *The Tourist: A New Theory of the leisure class*. New York: Schocken.

McCabe, Scott 2005. Who is a tourist? A Critical Review. – *Tourist studies* 5 (1), lk 85–106.

Moscardo, Gianna 2005. The Shaping of Tourist Experience: The Importance of Stories and Themes. – *The Tourism and Leisure Experience: Consumer and Managerial Perspectives*. Bristol: Channel View, lk 43- 58.

Noack, Christian 2006. Coping with the Tourist: Planned and “Wild” Mass Tourism on the Soviet Black Sea Coast. – *Turizm: the Russian and East European tourist*

under capitalism and socialism. Gorsuch, Anne E; Koenker, Diane (toim). Ithaca: Cornell University Press, lk 281- 304.

Nugin, Raili; Jõesalu, Kirsti 2016. Narrating Surroundings and Suppression: The Role of School in Soviet Childhood Memories. – *European Education* 48 (3), lk 203–219.

Olev, Kirsika 2013. Guided Tours in a Storied City: Exploring the Storyscapes of Tallinn. Magistritöö. Juhendajad Carlo A. Cubero, Maarja Kaaristo. Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut.

Qualls, Karl D. 2006. Where Each Stone is History: Travel Guides in Sevastopol after World War II. – *Turizm: the Russian and East European tourist under capitalism and socialism*. Gorsuch, Anne E; Koenker, Diane (toim). Ithaca: Cornell University Press, lk 163-185.

Quan, Shuai ja Wang, Ning 2004. Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. – *Tourism Management* 25, lk 297–305.

Rattus, Kristel 2007. Which heritage? Which landscape? Defining authenticity of cultural heritage in Karula national park. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 1, lk 131–143.

Reinvelt, Riina 2002. *Ingeri elud ja lood: kultuurianalüütiline eluloouurimus*. Tartu: Tartu Ülikool.

Reisinger, Yvette 2009. *International tourism: cultures and behavior*. Amsterdam: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Ruusmann, Reet 2006. Defitsiit kui osa nõukogudeaegsest argielust Eesti NSV-s. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLIX*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 125-156.

Ryan, Chris 2010. Ways of Conceptualizing the Tourist Experience: A Review of Literature. – *Tourism Recreation Research* 35 (1), lk 37-46.

Shaw, Denis J. B. 1991. Soviet Union. – *Tourism and Economic Development in Eastern Europe and the Soviet Union*. Hall, Derek R. (toim). London: Belhaven, lk 119- 141.

Simms, Gretchen 2007. The 1959 American national exhibition in Moscow and the Soviet artistic reaction to the abstract art. Dissertation, Universität Wien.

Smith, Melanie K. 2003. *Issues in Cultural Tourism Studies*. London, New York: Routledge.

Smith, Valene 1989 [1977]. Introduction. - *The Hosts and Guests. Anthropology of Tourism*. Smith, Valene (toim). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Tinkler, Penny 2013. *Using Photographs in Social and Historical Research*. Los Angeles: Sage.

Uriely, Natan 2005. The tourist experience: Conceptual Developments. – *Annals of Tourism Research* 32, 199–216.

Urry, John 2002 [1990]. *The Tourist Gaze*. London: Sage.

Urry, John 1995. *Consuming places*. London: Routledge.

Van, D. A. G. 1980. Sightseers: The tourist as theorist. *Diacritics* 10, lk 2–14.

Volo, Serena 2009. Conceptualizing Experience: A Tourist Based Approach. – *Journal of Hospitality Marketing & Management* 18 (2-3), lk 111-126.

Võsu, Ester; **Rattus**, Kristel; **Jääts**, Liisi 2013. Creative Commodification of Rural Life from a Performance Perspective: A Study of Two South-East Estonian Farm Tourism Enterprises. *Journal of Baltic Studies* 44 (2), lk 205–227.

Välisministeeriumi koduleht. – (<http://www.vm.ee/et/riigid/egiptus> – 08. märts 2015, 18. märts 2017)

Väljataga, Märt 2011. Narratiiv. – *Humanitaarteaduste metodoloogia*. Tamm, Marek (koost). Tallinn. TLÜ Kirjastus, lk 241-262.

Wang, Ning 1999. Rethinking authenticity in tourism experience. – *Annals of Tourism Research* 26 (2), lk 349 – 370.

White, Naomi Rosh; **White,** Peter B. 2004. Travel as transition: Identity and place. *Annals of Tourism Research* 31(1), lk 200-218.

Wickens, Eugenia. 2002. The sacred and the profane: A tourist typology. – *Annals of Tourism Research* 29, lk 834–851.

Üldajalugu...1994 = Üldajalugu (1938-1991): õpik XII klassile. Jaanson, Kaido (koost). Tallinn: Koolibri.

Summary

Travel experience from the biographical perspective during the Soviet time and 1990s and 2000s.

The aim of my thesis is to analyse travel experience from the biographical perspective during the Soviet time and 1990s and 2000s. One of the main questions is how has travelling changed, how has the attitude towards travelling changed and why are people travelling. Another purpose was to find out which themes/subjects emerge from the tourist stories and if the tourist stories are about unexpected or everyday experiences.

My fieldwork consists of two stages. I interviewed 12 informants - three males and eight females. One of my informants has been born in 1932, other informants have been born in the 1940s and 1950s. It was important that the informants have a wide travel experience and have travelled during the Soviet time and also in the 1990s and 2000s. I focused on vacation tourism outside Estonia, including 15 Soviet Union Republics. The first fieldwork stage was from August to December 2015. I made 10 interviews, two of which were pair-interviews. The second stage was from June to September 2016 and I made 8 interviews. All the interviews were based on a semi-structured questionnaire. I interviewed my informants at their homes. Additionally to the questions and conversation, I used photos, souvenirs and time-lines during the interviews. The purpose of the time-lines was to map as many trips as possible with the informant. Time-lines, photos and souvenirs encourage dialogue and generate useful data.

In the theoretical framework of the thesis I focused on different aspects of tourism and described the method which I used to analyse the data. On one hand, tourism connotes a change from routine, something different, an experience not commonly present in the daily life. (Graburn 1989: 36; Cohen 2004: 22) Therefore, risks and challenges are perceived by tourists as a part of their (fun and exciting) experience. Tourist experience also contains challenge with traffic, shopping, noise, security, local food etc. (Cetin, Bilgihan 2016: 147, Ryan 2010: 40- 41, Urry 1995: 188). On the other hand tourism contains many situations that are not eventful, but everyday practices

and routines like shopping, eating, tiredness and sleepiness. (Löfgren 2008: 89-91, Edensor 2007: 211-212). In the empirical chapters I used thematical analyse. That means it was important to understand what was said in the interviews, not how or to whom. The important aspect was to see the basic content of the travelling memories.

The Soviet tourism was controlled by the government. Tourism was divided into organized and non-organized travelling in the Soviet Union. One could mostly travel via local trade union or via organizations of leisure-time activities. Soviet organized travel typically consisted of excursions and cultural evenings with singing and dancing. The Soviet Union promoted tourism in order to show the “beauty and power” of Soviet Union, to educate and bring the Soviet citizens together. All of my informants have been to Moscow several times and to the “All-union Agricultural Exhibition”. It was also very common to travel with a tourismtrain, where tourists spent most of the time on train and had stops and excursions in different Soviet Union cities.

Soviet citizens were allowed to travel abroad from the 1955. In order to do that Soviet citizens needed to fill out forms about their personal life, work place, family etc. Only citizens who were loyal to the Soviet Union were allowed to travel. Not all of my informants were able to travel abroad. During the travel, the Soviet citizens were under surveillance by the Soviet trip leader and secret representatives of the KGB (the main security agency for the Soviet Union). The informants who were able to travel abroad during the Soviet time, especially remember the negative feelings about filling out the forms, being observed, but also the emotion of getting away from the Soviet Union. The capitalist’ countries were more valuable, so there was a lot of envy among those who could not travel abroad.

In non-organized tourism my informants had experience with hiking, hitchhiking and car trips. As Soviet Union did not favour family trips, the non-organized tourism was the only way to travel with family. Some informants also combined the non-organized and organized tourism. For example some vouchers were only for the accommodation and tourists needed to lend a car and travel non-organized in order to get to the destination.

During the 1990s and 2000s my informants have mostly been cultural tourists. The purpose of travelling is usually to get to know the local culture. The difference is whether one travels with travel agency or on their own. Most of my informants prefer to travel with the travel agency and therefore with a guide and a strict schedule. Guide plays an important role by giving information, but also by protecting the travellers from conflicts and helping out with the local language. Some of my informants prefer to travel on the bustrips and other enjoy cruises because of the luxury and a different way of travel. The ones, who do not enjoy travelling with a group, organize their trips themselves. Travelling without the group lets them to choose the travelprogram themselves and enjoy country's atmosphere without hurrying.

Another important aspect of travelling, especially during the 1990s and 2000s, is socializing. As three of my informants' children live abroad, the travels to visit the daughter or son are regular. The purpose of those trips is not sightseeing, but to be with the family. Informants' daughters also organize family trips in order to enjoy eachothers' company. One informant also noted that it is important to create new valuable memories in order to stay in touch.

Common tourism types in the Soviet tourism and 1990s and 2000s tourism are cruises and festival trips. Some of my informants are interested in folkdance, singing or playing piano and it has given an opportunity to perform abroad and show Estonian culture. Some informants also have experience with presenting Estonia in sportfestivals. Both festival types are tiring, but also rewarding.

The centerpiece of chapter five is travel stories. I came to the conclusion that the tourist stories are more about the unexpected events, for example embarassement abroad, health risks and (mis)fortune with transport. As the Soviet tourism had surveillance and there were strict rules when travelling, the Soviet tourism stories consisted more risks than travelling in the 1990s and 2000s. The 1990s and 2000s travelling is more safe due to travelling with travel agency and a guide, but on the other hand there is danger regarding terrorism.

Even if the informants told something about the everyday practices, it was still connected with something special, for example trying exotic food. I claim that the

reason behind choosing more exciting stories to tell might be that tourists' wish not to be annoying. It occurred that stories usually have a positive ending and informants mostly told the stories laughing and enjoying themselves. Therefore I claim that telling stories restores competence and power and a well-crafted story can transform a bad experience into a narrative success.

Lisad

Lisa 1: Küsimustikud

Küsimustik 1

1. Milline on esimene mälestus reisimisest?
2. Jutustage oma elust reisijana/ turistina
3. Võrrelge oma reise/end reisijana erinevatel eluetappidel?
4. Kas ja mis on muutunud teie reisikogemustes? Kuidas on reisimine muutunud võrreldes Nõukogude ajaga?
5. Mis on Teile reisimise juures oluline, kas näiteks vaatamisväärsused või kohalik elu, puhkamine (jne)?
6. Mille põhjal Te reisid valite?
7. Kas reisiseltskond on oluline?
8. Kas teil on välja kujunenud reisitraditsioonid?
9. Kui oluline on reisimine? Mida see juurde annab? On reisimine teid muutnud? (Võib-olla isegi mõni kindel reis, mis on muutnud isiksust, elustiili, harjumusi jne?)

Küsimustik 2

1. Milline on teie elukäik?
2. Kui oluline oli poodlemine Nõukogude reisidel? Kas käisite ka kaubanduslikel reisidel?
3. Kas olete valinud reisi sihtkoha sõprade-tuttavate juttude või soovitude põhjal?
4. Mida tähendab reis või reisimine?

Lisa 2: Ajateljed

Informant: Enn, s1940

Nõukogude aeg	
1964	Läti (Jurmala, Sigulda, Riia), Uhtna kolhoosiga
1966	Bulgaaria ja Rumeenia, komsomoliga
1970	Gruusia, lennukiga, ekskursioonid, Uhtna kolhoosiga
1971	Moskva, sõpradega “metsikult”
1978	Moskva, sõpradega “metsikult”
1979	Taga-Kaukaasia, turismirongiga
1980	Sotši; 3 nädalat, lennukiga; teise paariga “metsikult”
1981	Moskva, “metsikult” kolhoositöötaja kaudu
1982	Sevastopol, Lesseliide, Virulase kaudu, abikaasaga
1983suvi	Jalta, Virulase kaudu, abikaasaga
1983sügis	Kesk-Aasia, turismirongiga, kolhoosi kaudu
1985	Armeenia, mälumänguritega
1987	Volga kruis, mälumängu preemia
1988	Severodvinsk, 10 päeva, “metsikult”
Eesti Vabariik	
1996	Rootsi: Stockholm; abikaasaga
1997	Itaalia, 2 nädalat, bussireis; abikaasaga
1998	Põhja-Norra, bussireis; abikaasaga
2002	Euroopa reis: 14 riiki, bussireis; abikaasaga
2004	London, Pariis, Amsterdam, Brüssel, Luksemburg; abikaasaga
2005	Lõuna-Norra, bussireis; abikaasaga
2007	Horvaatia–Sloveenia- Bosnia-Hertsogoviina – Itaalia, bussireis, abikaasaga
2008	Egiptus, lennukireis; abikaasaga
2009	Tuneesia, Malta, Sitsiilia, bussireis; abikaasaga
2010suvi	Ahvenamaa; abikaasaga
2010sügis	Hispaania, Portugal, Maroko, Gibraltar, Andorra; abikaasaga

2011	—	Kreeka, 2 nädalat; abikaasaga
2012	—	Türgi, 3 nädalat; abikaasaga
2013	—	Saksamaa Hansalinnad, Taani; abikaasaga
2015	—	Gotland; abikaasaga
2016	—	Dubai; abikaasaga

Nõukogude aeg	
1961	Riia, isaga, bussireis
1963	Moskva, VDNH, isaga, bussireis
1967	Musta Mere ääres, Tallinna Noorusekooriga esinimine
1968	Leedu üliõpilaslaulupidu
1969	Kaukaasia, Otepää Haridustöötajate Kooli kaudu, kvartetiga
1970	Tšehhi, Valga komsomolikomitee organiseeritud reis rongiga
1976-77	Karpaadid Õpetajateharidusühinguga, bussireis
1978	Trakai ja Palanga, perereis lastega, tuusik pere ametiühinguga
1980	Armeenia, Õpetajate arenguühingu grupp
1980-90	Moskva, Rakvere pedagoogika üliõpilastega 3x
1982/83	Gruusia, kvartetiga esinemas Vinni Sovhoosi kaudu
1986mai	Siber, Teedevalituse ansamblikonkursi võitjad, ansambliga
1987	Valgevene, sõjaväes õpepöega vaatamas, autoreis telkimisega
Eesti Vabariik	
1991juuni	Taani folkloorifestival
1992suvi	Norra folkloorifestival
1992	Soome
1993	Norras tütre pulm; Prantsusmaa folkloorifestival ja Torino folkloorifestival, bussireis
1993	Rootsi festival, Sigtuna, ansambliga
1999	Ameerika, õel külas, pojaga
2001-2002	Norra, 1 aasta tütre juures
2005	Portugal, tütreaga
2006	Iirimaa, tütreaga
2007/8	Hispaania, Madridi tütre ja pojaga
2009	Šotimaa, tütre ja tema abikaasaga
2015	Portugal, tütre perega, palverännak
2016	Horvaatia, tütre perega, autoreis

Nõukogude aeg	
1970ndad	Leedu, Läti, Moldaavia; tantsujuhtide rühma kaudu
1973/74	Karjala + Venemaa
1980	Moskva Olümpiamängudel
1981nov	Sri Lanka, kultuurifestival
1982	Portugal, kultuurifestival
1985	Tšehhoslovakkia
1987	Iraak, kultuurifestival
1990	Norra, kultuurifestival
Eesti Vabariik	
1991	Taani, kultuurifestival
1990-91	Soome, rahvatantsurühma juhina
1992	Soome, rahvatantsurühma juhina
1994	Šveits
1996	Prantsusmaa-Saksamaa kunstiklassiga
1996	Itaalia, Torino festival, rahvatantsurühma juhina
1997	Jaapan
1999	Pariis; kunstiklassi õpilastega
1999	Taani; klassiga
2000	Poola; klassiga
2001	Holland
2008juuli	Ungari, rahvatantsurühma juhina
2008august	Rootsi: Sigtuna, kultuurifestival, rahvatantsurühma juhina
2012	Soome-Eesti tantsupidu, rahvatantsurühma juhina

Nõukogude aeg	
1956	Riia, kolhoosi kaudu, vanematega
1963/64/65	Matkajate kokkutulekud ja autostop, koolikaaslastega
1965	Kamtšatka matk, metsik
1965	Karpaadid, suusamatk, koolikaaslastega, "metsik"
1966	Kesk-Aasia, Arkai, metsik, matk
1977/78	Moskva/ Peterburi tööreisid
1978	Ungari ja Jugoslaavia, I korda NSVL-st välja
1979	Karpaadid; turismiringiga
1988	Baikali, töö kaudu
1984- 1990	Moskva tööreisid
1988-1990	Soome, Saksamaa, Rootsi/Norra/Hollandi tööreisid
Eesti Vabariik	
1996	Inglismaa, Šotimaa, abikaasaga
1996	Pariis, abikaasaga
1997	Norra, abikaasaga
1998	Kreeka: Kreetaa saar, abikaasaga
1999	Hispaania, abikaasaga
2001	Hannover, tööreis
2005	Madeira, abikaasa ja teise abielupaariga
2006	Egiptus, abikaasaga
2007	Mallorca, abikaasaga
2010	Küpros, turismifirmaga, abikaasaga
2011	Itaalia, abikaasaga
2012	Kreeka, abikaasaga
2015	Põhja-Poola; turismifirmaga, bussireis, abikaasaga

Nõukogude aeg	
1961-1969	Moskva, Taškent, Ukraina, Moldaavia, Krimm, Sevastopol, eraldi reisirid isaga
1969	St. Peterburg
1970-74	Reisirid kursusekaaslastega: Donetsk, Kuuban, Moldaavia,
1974-1983	Kaukaasia ansambliga esinemised; perega sanatooriumis Kaukaasias ja Krimmis
1977	Bulgaaria, I välisreis, ametiühinguga
1979	Elbruse jalamil, ema-lapse tuusik, pojaga
1979	Siber, Novosibirsk, pedagoogika õpilastega Rahvaste Sõpruse festivalil
1980	Armeenia, Haridustöötajate ametiühingu grupiga
1980	Ida-Saksamaa, ametiühingu kaudu
1982	Kišlovotsk, kolleegidega
1986	Poola, peretuttavatel külas
1987	Ida-Saksamaa, ametiühingu kaudu
1989	Rootsi Rahvaülikoolis stipendiaat kuu aega
1989	Kanada, abikaasa sugulase juures
Eesti Vabariik	
1991-1994	Rootsis tööl 3 aastat: nädal seal, nädal Eestis
1993	Peterburg
1993	Norra
2000	Mallorca
2003	Taani
2004	London
2005	Egiptus
2006	Pariis, London: tütre külas.
2009	Costa kruis: Malta, Capri, Korsika, Sardiinia, elukaaslasega
2012	Dubai, tütre külas

2013	+	Costa kruiis, Veneetsia, Korfu, Mykonos, Santorini, Dubrovnik, elukaaslasega
2014	+	Viin, Salzburg, München, elukaaslasega
2015	+	Tenerife, Dubai, elukaaslasega

Nõukogude aeg	
1969	Moskva, raudteetöö kaudu
1978	Riia, abikaasa töö kaudu
1979	Valgevene, abikaasa töö kaudu
1980	Ukraina, abikaasa töö kaudu
1981	Kostroma oblast/Šarjaa (pool aastat kohal) abikaasa töö kaudu
1981	Soome elama kuni 1994. aastani
1980ndad	Tööreisid: Moskva, Bodaigo, Volhol, Rostovna Dano
1981-1994	Reisid Soomest Eestisse
1985	Tšehhoslovakkia
1990	Lapimaa
Eesti Vabariik	
1991	Hispaania, perereis autoga
1992	Portugal
1994	London, tütre külas
1995	Portugal, abikaasaga
1996	Töömessidel: Kaliningrad, Kaunas, Läti-Leedu
1998	Dubai, tütre külas
2000	Kreeka, abikaasa ja teise paariga
2003	Lanzarote
2004	Dubai, tütre külas
2005	Egiptus, abikaasaga
2007	Dubai, abikaasaga tütre külas
2008	Cape Verde
2009	Samoa, pulma-aastapäeva reis, abikaasa ja tütreaga
2011	Türgi, Cape Verde
2012	3 reisi: tütre Dubais külas; laevakruis; Horvaatia
2013august	Norra
2014	Austria, Monaco, Itaalia, Prantsusmaa, bussireis vennanaisega
2015sept	Bulgaaria

Nõukogude aeg	
1963	Moskva, keskkooli lõpureis rongiga
1966	Peterburg
1977	Taškent, ametiühingu kaudu, töökaaslastega
1978	Moskva, ametiühingu kaudu, töökaaslastega
1979	Krimm, turismirongiga
1981	Kesk-Aasia, ametiühingu kaudu
1982	Kiiev, Arkov
1983	Peterburg
1980	Soome, tööreis
1981	Odessa, Jugoslaavia ja Bulgaaria, turismirongiga, ametiühing
1982	Elbruse jalamile, töökaaslaste ja abikaasaga
Eesti Vabariik	
1993	Norra, sõbranna tütre pulmas, abikaasaga
1994	Rootsi
1995	Lapimaa
1996	Iirimaa, Šotimaa
1998	Belgia, Holland
2000	Baierimaa, abikaasaga, turismifirmaga
2002	Tenerife, abikaasaga, turismifirmaga
2004	Taani
2003	Island, abikaasaga, turismifirmaga
2005	Sardiinia, Korsika, abikaasaga, turismifirmaga
2007	Prantsusmaa: Pariis, abikaasaga, turismifirmaga
2008	Island, turismifirmaga
2009	Gran Canaria, turismifirmaga
2010	Iisrael, turismifirmaga
2010	Peterburg, lapselapsega, turismifirmaga
2011	Prantsusmaa: Nice, turismifirmaga
2012	Portugal, turismifirmaga

2013	—	Ahvenamaa, töökaaslastega, turismifirmaga
2014	—	Gotland, töökaaslastega, turismifirmaga
2015sügis	—	Kopenhaagen, lapselapsega, iseseisvalt
2016	—	Fääri saared, sõbrannaga, turismifirmaga

Nõukogude aeg	
<u>Ain</u>	
1967	Läti-Leedu (Palanga), autostopiga
1968	Valgevene-Ukraina (kiiev), autostopiga
1968	Leningrad-Moskva, turismirongiga
1980	Leedu, Eesti noortekoondisega kergejõustiku võistlusreis
1980	Sotši, Eesti koondise laager
1980	Minsk, Eesti noortekoondise võistlusreis
1980	Gruusia, tööreis
1980-1984	Komandeeringud: Moskva 2x; Leningrad 5x; Tomsk, Volgograd
1980	Musta mere ääres Gagra, puhkusereis
1986	Novorossiski, puhkusereis
<u>Malle</u>	
1960ndad	Läti-Leedu perereisid autoga Riia, vennal sõjaväes külas Moskva, kaks korda peretuttavatel külas Spordivõistlused erinevates liiduvabariikides: Läti, Leedu, Ukraina, Venemaa, Valgevene
1967märts	Sotši, Eesti noortekoondise treeninglaager
1968märts	Sotši, Eesti noortekoondise treeninglaager
1969	Armeenia (Leninakan), Üleliiduline koolinoorte spartakiaad
1973	Moskva, esimese abikaasaga
1974	Riia, mitu korda, Kilingi-Nõmme kooli õpilastega
1975	Bulgaaria, abikaasa ja spordiühing Nooruse kaudu
1980	Jugoslaavia, preemiareis ametiühingult
1986	Karpaadid, Viru kolhoosiga
1987	Gagra, Viru kolhoosiga
1989	Usbekistan, Viru kolhoosiga

Eesti Vabariik

Malle ja Aini

ühised reisirid

1995	Norra
1996	Soome; Itaalia- Vatikan – San Marino
1997	Šveits- Luksemburg
1998	Inglismaa, Iirimaa, Šotimaa
1999	Sitsiilia
2000	Soome; Rootsi
2001	Poola
2002	Soome-Rootsi-Taani (Merle kodanikukoolituse õppereis)
2003	Belgia
2004	Hispaania
2005	Lõuna-Poola; Itaalia – Vatikan - Capri
2006	Läti; Ungari
2007	Egiptus; Kreeka
2008	Egiptus (Izmailia – folkloorifestival); Prantsusmaa
2009	Peterburg; Türgi; Tenerife – La Comera
2010	Indoneesia – Qatar; aastavahetusel Egiptus-Jordania
2011	Kreeka; Valgevene; Ahvenamaa
2012	Egiptus – Iisrael (Jeruusalemm)- Palestiina; Malta; Läti
2013	Tai; Venemaa (Veliki Novgorod); Tuneesia
2014	Araabia Ühendemiraadid; aastavahetus Tai-Kambodža
2015	Horvaatia – Bosnia ja Hertsegoviina
2016	Gran Canaria; Itaalia (Sorrento piirkond)-Capri; Korfu- Albaania
2017märts	Mehhiko- Guatemala; juulis Bulgaaria

Lisa 3: Fotod

Foto 1. Liidia (vasakult kolmas) 1980. aastal Haridustöötajate ametiühingu grupiga Armeenias.

Foto 2. Anu (s1947) 1981. aastal Sri Lanka kultuurifestivalil.

Foto 3. Miina (s1942) ja Enn (s1940) 1998. aastal Norra reisil.

Foto 4. Ain (s1952) ja Malle (s1953) 2013. aastal Tai puhkusereisil.

Foto 5. Mare (s1945) Islandi reis 2008. aastal.

Foto 6. Ennu (s1940) ja Miina (s1942) kodu. Reisilt toodud taldrikuid on näha nii seinal kui ka elutoa riulis.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Hanna Muldma (29.09.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Nõukogude aja ja 1990.-2000. aastate reisikogemused biograafilises perspektiivis”, mille juhendajad on Ester Bardone ja dotsent Ene Kõresaar,
  - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **16.05.2017**